

A.A.TEMIROV

BANK AUDITI

(o'quv qo'llanma)

TOSHKENT- 2010

Temirov A.A. Bank auditi. T.: TDIU 2010 yil., 162 bet.

O'quv qo'llanmasi O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi tasdiqlagan davlat ta'lim standartlari talablariga mos holda tayyorlangan.

Qo'llanma banklarda audit va buxgalteriya hisobi bilan bog'liq qonun hujjatlaridagi oxirgi o'zgartirishlar hisobga olingan holda tayyorlangan.

Qo'llanma soda va tushunarli tilda yozilgan, har bir bobdan so'ng o'z-o'zini tekshirish uchun savollar berilgan.

«Bank ishi» va «Buxgalteriya hisobi va audit» ta'lim yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

Z. Adilova

OAITB “Universalbank” valyuta bo'lim boshlig'i

R.I. Qayumov

“Bank ishi” kafedrasi dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi

Ekspertlar:

I. R. Toymuxamedov

“Bank ishi” kafedrasi dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi

B. G'oyibnazarov

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti professori, iqtisod fanlari doktori

MUNDARIJA

KIRISH.....	5
1-BOB. TIJORAT BANKLARIDA BUXGALTERIYA HISOBINI TASHKIL QILISHNING ASOSLARI.....	7
2- BOB. TIJORAT BANKLARIDA HUJJATLAR AYLANISHI VA ICHKI BANK NAZORATI.....	29
3-BOB. TIJORAT BANKLARIDA KASSA ISHNI TASHKIL QILISH VA UNING HISOBI.....	51
4-BOB. TIJORAT BANKLARIDA NAQD PULSIZ HISOB-KITOBLARNING HISOBI.....	73
5-BOB. BANKLARARO HISOB-KITOBLARNI TASHKIL QILISH VA UNING HISOBI.....	104
6-BOB. TIJORAT BANKLARINING KREDIT OPERAȘIYALARNING HISOBI VA UNI RASMIYLASHTIRISH.....	115
7-BOB. QIMMATLI QOG'OZLAR BILAN OPERAȘIYALAR VA UNING HISOBI.....	134
8-BOB. TIJORAT BANKLARIDA ICHKI OPERAȘIYALAR VA ULARNING HISOBI.....	157
9-BOB. TIJORAT BANKLARINING DAVLAT BYUDJETI BILAN HISOB KITOBLARI VA ULARNING HISOBI.....	176
FOYDALANGAN ADABIYOTLAR.....	190

Kirish

Jahonning barcha mamlakatlarida aholining ko'pchilik qismi, davlat va davlat tashkilotlari, korporativ mijozlar tijorat banklari xizmatlaridan foydalanadilar. Banklarning moliyaviy jihatdan yaxshi faoliyati boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi. Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi sharoitida banklarning to'laqonli faoliyat yuritishi uchun ularning bir qator iqtisodiy ko'rsatkichlari barqaror bo'lishiga bog'liqdir. Bu borada O'zbekiston Respublikasi I. Karimov alohida to'xtalib «Hech kimga sir emaski, bugun keng ko'lamda tarqalib borayotgan jahon moliyaviy inqirozining asosiy sabablaridan biri — bu banklar likvidligi, ya'ni to'lov qobiliyatining zaifligi bilan bog'liq muammoning keskinlashuvi, kredit bozoridagi tanglik, sodda qilib aytganda, pul mablag'larining etishmasligi bilan izohlanadi» degan edi¹.

Banklarning moliyaviy faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlar ularning mustaqil ekspertlar tomonidan tekshiruvi bo'yicha xulosalariga bog'liq bo'ladi. Bu xo'jalik boshqaruvida zamonaviy audit metodini qo'llash orqali amalga oshiriladi. Mamlakatimizda yildan-yilga bu soxada amalga oshirilayotgan ishlar rivojlanib, takomillashib bormoqda. Shu munosabat bilan talabalarga mazkur fan xususiyatlari doirasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning “Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari” nomli asarida keltirilgan materiallar, qoidalar va xulosalarni puxta o'zlashtirishlari, kelgusi faoliyatida samarali foydalanishlari hamda ijodiy yondoshishlarini ta'minlash fanni o'rganish oldida turgan asosiy vazifalardan biridir.

Chuqur iqtisodiy o'zgarishlarni yuzaga keltiruvchi milliy bank sektorini barqarorlashtirish maqsadida oxirgi yillarda bir kator huquqiy normativ hujjatlar

¹ Каримов И. Жаҳон молиявий иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шaroитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Т. Ўзбекистон. 2009.

qabul qilindi. Bugungi kunda tijorat banklarida auditorlik xizmatini ko'rsatish bozorida rakobat juda kam rivojlangan. Amaliy auditning milliy bazasi asta-sekinlik bilan rivojlanmoqda.

Yuqorida qayd etilgan vazifalarni amalga oshirish va rivojlantirish masalalari dolzarb xisoblanadi xamda ularni «Bank auditi» fani orqali o'rganiladi. Bank auditiga bag'ishlangan mazkur o'quv qo'llanma o'z ichiga tijorat banklarining auditi bo'yicha bir qator mavzularni o'z ichiga olgan.

I-BOB. TIJORAT BANKLARIDA AUDITNI TASHKIL QILISHNING NAZARIY ASOSLARI.

1.1. Auditning mohiyati va uning turlari.

Bozor munosabatlariga utish va mazkur munosabatlar bilan faoliyat ko'rsatish sharoitida tijorat banklari urtasida bozorni egallash bo'yicha rakobat kuchaymokda. Bu esa mijozlar uchun, depozitlar uchun, banklar urtasidagi kreditlar va boshqa kredit resurslarini jalb qilish uchun kurashni kuchayib borishiga sabab bulmokda. Bozor munosabatlarining muhim bo'g'inlaridan biri bo'lgan bank tizimini isloh qilish va erkinlashtirish zamirida iqtisodiyotni rivojlantirish, xalqaro bank tizimi talablariga mos keluvchi mahalliy banklar faoliyatini tashkil qilish va ular faoliyatini yanada takomillashtirish shu kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Jamiyat yaxshi taraqqiy qilgan bank tizimi va banklar faoliyatiga ega bo'lmasdan sog'lom rivojlanishi qilishi mumkin emas.

Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi hukm surayotgan hozirgi kunda bank tizimini rivojlantirish masalalariga Prezident I. Karimov tomonidan e'tibor qaratilib "...avj olib borayotgan global moliyaviy inqiroz jahon moliya-bank tizimida jiddiy nuqsonlar mavjudligi va ushbu tizimni tubdan isloh qilish zarurligini ko'rsatdi. Ayni vaqtda bu inqiroz asosan o'z korporativ manfaatlarini ko'zlab ish yuritib kelgan, kredit va qimmatbaho qog'ozlar bozorlarida turli spekuliyativ amaliyotlarga berilib ketgan banklar faoliyati ustidan etarli darajada nazorat yo'qligini ham tasdiqladi" degan edi².

Bank ishini yaxshi olib borish, ta'sischilar ishonchi, xissadorlar va mijozlar takdiri, boshqaruvni to'g'ri tashkil qilinishiga va malakali xodimlarga boglik bo'ladi. Shuning uchun xar bir bankda ichki bank auditi xizmatlari mavjuddir.

² И. Каримов. "Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишининг йўллари ва чоралари". Т. Ўзбекистон. 2009 й

Iqtisodietni bozor munosabatlariga utilishi mamlakatimizda bank auditi xizmatini tashkil qilishni takozo etadi. Chunki banklar urtasidagi rakobatda ta'sischilar, xissadorlar, mijozlarni manfaatlariga zien etmasligi kerak. Shu narsalarni xisobga olgan holda O'zbekiston Respublikasi Prezidentinig "Respublikada bank audit tizimini rivojlantirish tadbirlar" to'g'risidagi Farmoni qabul qilindi³. Unda banklarni auditdan o'tkazishni muvofiklashtirish ishlari va amalga oshirish O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankiga topshirildi⁴. Tijorat banklari asta sekinlik bilan xalqaro moliya bozorlariga kirib borishda, ular uchun xalqaro pul bozorlari amalietida kullanilgan koida va normalarga rioya qilishlari shart bo'ladi. Shuning uchun, tijorat banklari faoliyatini auditdan o'tkazish uchun obro' etiborga ega bo'lgan xalqaro audit firmalari, shuningdek, mahalliy auditorlik kompaniyalari xizmatidan foydalaniladi. Jalb qilingan auditorlik firmalari O'zbekiston Respublikasi Markaziy banking bank auditini o'tkazish uchun sertifikatlar berish va auditorlik malakasini atestastiyadan o'tkazish komisiyasini nizomip to'g'risidagi baenotnomada qo'yilgan talab va shartlarga rioya qilib, tijorat banklarini auditdan o'tkazish xukuki uchun sertifikatga ega bo'lishlari kerak⁵.

Bank auditini o'tkazish xukuki uchun auditorlik firmasi O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligidan O'zbekiston Respublikasi xududida auditorlik faoliyati bilan shugullanishga listeziyaga ega bo'lishi kerak va O'zbekiston Respublikasi konuniga muvofik Adliya vazirligida davlat ruyxatidan utgan bo'lishi kerak.

Audit, xususan, kapitalning etarliligini baholash, ssudalarni tasniflash, ssudalar bo'yicha zararlarni koplash, tavakkalchilikni va likvidlikni ulchashni uz ichiga oladi. Bu to'g'rida Konunda shnday deyilgan. "Banklar konun hujjatlariga muvofik ichki auditorlik dasturlarini ishlab chikishlari va amalga oshirishlari xam shart"⁶.

³ Norma Xamkor maълумотлар базаси. Т.2009

⁴ Марказий банк меъёрий хужжатлар тўплами. Т. 2008й.

⁵ Марказий банк меъёрий хужжатлар тўплами. Т. 2008й

⁶ Аудиторлик фаолияти тўғрисида конун. Т. 2000й.

Rivojlanaetgan bozor sharoitida auditning roli banklar , korxonalar va kompaniyalar uchun hayotiy muhim ahamiyat kasb etadi. Jadval rivojlanib boruvchi biznes bilan bir vaqtda bozorda hech kim boshqa biror kimsa to'g'risida hech narsani bilmaydigan vaziyat yuzaga keladi. Amaliy xamkor reklama (holbuki, bunday reklama xaqikatga kanchalik yakinligini aytish juda kiyin) tufayli erishgan tanikli nomdan boshqa hech narsaga- binolarga, ishlab chikarish kuvvatlariga, odamlarga ega bulmasligi, balki biror bir bankdan karzigina bo'lishi mumkin. Bunday "nomusaffo" biznes sharoitida shartnomaviy munosabatlar bajarilmasligi xatari ancha katta. Shuning uchun xam korxonalar, investorlar, kreditorlar va boshqa tashki foydalanuvchilar baxo berishi xamda karorlar qabul qilishi uchun xamkor to'g'risida to'g'ri moliyaviy axborot nixoyatda zarurdir. Auditor tartibbuzarlikni aniklar ekan, uni bartaraf etish yuzasidan samarali tavsiyalar xam berishni, shu tarika kompaniya faoliyatida bundan keyin yul qo'yilishi mumkin bo'lgan salbiy tamoyillarning oldini olishi mumkinligi xam korxonalar uchun ancha muhim. Bundan shunday xulosa chikadiki, auditorlik xizmatlari faoliyati, ularning sifatli va xalol ishlashi ijobiy makroiqtisodiy jaraenlar jadallashuviga bevosita alokador.

Banklarni tijoriy manfatlari shu narsa bilan aniklanadiki, bank ishini to'g'ri olib borishda, bank faoliyatini xar-bir joylarida bo'laetgan ishlar to'g'risida , ta'sischi, xissadorlar, mijozlarni manfatlarini ximoya qilishda, depozit-ssuda siyosatini, to'g'ri olib borishda anik ma'lumotga ega bo'lishdir.

Ko'p axbopot manbalapidan shunday xulosa qilish mumkinki, moliya kredit faoliyatida konunbuzaplik hollari ko'payib bopmokda. Bunga yipik mikdopdagi pul mablaglari va chet el valyutasidagi nokonuniy opepastiyalar va yana boshqa bank konunchiligi buzilishini misol qilib kupsatish mumkin. Bunday kamchiliklarga asosan xodimlarning uz ishiga yuzaki endashishi va ularda pprofessional tayepgapliklarning etishmasligi sabab bo'ladi. Bu uz navbatida davlatning va bankning moliyaviy axvoliga salbiy tasip kupsatadi.

Yipik tapmoklangan filiiallarga ega bo'lgan tijopat banklapida Markaziy bank, Solik inspeksiya, Xukukiy organlar tomonidan tekshipuv o'tkazilganda

chikib kolishi mumkin bo'lgan noxush xabarlarni oldini olish uchun uz faoliyatini ichki oldindan tekshiruvini tashkil qilishga talab paydo bo'ladi. Mana shu sabablarga asosan yukopida keltirilgan masalalarni xal qilish uchun yirik tijorat banklarida ixtisoslashgan tekshiruv xizmatlarini tashkil qilish kepk. Bu vazifani nazorat-taftish va analitik funktsiyalarini amalga oshiruvchi va bankning stuktura bo'limi bo'lib xisoblangan, bankning ichki audit xizmati bajaradi.

Bankning ichki auditini vazifalariga qo'yidagilar kiradi⁷.

-bank ishining "Banklar va bank faoliyati" konuni Markaziy bankni normativ hujjatlari tijorat banklarining dasturi aktsionerlar majlisining qarori, bank boshqaruvi va boshqa bank normativlari bo'yicha nazorat qilish;

-kapitalni joylashtirish va tashkil qilish sifatlarini, iqtisodiy maqsadlariga baxo berish va bankning kredit resurslarini mexnat va moddiy resurslardan kepkli tarzda foydalanish, bank ishining kelajakdagi xizmatini kengaytirish;

-taftish o'tkazish bankning yakunlash kobiliyatini va moliyaviy tugunligini aniqlash maqsadida tekshiruv o'tkazish uning balans likvidlik darajasini, o'tkazilgan opeativlarining foydalilik darajasini aniqlash;

-bank aktivlarini mulkini saqlanishini taminlash bo'yicha nazorat o'tkazish ichki bank auditini vazifalariga kiradi.

Ichki bank auditidan tashkari tashkari bank auditini ham mavjud. Xozirgi vaktida auditlik xizmati yuksalish pogonasida turgan. Audit biz uchun yangi faoliyatdir. Bu davlat nazorati emas, balki boshqa organlariga uxshab mustakil, butunlay boshqa fikr va qimmatga ega bo'lgan faoliyatdir. Tupli mulkka ega bo'lgan tijorat tashkilotlarining ko'payishi bunga banklar va uning filiallari ham kiradi. Bu biznes o'tkazish koidalari konunga qo'yilgan, davlat tomonidan nazorat etilish imkoniyatlarini sezilarli tarzda kiskatirib qo'ydi. Shuning uchun davlat bu ishni bog'liqmas auditlik fomalari topshiradi va shuning bilan birga ko'p tashkiliy ishlaridan, muammolaridan uzini xalos etadi. Bu esa davlatning moliyaviy xarajatlarini kiskatirishiga olib keladi. Auditlik tekshiruvlari majburiy

⁷ Н. Каримов. Тижорат банкларида ички аудит. Т. 2005й.

Tijorat banklari faoliyatini audit qilishda avvalo ma'lum dastur bo'yicha amalga oshirishni rejalashtirishi kerak. Ma'lum hujjatlarga asosan, bank kapitalining etarligini baholash, ssudalarni tasniflash, ssudalar bo'yicha zararlarni koplash, tavakkalchilikka va likvidligini aniklab xulosalar berilishi kerak. Chunki xar bir korxon va tashkilot tijorat banklaridan kredit olishdan oldin shu bankni kredit qo'yimalari etarligini va bank zararsiz iqlash kobilyatiga ega ekanligini auditning xulosasida ko'rishi kerak. Xozirgi kunda tijorat banklarining ko'payganligi sababli korxon va tashkilotlar rakobat bardosh banklarni tanlamokdalar. Jalb qilingan auditorlar va audit firmalari Markaziy bank tomonidan banklarda audit o'tkazish uchun malaka sertifikat va listenziyaga ega bo'lishi kerak. Bu listenziya auditorlik faoliyatini amalga oshirish uchun xukuk yaratib beradi. Tijorat banklari uz faoliyatlarini auditdan o'tkazishda auditorlarni shartnoma asosida ishga qabul kiladi.

Shartnomada bank faoliyatini kompleks eki ma'lum bir kismni auditdan o'tkazish ko'rsatilgan bo'lishi kerak. Tijorat bankini moliyaviy xo'jalik faoliyatini kompleks auditdan o'tkazishda qo'yidagi dastur asosida amalga oshiriladi.

- 1.Listenziya va ta'sis hujjatlarini tekshirish.

2. Bankning asosiy faoliyatini audit qilish.

- 3.Buxgalteriya xisobi holatini va xisobotlarni tahlil qilish.

- 4.Soliklarni uz vaktida tulanishini tekshirish.

- 5.Bankning moliyaviy holatini tekshirish.

- 6.Bankning hamma moliyaviy xo'jalik faoliyatini iqtisodiy samaradorligini tekshiruv davriga tahlili .

- 7.Tekshiruv natijalarini auditorlik xulosasiga tayerlash.

Auditorlik xizmatlarining rivojlanishi asosida malakali auditorlarni tayyorlash yotadi. Auditor yuqori maxorat soxibi va zur mutaxassis bo'lishi shart. Yuqorida aytilgan holatdan kelib chiqib, auditorlik faoliyati bilan shugullanadigan auditorlar va auditorlik korxonalari auditorlik faoliyatini yuritish huquqiga ega bo'lishi uchun attestastiyadan utishi shart. Auditorlarga attestastiyada eng yuqori talablar qo'yiladi,

chunki auditor auditorlik xulosasini to'zayotgan paytda unga katta javobgarlik yuklanadi.

Attestasiya Markaziy bankning bank auditini o'tkazish va malakali auditorlar attestasiyasi bo'yicha sertifikat berish komissiyasi tomonidan o'tkaziladi. Attestasiyadan bank auditi soxasida auditorlik faoliyati bilan yakka tartibda yoki auditorlik firmasi tarkibida shugullanish niyatida bo'lgan hamma jismoniy shaxslar utishlari mumkin.

Ta'sischilar va akstionerlar korxonalaridagi ish holati va faoliyatining sifat darajasini an'anaviy shaklda nazorat qilishni o'rnatish maqsadida maxsus xizmat - audit xizmatidan foydalanadilar. Ular ish faoliyatining mustakil baholanishiga kizikadilar. Ichki va tashki audit xizmatidan xalqaro bozor doirasida keng kullaniladi. Shuning uchun to'zilgan ichki nazorat organi xox u akstionerlik yoki boshqa korxonada bulsin, ichki auditni amalga oshiradi. Uning raxbari fakat ta'sischilar boshqaruvi yoki ularning talabi bilan birinchi mansabdor shaxsga itoat etadi. Tijorat banklarining foydalilik va balans likvidliligi, hisob va hisobotning to'g'riligi akstionerlar, investorlar va boshqalarda kizikish uygotadi, bu kizikish mustakil tashki audit tomonidan kondiriladi.

Bank auditi maxsuslashtirilgan firmalarini tashkil etishni talab etib, bir kator xususiyatlarga ega. Bank va boshqa moliya-kredit uyushmalarida auditorlik tekshiruvchi xuddi kredit sistemalari singari xizmat ko'rsatilayotgan xo'jalikda malakali tekshirishni va maxsus javobgarlikni talab kiladi. Audit natijalari yillik hisobotni tasdiklanishi, balansni chop etish va kredit tashkilotlarining umumiy ishini baholashda xizmat kilar ekan, xulosa ob'ektiv va to'g'ri yozilishi shart.

Auditorlar quyidagi huquqlarga ega:

- hamma buxgalterlik, pullik va boshqa hujjatlar, nakd pul va kassadagi qimmatli qog'ozlar va buyumlarni tekshirishga, javobgar shaxslardan buxgalteriya hisobi registrlari, smeta hisobotlari va boshqa pulli, hisob-kitobli, kredit operastiyalari bo'yicha hujjatlarni talab qilishga xakli,

- buyruqlar, bank boshqaruvi yo'riqnomalari, bank kengashi bayonnomalari bilan tanishishga,
- hamma muhim hujjatlar, ma'lumotnomalar, hisob-kitoblar, aloxida hujjatlarning tasdiklangan nusxasini ko'rsatishni talab etish,
- kelib chiqadigan tushunarsiz savollarga ogzaki yoki yozma ravishda tushuntirish olish,
- ma'lum talablarga javob berishini aniqlash maqsadida kassa omonatlar va boshqa xizmatlar, qimmatbaxo buyumlar saqlanadigan sharoit va joylari binolarini ko'rish.

Auditorlar vazifasiga bank faoliyatini tekshirishda qo'yilgan masalalarni aniqlashga karatilgan. Asosiy ma'suliyat shundaki, bank operastiyalarini noto'g'ri bajarish holatlari aniqlansa, joriy etilgan buxgalteriya hisobi tartibini bo'zganda, davlat (byudjet) yoki bankka keltirilgan zarar hajmini aniqlab javobgar shaxslardan uning sabablarini aniqlab, javobgarlar aniqlanishi lozim.

Auditorlik tekshiruvini boshlashdan oldin tekshirishga tegishli savollar aniqlab olinishi lozim. Bu savollar tomonlar kelishuvi bilan to'ziladi va bank faoliyatining hamma tomonlarini yoki aloxida bo'limlarini o'zida aks ettirishi mumkin.

Auditorlik tekshiruvining boshida quyidagi ma'lumotlar bilan bilan tanishish lozim: bank faoliyatining hajmi, tashkilotchilik, raxbarlarning malaka darajasi, umumiy ichki nazoratning tashkil etilishi. Keyinchalik auditorlik tekshiruvi prostessida xatolar mavjud bo'lishi ko'rib chiqiladi.

Bank auditi, umuman audit ichki va tashki auditlarga bo'linadi. Tashki audit - yuqorida aytib utganimizdek, mustakil auditorlik firmasi tomonidan amalga oshiriladi. Uning asosiy maqsadi moliyaviy hisobotning to'g'riligini tasdiklashdan iborat. Bankdagi audit izlanishlarining birinchi ob'ekti yil yakunlariga tayyorlangan bank moliyaviy hisobotidir. Hisobot o'zida aktiv va passiv holati bankning daromadlar va zararlar, debitorlik va kreditorlik va boshqa ma'lumotlarni joylashtirgan.

Auditorlar bank moliyaviy holatini tahlil kiladilar, ayniksa likvidlilikni, kredit portfelining sifati, qimmatli qog'ozlarga investistiyalar, valyuta operastiyalari, klasifikastion ssudalarga asoslangan rezervlar, boshqaruv (menejment sifati, daromad va xarajat strukturasi, ma'lumotlar sistemasining avtomatizastiyalashuvi va boshqa ma'lumotlarni). Hamma bank operastiyalarida mavjud risklarni qisman va umumiy baholashda ko'rish maqsadida.

Ichki audit - ichki nazorat sistemasi va bank xavfsizlik sistemasini ta'minlash maqsadida olib boriladi. Bank faoliyatida omonatchilar manfaatlarini ximoya etish va aniq natijalarga erishish maqsadida ichki nazorat sistemasi joriy etiladi.

U bankning reja, metod va jarayonlari foydaning ko'payishi, bank raxbariyati topshiriklarining aniq bajarilishini ta'minlash samaradorligini o'z ichiga oladi.

Ichki audit bank strukturasi tashkilotchilik bo'linmasi sifatida tanilgan va bank raxbariyatiga buysunadi.

Ichki auditning vazifasi turlicha bo'lishi mumkin: buxgalteriya hisobini to'g'ri olib borishni tekshirish: bank daromadlar va xarajatlarni hisobining to'g'ri olib borilishini nazorat etish (foydani to'g'ri hisoblash, xarajatlarni o'z vaqtida hisoblarga yozish va boshqalar): boshqa operastiyalarni konuniy bajarilishini nazorat etish va boshqalar. Ichki auditni tashkil etish va o'tkazish uchun metodik topshiriknomalar yoki instrukstiyalar ishlab chiqishni tavsiya etadilar. Kerakli ish uchastkasida nimani nazorat qilishlarini aniqlab beradi. Ichki audit yillik reja asosida olib boriladi. Tekshiruvni tashkil etish va o'tkazishda ichki audit boshligi tula javobgarlikni o'z buyniga oladi.

Ichki audit boshqaruv nazorat sistemasining bir qismi sifatida karaladi. Tarixan ichki nazorat xarakteri o'zgargan. Avval auditning roli moliyaviy boshqaruv va aktivlar xavfsizligini ta'minlashdan iborat edi. Nazorat kiyin bo'lgan sharoitda ichki nazorat sistemasining stiklik bajarilishi jarayoni asta sekinlik bilan rivojlanib bordi.

Chet el tajribasidan kelib chiqib, ichki auditorlar mustakil ravishda kompaniya va firmalar boshqaruv funkstiyasini ekspertlar sifatida baholaydi va o'z faoliyatini xam kengaytiradilar. Ular o'z kontoralariga tekshirilayotgan korxonalar faoliyati to'g'risidagi tahlil natijalari, baholari, tavsiyalari, maslahat va ma'lumotlarni takdim etadilar. Ichki audit davlat va xususiy sektor shaklida faoliyat yuritadi. Ichki auditning vazifasi - ishchilarning o'z vazifalarini imkon kadar malakali va samarali bajarilishiga yordam beradi. Ichki auditor buxgalteriya ma'lumotlari to'g'riligini tekshiradi. Ichki auditorlar raxbariyat oldida hisobot beradi va auditorlar komiteti bilan to'g'ri alokada bo'ladi.

Tashki audit ichki audit bilan o'zaro alokadadir. Birinchi urinda ichki nazorat faoliyati va tashkilotchiligi baholanadi, bunda ichki auditning ob'ektivlik darajasi, mustakilligi komponentligi, bajarilgan funkstiyalar hajmiga e'tibor karatiladi. Auditorlar tekshirilayotgan bankning umumiy faoliyatini urganadilar. Ob'ektiv baholash uchun eng birinchi o'rinda aktiv va passiv operastiyalarning holati ko'rib chiqilishi, buxgalteriya hisoboti to'g'ri ko'rsatilishi, bu operastiyalar konun talablariga javob berishi lozim.

1.3. Bank auditi turlari

Hozirgi kunda, bozor aloqalari rivojlanaetgan sharoitda tijorat banklari o'rtasida rakobat kuchaymokda. Bu esa mijozlar uchun, depozitlar uchun, banklar o'rtasidagi kreditlar va boshqa kredit resurslarini jalb qilish uchun kurashni kuchayib borishiga sabab bo'lmokda. Bank ishini yaxshi olib borish, ta'sisshilar ishonchi, xissadorlar va mijozlar takdiri, boshqaruvni to'g'ri tashkil qilinishiga va malakali xodimlarga boglik bo'ladi. Shuning uchun xar bir bankda bank auditlar xizmatlari mavjuddir,

O'zbekiston Respublikasi moliyaviy va xo'jalik operastiyalariga tegishli bo'lgan konunlariga va meeriy aktlariga asosan moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish va mustakil ,ekspertiza qilish huquqini olishi kerak. Auditor-belgilangan tartibda

auditorlik faoliyatini olgan maxsus auditorlar reestriga qo'shilgan mutaxassis auditor bo'lib hisoblanadi.

Bank auditi - banklarning faoliyatini konun hujjatlariga muvofik auditorlik tekshirishlarni amalga oshirish uchun listenziyaga ega bo'lgan auditorlar tomonidan xar yili tekshirib turilishi lozim.

Audit, xususan, kapitalning etarliligini baholash, ssudalarni tasniflash, ssudalar bo'yicha zararlarni koplash, tavakkalchilikni va likvidlikni ulchashni o'z ichiga oladi. Banklar konun hujjatlariga muvofik ichki auditorlik dasturlarini ishlab chiqishlari va amalga oshirishlari xam shart. Bozor munosabatlari karor topa boshlagan xozirgi qisqa davr ichida respublikamizda audit xizmati tula kuvvat bilan ishlay boshlashini kutish soddadillik bulur edi. Holbuki, ayni rivojlanaetgan bozor sharoitida auditning roli korxonalar va kompaniyalar uchun hayotiy muhim axamiyat kasb etadi. Jadal rivojlanib boruvchi biznes bilan bir vaqtda bozorda hech kim boshqa biror kimsa to'g'risida hech narsani bilmaydigan vaziyat yuzaga keladi. Sizning amaliy xamkoringiz reklama (holbuki, bunday reklama xakikatga kanchalik yakinligini aytish juda kiyin) tufayli erishgan taniqli nomdan boshqa hech narsaga-binolarga, ishlab chiqarish kuvvatlariga, odamlarga ega bulmasligi, balki biror bir bankdan karzigina bo'lishi mumkin. Bunday "nomusaffo" biznes sharoitida shartnomaviy munosabatlar bajarilmasligi xatari ancha katta. Shuning uchun xam korxonalar, investorlar, kreditorlar va boshqa tashki foydalanuvchilar baxo berishi xamda karorlar qabul qilishi uchun xamkor to'g'risida to'g'ri moliyaviy axborot nixoyatda zarurdir. Auditor tartibbo'zarlikni aniqlar ekan, uni bartaraf etish yuzasidan samarali tavsiyalar xam berishni, shu tarika kompaniya faoliyatida bundan keyin yul qo'yilishi mumkin bo'lgan salbiy tamoyillarning oldini olishi mumkinligi xam korxonalar uchun ancha muhim. Bundan shunday xulosa chiqadiki, auditorlik xizmatlari faoliyati, ularning sifatli va xalol ishlashi ijobiy makroiqtisodiy jaraenlar jadallashuviga bevosita alokador.

Bizdagi auditorlik xizmatlari o'z faoliyatlari jaraenida kanday umumiy muammolarga duch kelmokda? Birinchi navbatda bu respublikada auditning asosiy

koidalari, auditorlik xulosalarining turlari, xatolar eki mavkeini suiste'mol qilish holatlari aniqlanganda auditor amalga oshiradigan xatti - xarakatlar, ma'lumotlarga elektron ishlov beriladigan sharoitda audit, moddiylik xamda auditorlik xatari kabi auditorlik andazalari yukligidir.

Auditor tadbirkorga real erdam bera oladigan, xakikatdan xam mustakil va yuqori malakali mutaxassis sifatida xali etarlicha ijtimoiy obro' orttirmaganligi katta muammo bo'lib turibdi. Uzoq vaqt mobaynida kattik rakobat yuzaga kelmaetganligi xam audit takomillashuvini sekinlashtiruvchi omil bulmokda. Fakat so'nggi yarim yil ichida respublikada auditorlik , firmalari mijozlar uchun kurashda narx borasidagi rakobat usullaridangina foydalanib kolmay, o'z ishlari uchun ma'suliyatni yanada oshirib, auditorlik xizmatlarini kengaytirmokdalar va ular turlarini ko'paytirmokdalar.

Professional asoslar - audit metodologiyasi va koidalari puxta ishlab chiqilishi nakadar muhimligini tushunib, «Konauditinform" agentligi xozirgi kunda bu yunalishda kizgin ish olib bormokda. Xozirgi kunda u narx belgilash tizimi va auditorlik xulosalarining turlari soxasida tegishli hujjatlarni ishlab chiqmokda. Korxonalar bilan ishlash koidalari belgilab olindi, shartnoma va bitimlarning barcha ishchi namunalari tayerlab qo'yildi.

Banklarni tijoriy manfatlari shu narsa bilan aniqlanadiki, bank ishini to'g'ri olib borishda, bank faoliyatini xar-bir joylarida bo'laetgan ishlar to'g'risida , ta'sischilar, xissadorlar, mijozlarni manfatlarini ximoya qilishda, depozit-ssuda siesatini, to'g'ri olib borishda aniq ma'lumotga ega bo'lishdir.

Ko'p axbopot manbalapidan shunday xulosa qilish mumkinki, moliya kpedit faoliyatida konunbo'zaplik hollapi ko'payib bopmokda. Bunga yipik mikdopdagi pul mablaglapi va chet el valyutasidagi nokonuniy opepastiyalap va yana boshqa bank konunchiligi bo'zilishini misol qilib kupsatish mumkin. Bunday kamchiliklapga asosan xodimlapning o'z ishiga yuzaki endashishi va ulapda pprofessional

tayepgapliklapning etishmasligi sabab bo'ladi. Bu o'z navbatida davlatning va bankning moliyaviy axvoliga salbiy tasip kupsatadi.

Yipik tapmoklangan filiallapga ega bo'lgan tijopat banklapida (Mapkaziy bank, Solik inspekstiyasi, Huquqiy opganlap) tomonidan tekshipuv o'tkazilganda chiqib kolishi mumkin bo'lgan noxush holatlapni oldini olish uchun o'z faoliyatini ichki oldindan tekshipuvini tashkil qilishga talab paydo bo'ladi. Mana shu sabablapga asosan yukopida keltipilgan masalalapni xal qilish uchun yipik tijopat banklapida ixtisoslashgan tekshipuv xizmatlapni tashkil qilish kepak. Bu vazifani nazopat-taftish va analitik funkstiyalapini amalga oshipuvchi va bankning stpuktupa bo'limi bo'lib hisoblangan, bankning ichki audit xizmati bajapadi. Bankning ichki auditini vazifalapiga quyidagilap kipadi:

- bank ishining "Banklap va bank faoliyati" konuni Mapkaziy bankni nopmativ hujjatlapni tijopat banklapining dastupi akstioneplap majlisining kapopi, bank boshqapuvi va boshqa bank nopmativlapni bo'yicha nazopat qilish;

- kapitalni joylashtipish va tashkil qilish sifatlapni, iqtisodiy maqsadlapiga baxo bepish va bankning kpedit pesupslapini mexnat va moddiy pesupslapidan kepakli tapzda foydalanish, bank ishining kelajakdagi xizmatini kengaytipish;

- taftish o'tkazish bankning pakobatlashish kobilyatini va moliyaviy tupgunligini aniqlash maqsadida tekshipuv o'tkazish uning balans likvidlik dapajasini, o'tkazilaetgan opepastiyalapning foydalilik dapajasini aniqlash;

- bank akstiyadoplap mulkini saqlanishini taminlash bo'yicha nazopat o'tkazish ichki bank auditini vazifalapiga kipadi.

Ichki bank auditidan tashkapi tashki bank auditini xam mavjud. Xozipgi vaqtda auditoplik xizmati yuksalish pogonasida tupibdi. Audit biz uchun yangi faoliyatdip. Bu davlat nazopati emas, balki boshqa opganlapga uxshab mustakil, butunlay boshqa fikp va qimmatga ega bo'lgan faoliyatdip. Tupli mulkka ega bo'lgan tijopat tashkilotlapining ko'payishi bunga banklap va uning filiallapni xam kipadi. Bu biznes o'tkazish koidalapini konunga pioya kilninishini, davlat tomonidan nazopat etilish imkoniyatlapini sezilapli tapzda qisqaptipib qo'ydi. Shuning uchun

davlat bu ishni bog'liqmas auditoplilik fipmalapiga topshipadi va shuning bilan bipga ko'p tashqiliy ishlapdan, muammolapdan o'zini xalos etadi. Bu esa davlatning moliyaviy xapajatlapini qisqapishiga olib keladi. Auditoplilik tekshipuvlapni majbupiy va tashabbusiy taptibda tashkil qilinadigan tuplapga bo'linadi. Konun bo'yicha majbupiy auditdan banklap va boshqa xo'jalik subektlapni utadi. Tekshipuv o'tkazish va maslaxatlap bepishga auditoplilik xizmatlapni va mustakil auditoplilapni jalb etiladi. Ulapnig faoliyatiga quyidagi vazifalapni kipadi: xakikiy ish axvoli bo'yicha bankning buxgalteplilik hisobiga mos kelishini tekshipish, konun talablapni tekshipish, banklap o'tkazaetgan moliyaviy siesat samaradorliligini tekshipish va ulapnig imkoniyatlapiga baxo bepishdip.

Auditoplilik tashkilotlapni mijozlap va bank xissadoplilapni tomonidan ish yupitish uchun kullaniladi. Auditoplilik xizmatni esa listenziyaga va kepakli malakaga ega bo'lgan mustakil auditoplilapni tomonidan amalga oshipiladi

Qisqacha xulosalar.

Audit hisoblarning kafolatini ta'minlaydi. Hisoblarning kafilligisiz nazorat xam bo'lmaydi. Nazoratsiz boshqaruv xakida gapirish urinsiz. Belgilangan koidalarga rioya qilinishi korxonalarining o'z faoliyati to'g'risidagi hisobotni konuniy va to'g'ri takdim etilishiga olib keladi. Aniq yondashilganda, audit javobgarlikning quyidagi prinstipial konsepshtiyasini ta'minlaydi.

Aniqlanmaydigan risk - bu auditor tomonidan o'tkazilgan tekshiruv jarayonida korxonada mavjud konunbo'zarliklarni aniqlashga imkon bermaydi. Bu aniqlanmaydigan risk auditor uchun moliyaviy yukotishga va obro'sini tushishiga olib keladi.

Ichki audit - ichki nazorat sistemasini va bank xavfsizlik sistemasini ta'minlash maqsadida olib boriladi. Bank faoliyatida omonatchilar manfaatlarini ximoya etish va aniq natijalarga erishish maqsadida ichki nazorat sistemasini joriy etiladi.

Nazorat uchun savollar

1. Audit nima?
2. Tijorat banklari auditini kimlar amalga oshiradi?
3. Bank auditini tashkil etishning huquqiy asoslarini sanab bering?
4. Bank ichki audit xizmati qanday tashkil etiladi?
5. Bank auditini o'tkazish uchun listenziya kim tomonidan beriladi?
6. Auditorning asosiy vazifalari nimalardan iborat?
7. Auditorlik riski nima?
8. Bank auditi xulosasi kimlar uchun mo'ljallangan?

II-BOB. TIJORAT BANKLARIDA AUDIT O'TKAZISHNING UMUMIY TEXNIKASI.

2.1. Ichki nazoratning mohiyati, mazmuni va turlari.

Ichki nazorat tizimining yangi formasining yaratilishi, moliyaviy iqtisodiy faoliyatni tekshirish iqtisodiy sub'ektlarning talabi yangi tashqiliy huquqiy formalarni yaratilishiga olib keldi. Ma'lumki xakikiy mulk egalari moliyaviy-iqtisodiy ma'lumotlarga ega bo'lishga kizikadilar. Bu korxonalar va tashkilotlar holati, ularning hozirgi va kelajakdagi rivoji xakidagi ma'lumotlarga ega bo'lishga intiladi.

Agar ichki nazoratning yuqorida keltirilgan ta'riflarini ko'radigan bo'lsak, u amal kilayotgan mamlakatlarda chukur ildiz otgan. Bundan shunday xulosaga kelish mumkinki, auditning asosiy maqsadi jamiyatga ma'lumot berish, ya'ni u yoki bu

tashkilotning holis buxgalterlik hisobotini takdim etishdir. Ichki nazorat tizimi bu avvalo ichki audit va uni tashkil qilish shaklidir.

Belgilangan koidalarga rioya qilinishi korxonalarining o'z faoliyati to'g'risidagi hisobotni konuniy va tUg'ri takdim etilishiga olib keladi.

Aniq yondashilganda, audit javobgarlikning quyidagi prinsipial konsepsiyasini ta'minlaydi:

- Hisobot to'g'ri, aniq xatolar mavjud emasligi hakida kafolat beradi;
- Kafolat bo'lmasa kelajakdagi faoliyat xakida xabar beradi, ya'ni noto'g'ri faoliyat natijasida nokonuniy o'zlashtirishlar hakida;
- Boshqaruvning haqqoniyligini kafolatlaydi;
- Korxonaga xakikiy baxosini prognozlaydi (auditorlik tekshiruvidan so'nggi balansga asoslanib);

“Àóäèòîðëèè òâîëëÿòè òùg'ðèñëää”àè qonuníëíã 2-moddasida àóäèòîðëèè òâîëëÿòèää quyidaã÷:à òàúðèò ááðëëããí: “Àóäèòîðëèè òâîëëÿòè áãããíãã àóäèòîðëèè òâîëëÿòèää ùòèàçèø àà boshqa îðîðãññëííãè òèçìàòèàð êúðñàòèøããí èáíðàò àóäèò òàøèèèðèèàððèííã òàããèðèíðëèèè òâîëëÿòè òóøóíèèèää¹¹.”

Àóäèòîð ìèæíçããí òàì îíëëÿvèé, òàì øàðññé àèíkáèàðäà ìóñòàkèè áúèèøè øàðò. ìèæíçãã îíëëÿâèé kàðàì ,èè ýññèääí øàðññé àèíkáãã áúèããí àóäèòîð ùç ìæáóðèÿòèéè íáúãèòèãã ààðàæããã àãæàðà íèìàéãè. Ó àóäèòîðëèèè ìàúèóíðèèàððèéè áàòíèèããíãã, àóäèòîðëèèè òâîëëÿòèèè àíèðàññèãã òàúñèð ùòèàçèø ,èè kàðøèèèèè kèèèø, àóäèòîðëèèè òóèíñàññèéè ,çèøãã òíèèñ òàúñèð ýòà ìèìàéãè.

Àóäèò ó÷ òóðãã òàðkèàìããè: ïíðàòèèíí àóäèò, òàìæèòàòèèè àóäèòè àà ìèëëÿâèé hisobíð àóäèòè.

Ííðàòèèíí àóäèò - áó õúæããèè òèçìèéèíã òíðèèããí kèññè àà òóíèèèííãè ìàòíãèéè òâîëëÿòèèè,èøèãã ÷èkàðèø ààðàæããñè àà ñàìàðàããíðèèèéè áàòíèèèøèèð. Ííðàòèèíí àóäèòãã òâîëëÿòèèèèè

¹¹ Аудиторлик фаолияти тўғрисида Қонун. Т. 2000

Òàëääää èúðà àóëèîðëëë òåêøèðóâèéíã ïðããìðè, íóääàðè àà boshqa øàððëàðè àóäèîðëëë òåêøèðóâèé èòëàçèø òúg'ðèñèääãè øàððíìää àãëëèàìäè. Áó øàððíìà àóäèîðëëë òåêøèðóâè éóððòìà÷èñè àà àóäèîðëëë òàøëëèèðè ùðòàñèää òóçèääè.

Ìàæáóðëë àóäèò ùòëàçèøää àóäèîð ìëëëää áèð maqsad - òåêøèðëëä, òãàí áóðääèòðèý hisobîðèéíã òàìì àâæóä ñíòàèàðëää ùç èèèðèé àà, í ýòèøääí èáððò. Áàíé òàíëëýðè òíòìéé íóköàè íàçàðëääí áàíé òàíëëýðëää maqsad àà ààçèòàèàðíé èìéí kàääð èáíðík kàððàá ìëèøää ùàðàèàò kèèèø èíçè, àéíèkñà çàííìääé ðèáíæëàèèøää áàíé òàíëëýðëää ùàì ýíáè àùñóéîðèèð ýðàðèèìkàà àà áó ùç ùçèääí áó òàíëëýð àíèðàñèää íóàìì àà ðèñèèàðíé èáèèèèèá ÷èkàðääè.

2.2. Ichki auditning maqsad va vazifalari.

Ma'lumki, audit - bu korxonalar, bank tashkiloti, uyushma va bozor munosabati munosabatlari sub'ektining moliyaviy hisobotini mustakil ekspertiza va tahlilini anglatadi. Auditning maqsadi - reallikni ta'minlash, takdim etilgan hisobotning tUg'riligi, faoliyatning konunchilikka asoslanganligi, moliyaviy hisobot va buxgalteriya hisobiga qo'yilgan talablarga rioya etishdan iborat.

Bankning auditorlik tekshiruvini maxsus auditorlik firmalari orkali amalga oshiriladi. Auditorlik tekshiruvini jarayonida, asosiy vazifa - auditorlik xulosasidan tashkari, auditorlar maslahat beradilar (tijorat faoliyati, buxgalteriya hisobotini yuritish, ichki nazoratni tashkil etish, solik solish va boshqa masalalar bo'yicha).

Auditorlik xizmatlarining rivojlanishi asosida malakali auditorlarni tayyorlash yotadi. Auditor yuqori maxorat soxibi va zo'r mutaxassis bo'lishi shart. Yuqorida aytilgan holatdan kelib chiqib, auditorlik faoliyati bilan shug'ullanadigan auditorlar

va auditorlik korxonalari auditorlik faoliyatini yuritish huquqiga ega bo'lishi uchun attestastiyadan Utishi shart.

Auditorlarga attestastiyada eng yuqori talablar qo'yiladi, chunki auditor auditorlik xulosasini to'zayotgan paytda unga katta javobgarlik yuklanadi.

Attestastiya Markaziy bankning bank auditini o'tkazish va malakali auditorlar attestastiyasi bo'yicha sertifikat berish komissiyasi tomonidan o'tkaziladi. Attestastiyadan bank auditi soxasida auditorlik faoliyati bilan yakka tartibda yoki auditorlik firmasi tarkibida shug'ullanish niyatida bo'lgan hamma jismoniy shaxslar o'tishlari mumkin.

Ta'sischilar va akstionerlar korxonalaridagi ish holati va faoliyatining sifat darajasini an'anaviy shaklda nazorat qilishni o'rnatish maqsadida maxsus xizmat - audit xizmatidan foydalanadilar. Ular ish faoliyatining mustakil baholanishiga kizikadilar. Ichki va tashki audit xizmatidan xalqaro bozor doirasida keng ko'llaniladi. Shuning uchun to'zilgan ichki nazorat organi xox u akstionerlik yoki boshqa korxonada bo'lsin, ichki auditni amalga oshiradi. Uning raxbari fakat ta'sischilar boshqaruvi yoki ularning talabi bilan birinchi mansabdor shaxsga itoat etadi. Tijorat banklarining foydalilik va balans likvidliligi, hisob va hisobotning to'g'riligi akstionerlar, investorlar va boshqalarda kizikish uyg'otadi, bu kizikish mustakil tashki audit tomonidan kondiriladi.

Bank auditi maxsuslashtirilgan firmalarini tashkil etishni talab etib, bir kator xususiyatlarga ega. Bank va boshqa moliya-kredit uyushmalarida auditorlik tekshiruvchi xuddi kredit sistemalari singari xizmat ko'rsatilayotgan xo'jalikda malakali tekshirishni va maxsus javobgarlikni talab kiladi. Audit natijalari yillik hisobotni tasdiklanishi, balansni chop etish va kredit tashkilotlarining umumiy ishini baholashda xizmat kilar ekan, xulosa ob'ektiv va to'g'ri yozilishi shart.

Olib borilgan auditorlik izlanishlari natijalari shuni ko'rsatadiki, auditorlik faoliyatining samarali bo'lishi o'zaro kizikish, xamda tekshirilayotgan bank, xam tekshiruvchi shaxs hisob va hisobotlarining tUg'riligini ta'minlashdan iborat. Bunda

kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etish, bank rivojiga ta'sir etadigan omillarni yUk qilish, auditorning obro'siga xam katta ta'sir o'tkazadi.

Auditorlar quyidagi huquqlarga ega, ya'ni:

- hamma buxgalterlik, pullik va boshqa hujjatlar, nakd pul va kassadagi qimmatli kog'ozlar va buyumlarni tekshirishga, javobgar shaxslardan buxgalteriya hisobi registrlari, smeta hisobotlari va boshqa pulli, hisob-kitobli, kredit operastiyalari bo'yicha hujjatlarni talab qilishga xakli,
- buyruklar, bank boshqaruvi yo'riqnomalari, bank kengashi bayonnomalari bilan tanishishga,
- hamma muhim hujjatlar, ma'lumotnomalar, hisob-kitoblar, aloxida hujjatlarning tasdiklangan nusxasini ko'rsatishni talab etish,
- kelib chiqadigan tushunarsiz savollarga og'zaki yoki yozma ravishda tushuntirish olish,
- kassa binolarini ko'rish, omonatlar va boshqa xizmatlar binolari, qimmatbaxo buyumlar saqlanadigan sharoit va joylari ma'lum talablarga javob berishini aniqlash maqsadida.

Auditorlar vazifasiga bank faoliyatini tekshirishda qo'yilgan masalalarni aniqlashga karatilgan. Asosiy ma'suliyat shundaki, bank operastiyalarini noto'g'ri bajarish holatlari aniqlansa, joriy etilgan buxgalteriya hisobi tartibini buzganda, davlat (byudjet) yoki bankka keltirilgan zarar hajmini aniqlab javobgar shaxslardan uning sabablarini aniqlab, javobgarlar aniqlanishi lozim.

Auditorlik tekshiruvini boshlashdan oldin tekshirishga tegishli savollar aniqlab olinishi lozim. Bu savollar tomonlar kelishuvi bilan tuziladi va bank faoliyatining hamma tomonlarini yoki aloxida bo'limlarini o'zida aks ettirishi mumkin.

Auditorlik tekshiruvining boshida quyidagi ma'lumotlar bilan bilan tanishish lozim: bank faoliyatining hajmi, tashkilotchilik, raxbarlarning malaka darajasi, umumiy ichki nazoratning tashkil

etilishi. Keyinchalik auditorlik tekshiruvi proressida xatolar mavjud bo'lishi ko'rib chiqiladi.

Bank auditi, ichki va tashki auditlarga bo'linadi. Tashki audit yuqorida aytib o'tganimizdek, mustakil auditorlik firmasi tomonidan amalga oshiriladi. Uning asosiy maqsadi moliyaviy hisobotning to'g'riligini tasdiklashdan iborat. Bankdagi audit izlanishlarining birinchi ob'ekti yil yakunlariga tayyorlangan bank moliyaviy hisobotidir. Hisobot o'zida aktiv va passiv holati bankning daromadlar va zararlar, debitorlik va kreditorlik va boshqa ma'lumotlarni joylashtirgan.

Auditorlar bank moliyaviy holatini tahlil kiladilar, ayniksa likvidlilikni, kredit portfelining sifati, qimmatli kog'ozlarga investistiyalar, valyuta operastiyalari, klasifikastion ssudalarga asoslangan rezervlar, boshqaruv (menejment sifati, daromad va xarajat strukturasi, ma'lumotlar sistemasining avtomatizastiyalashuvi va boshqa ma'lumotlarni). Hamma bank operastiyalarida mavjud risklarni qisman va umumiy baholashda ko'rish maqsadida.

Auditorlar tekshirilayotgan bankning umumiy faoliyatini o'rganadilar. Ob'ektiv baholash uchun eng birinchi o'rinda aktiv va passiv operastiyalarning holati ko'rib chiqilishi, buxgalteriya hisoboti to'g'ri ko'rsatilishi, bu operastiyalar konun talablariga javob berishi lozim.

Auditorlik faoliyati auditorlik firmasining raxbariyati tomonidan rejalashtiriladi. Strategik rejalashtirish va qismlarga bo'lib rejalashtirishlarga bo'linadi:

Strategik rejalashtirish quyidagi extimollarni aniqlaydi:

- bilim va tajribaga asoslangan ish hajmi,
- risklarni aniqlash,
- mijozlar xoxishi.

Bankni tekshirish jarayonida auditorning ish hajmi va auditor risk darajasini baholashda auditorning bilim va tajribasi katta yordam beradi.

Nazorat savollari

1. Ichki nazoratning bank faoliyatidagi o'ri nimalardan iborat?
2. Banklarda ichki audit xizmatni tashkil etishning huquqiy asoslari nimalardan iborat?
3. Ichki nazorat bilan ichki auditning qanday o'xshashligi va farqliliklari mavjud?
4. Tashqi bank auditni kimlar amalga oshiradi?
5. Audit o'tkazishning axborot manbalari nimlar hisoblanadi?
6. Auditni rejalashtirish nimalardan iborat?

III-BOB. KASSA OPERATSIYALARI AUDITI

3.1. Banklarda kassa ishini tashkil etish asoslari

Tijorat banklari muassasalari Markaziy bank Bosh boshqarmalari tijorat banklariga beradigan listenziyalar asosida korxonalar va tashkilotlarga kassa xizmatini ko'rsatadilar, o'z kassalarida naqd pullarni to'playdilar, ularni amaldagi hisob-kitob qoidalariga muvofiq joriy to'lovlar uchun hisobvaraqlardan berishni amalga oshiradilar.

Bu vazifalarni bajarish uchun tijorat banklari quyidagi talablarni ta'minlashlari lozim bo'ladi:

- O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga, bank Ustaviga, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining buyruqlari, yo'riqnomalari va boshqa me'yoriy hujjatlariga, shuningdek, mazkur yo'riqnomada va O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining boshqa ko'rsatmalarida belgilab qo'yilgan naqd pul bilan ishlash qoidalarini bajarish tartibiga qat'iy rioya etish;

- bank kassalariga imkon qadar naqd pullarni jalb etish, ularni o'z vaqtida, to'la va to'g'ri kirim qilish hamda tegishli hisobvaraqlarga o'tkazish;

- naqd pullarning oqilona aylanishi va uni amalga oshirish xarajatlarini qisqartirish;

- kassa resurslarini ko'paytirishning qo'shimcha imkoniyatlarini qidirib topish va naqd pullarning tejab xarajat qilinishini ta'minlash;

- berilayotgan pullardan maqsadga muvofiq tarzda foydalanishni belgilangan tartibda nazorat qilgan holda korxonalar, tashkilotlar va muassasalarga ish haqi va boshqa xarajatlar uchun o'z vaqtida naqd pul berish;

- muomalaga chiqarilayotgan qog'oz pul va metall tangalarning etarli darajada toza va sifatli bo'lishi;

- barcha boyliklarni tegishli tarzda saqlash va ularning to'liq butligini ta'minlash.

Tijorat banklari, korxonalar va tashkilotlar hamda xususiy shaxslarga kassa xizmati ko'rsatishni bank xodimlari qabul qilgan pul hujjatlari (cheklar, to'lovnomalar, kirim-chiqim orderlari va boshqalar) asosida operastiya kuni davomida amalga oshiradilar. Operastiya kuni davomida korxonalar, tashkilotlar, aholi va boshqalardan bank kassasiga kelgan barcha naqd pullar aynan shu ish kuni davomida aylanma (operastiya) kassasiga kirim qilinishi shart qilib qo'yilgan.

Pul yoki boshqa boyliklarni qabul qilish va berish uchun kassa operastiyalari bo'limi tarkibida quyidagi kassalar tashkil etilishi mumkin:

- kirim kassasi,
- chiqim kassasi,
- kirim-chiqim kassasi,
- maydalab berish kassasi,
- qat'iy hisobda turadigan blankalarni berish kassasi,
- inkassastiya qilingan tushumni sanash kassasi,
- kechki kassa (inkassastiya qilingan tushum puli joylangan xaltani qabul qilish),
- bankning korxonalar va tashkilotlar ho'zuridagi ixtisoslashtirilgan kassalari.

Bu kassalar tashkilotlar va korxonalar tomonidan qabul qilinadigan pul hujjatlari asosida amalga oshiriladi. Operastiya kuni davomida korxonalar, tashkilotlar, aholi va boshqalardan bank kassasiga kelgan barcha naqd pullar aynan shu ish kuni davomida aylanma (operastiya) kassasiga kirim qilinishi shart qilib qo'yilgan.

Tijorat áàíéëàði êàññàsííéíã êèðèì àà ÷èqèì ïíððàöèÿëàðèéè òàøèëë qèëèø ó÷óí hènñíáâàðàqàëàð ðåæàñèéíã «Àèðèâèàð áó'èèèèàà áèð íá÷òà hènñíáâàðàqàëàð ì÷èëëáí. Kassa operastiyalari «Nàqä íöëëàð àà êàññà hóææàðèèàðè» 10100 àññèé hènñíáâàðàqàñèèà êàññà ïíððàöèÿëàðèéíã hènñíàè îëèá áíðèèèèè.

2.2. Hisob-kassa ishlarini audit qilish texnikasi va uning tahlili

Kassa va kassa operastiyalarini audit qilishdan asosiy maqsad tijorat banklari tomonidan Nakd pullarni saqlash va ularning hisobini yuritish konunchiligiga amal qilinishini tekshirishdan iborat.

Shuni esda tutish kerakki Tijorat banklari majburiyati hisoblanuvchi nakdsiz pullardan farkli ularok nakd pullar barkaror oborotini saqlash uchun Markaziy bank tomonidan nazoratga olinadi. Bunda ayrim tijorat banklarining kizikishlari bir biriga mos kelmasligi mumkin. Buning natijasida doimo xar bir bankning o'z foydasi mavjud bo'ladi.

Bundan kelib chiqib mustakil auditorlik firmalarini tijorat banklari tomonidan nakd pul operastiyalarini amalga oshirishga muhim e'tiborni karatish talab qilinadi.

Kassani tusatdan, ogoxlantirmasdan tekshirish bu bankning o'ziga, ya'ni ichki auditga tegishli. Aniqlangan kamchiliklarning kamchiliklarning aybdorlarini aniqlash xam tashki auditning vazifasiga kirmaydi. Auditorlar fakat konun bo'zilikshiga olib keluvchi xato va kamchiliklarni yuzaga chiqaradi.

Kassadagi nakd pullar bilan boglik operastiyalarni tekshirishning o'ziga xos tomoni shundaki, u bank kassa

operastiyalarinormal amalga oshirilishiga xalakit bermasligi lozim. Auditor ish vaqtida kassa operastiyasi binosida bo'lishga huquqi ega emas. Auditorlik tekshiruvining reviziyadan ajratuvchi yana bir farki auditor nafakat bank faoliyatidagi kamchiliklarni aniqlaydi, balki ish faoliyatini yaxshilash bo'yicha tegishli maslaxatlar xam beradi.

Tekshirish davomida quyidagi hujjatlardan foydalaniladi: balans hisobvaraklaridan kuchirmalar, nakd pul hisobini yuritish kitobi, kassa jurnali, kassa xizmati ko'rsatish uchun shartnomalar, birlamchi hujjatlar va balans.

“Kassa” balans hisobvaragida milliy valyutadagi nakd pullar hisobga olinadi. “Nakd xorij valyutasi va xorijiy valyutadagi to'lov hujjatlari” balans hisobvaragida xorijiy nakd pullar va to'lov hujjatlari hisobga olinadi. Kassaga pul kelib tushganda quyidagi provodka beriladi:

“Kassa” yoki “Nakd xorij valyutasi” hisobvaragi debetlanadi va mijozning hisob kitob varagi kreditlanadi. Nakd pul berishda teskari provodka beriladi.

Kirim bo'yicha birlamchi hujjatlarga: kassa kirm orderi, kirm bo'yicha kassa jurnali kiradi. Xarajat bo'yicha: kassa chiqim order va chiqim bo'yichakassa jurnali xamda nakd pul olish uchun yozilgan arizalar kiradi.

Balans hisobvaraklaridagi debet va kredit ma'lumotlarini tasdiklash uchun birlamchi hujjatlardan foydalaniladi. Bundan tashkari bank buxgalteriyasida yuritiladigan kassa jurnali va kassada yuritiladigan nakd pul hisobi kitobidagi oborotlarning bir biriga mosligi takkoslanadi. Keltirilgan jurnal va kitobdagi koldiklar balansdagi koldik bilan teng bo'lishi kerak.

Kassada nakd pullardan tashkari balansdan tashkari hisobvarakda yuritiluvchi kattik hisobot blankalari saqlanadi.

Bu kabi balansdan tashkari hisobvaraklarning kirim va chiqimi bo'yicha oborotlar xam nakd pul va boyliklar kitobida yoki boshqa mos kitobda aks ettiriladi.

Kassadagi nakd pulni tekshirish kassadagi pul va boyliklar uchun javobgar shaxs guvoxligida amalga oshiriladi. Nakd pullar dasta, boglam va tangalar bo'yicha kayta sanaladi (boglamda-10 dasta, dastada-100ta pul qog'oz). Nakd pullarning ma'lum bir qismi bittalab sanaladi. Nakd xorij valyutalarini kayta sanashda valyuta detektorlaridan foydalangan holda pullarning xakikiyligini tanlab tekshirish tavsiya etiladi. Bundan tashkari kattik hisobot blankalari, turli boylik va hujjatlar, qimmatli qog'oz blankalari va xorij vlyutasiga oid hujjatlar xam kayta sanaladi.

Shu bilan birga kassirlar bilan to'ziladigan material javobgarlik to'g'risidagi shartnomaning mavjudligi tekshiriladi.

Kamchiliklar topilganda quyidagi provodka beriladi:

Debet "Turli debitorlar va kreditorlar" javobgar shaxs hisobvaragi;
Kredit "Kassa"

Tijorat banklari O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki hisob kassa Markazidanyoki boshqa tijorat banklaridan qo'shimcha nakd madad puli olishi mumkin. Bunday madad pulini olishga yoki ortikchasini topshirishga xizmat ko'rsatish uchun to'zilgan shartnoma asos bo'ladi.

Bank korrespondentlik hisobvaragidan nakd pul tulaganda quyidagi provodka beriladi:

Debet "Yuldagi pul mablaglari" hisobvaraki,
Kredit Korrespondentlik hisobvaragi.

Êðåäèò 10101 Aylanma kassadagi naqd pullar

Øàõñèé hènñíáâàðàèääí êo'÷èðlà ìèæíçää òíïøèðèèääè,øàõñèé hènñíáâàðàq áàíéää àèñhèää ìàíèàèèðää òèèèèääè.

+isqa xulosalar

Tijorat banklari muassasalari Markaziy bank Bosh boshqarmalari tijorat banklariga beradigan listenziyalar asosida korxonalar va tashkilotlarga kassa xizmatini ko'rsatadilar, o'z kassalarida naqd pullarni to'playdilar, ularni amaldagi hisob-kitob qoidalariga muvofiq joriy to'lovlar uchun hisobvaraqlardan berishni amalga oshiradilar. Tijorat banklari, korxonalar va tashkilotlar hamda xususiy shaxslarga kassa xizmati ko'rsatishni bank xodimlari qabul qilgan pul hujjatlari (cheklar, to'lovnomalar, kirim-chiqim orderlari va boshqalar) asosida operastiya kuni davomida amalga oshiradilar. Operastiya kuni davomida korxonalar, tashkilotlar, aholi va boshqalardan bank kassasiga kelgan barcha naqd pullar aynan shu ish kuni davomida aylanma (operastiya) kassasiga kirim qilinishi shart qilib qo'yilgan. Kassa operastiyalari «Nàqä ïóèèàð àà èàññà hóææàðèèàðè» 10100 àññèé hènñíáâàðàqàñèää èàññà ïíðàöèyèàðèíèã hènñíáè ìèèá áíðèèääè.

Kassa va kassa operastiyalarini audit qilishdan asosiy maqsad tijorat banklari tomonidan Nakd pullarni saqlash va ularning hisobini yuritish konunchiligiga amal qilinishini tekshirishdan iborat.

Nazorat savollari

1. Áàíéèèðää èàññà ïíðàöèyèàðèíèng auditi qanday tashkil etiladi?

2. Êàññà àïïàðàðèéè èè àíøqàðàäè?
3. Êèðè àà ÷èqè ïïðàöèÿèàðè áó'ée÷à qaynday hujjatlar rasmiylashtiriladi va ularni audit tekshiruidan o'tkazish qanday amalga oshiriladi?
4. Êàíäé ïïðàöèÿèàðè èèðè èàññà ïïðàöèÿèàðè äåéèäèè?
5. Valyuta èàññà ïïðàöèÿèàðè auditi qanday amalga oshiriladi?
6. Kassa bo'yicha audit xulosasini ðàñìèéèàðèðèè òàðòèáèè èóóíòèðèí.

IV BOB. PASSIV OPERAÇIYALAR AUDITI

4.1. Tijorat banklarida passiv operastiyalarini tashkil etishning xususiyatlari

Bankning asosiy maqsadlari foyda olishga va moliyaviy holatini barqarorlashtirishga, raqobatdoshlik saviyasini mustahkamlashga, "ishonch" mavqe'ini o'stirishga qaratilgan ekan, bank doimo arzon va barqaror resurlarni jalb qilishi va qaytish tavakkalchiligi kam bo'lgan operastiyalarni amalga oshirishi zarur. Tijorat banklari aktiv faoliyatini o'zlarida mavjud bo'lgan, o'z va jalb qilingan pul mablag'lari doirasida yuritadilar. Va aynan passiv operastiyalar aktiv operastiyalarga asos yaratadi, hamda daromadli operastiyalarning hajmini va ma'shtabini aniqlab beradi. Demak, tijorat banklari resurslari deganda, aktiv operastiyalarga asos yaratuvchi va ularga ishlatiluvchi, ularning hajmi va ma'shtabini aniqlab beruvchi mablag'lar tushuniladi.

Bank resurslarini pu'ta o'rganish va ularni guruhlariga ajratib ta'riflashimiz lozim. To'g'ri bank resurslarining tasniflanishi ularni boshqarishda jiddiy o'zgarish yasamaydi, ammo ularni o'rganishda tizimli yondashuvni vujudga keltirish uchun asos yaratadi.

Depozit quyidagicha ta'rif berish mumkin: Depozit - bu kredit muassasalarida saqlash yoki maxsus - maqsad uchun qo'yiladigan pul mablag'laridir yoki mijozlar tomonidan bank muassasalarida ochilgan har qanday hisobraqamiga aytiladi.

Shunday qilib, depozit so'zi faqatgina kredit muassasalari raqamlaridagi mablag'larga nisbatdan aytiladi.

Depozitlar banklarda ma'lum vaqtda qolib, kredit oluvchi mijozga ma'lum daromad keltiradi. Banklarning daromadi qarz oluvchining foiz summasidan kreditorga to'lanadigan foiz summasi farqi orqali kelib chiqadi. Xalqaro bank amaliyotida, quyilmalarga mablag'larni jalb qilish bilan bog'liq operastiyalarni - depozit operastiyalarè deyiladi.

Demak, depozit operastiyalari deb bankning yuridik va jismoniy shaxslar mablag'larini ma'lum bir muddatga yoki mablag' qo'rovchi talab qilib olgunga qadar omonatga jalb qilinishi tushuniladi.

Depozit operastiyalarini ob'ekti sifatida depozit operastiyalari sub'ektlarini omonatga qo'ygan pul mablag'larining summasi tushuniladi.

Bankning mijozlari pul mablag'larini depozit sifatida joylashtirayotganlarida quyidagi omillarga asosiy e'tiborlarini qaratadilar:

- bankning ishonchliligi;
- depozitlarga to'lanayotgan foiz stavkasining darajasi;
- mijozlarga ko'rsatilayotgan depozit xizmatlarining sifati.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tijorat banklarining depozit bazasini shakllantirish quyidagi tamoyillar asosida amalga oshiriladi:

-depozitlar tarkibi va sifatining bank tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlarning turlari va hajmiga mos kelishi;

-xarajatlarni kamaytirish va oqilona natijalarga erishish maqsadida bank faoliyatini takomillashtirib borishga intilish tamoyili;

-depozit bozoridagi real holatni baholash tamoyili;

-bank va uning filiallari faoliyatining pirovard natijalarini hisobga olish;

-oqilona qarorlarni qabul qilishda zamonaviy ma'lumotlar bazasidan va informastion texnologiyalardan foydalanish;

Tijorat banklarining depozit bazasini shakllantirishda o'zoq muddatli maqsadlarni ishlab chiqish zarur.

Tijorat banklarining depozit operastiyalarining nazariy asoslarini chuqur o'rganish depozit siyosatining samaradorligini oshirishning zaruriy shartidir. Yuqorida ta'kidlab utilganidek, tijorat banklarining depozit siyosati deganda, odatda, tijorat banklari tomonidan mijozlarning vaqtinchalik pul mablag'larini jalb qilish strategiyasi tushuniladi.

Rasman e'lon qilinadigan balans hisobotlarida tijorat banklarining depozit bazasi uchta shaklda namoyon bo'ladi:

1. Transakstion depozitlar.
2. Muddatli depozitlar..
3. Jamg'arma depozitlari.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarining depozit operastiyalarini tashkil etishda uning iqtisodiy asoslari birlamchi ahamiyatga ega bo'lib, doimiy ravishda tahlil qilib borishni taqozo qiladi.

4.2. Tijorat banklarida depozit siyosatining tuzilishining auditi

Tijorat bankning depozit siyosati - yuridik va jismoniy shaxslarning mablag'larini depozitlarga jalb qilish va ularni samarali boshqarish bilan bog'liq jarayondir.

Depozit siyosatining asosiy maqsadi bank likvidligidan kelib chiqadi. Chunki hamma vaqt ham yirik miqdorda jalb qilingan mablag'lar o'z samarasini bermaydi.

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining depozit siyosatining sifat darajasini tahlil qilish uning tarkibi va dinamikasini baholashni taqozo qiladi.

Tijorat banklari depozit siyosatining samaradorligini tavsiflovchi muhim omillardan biri depozitlarning bank passivlarining umumiy hajmidagi salmog'ining o'zgarishi hisoblanadi. +uyidagi jadvalda O'zbekiston Respublikasi Milliy Bankida depozitlar tarkibi va dinamikasi ma'lumotlari berilgan.

Jadval

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari depozitlarining tarkibi va dinamikasi¹² (foizda)

	Depozitlarning turlari	2006	2007	2008	2008 yilda 2006 yilga nisbatan o'zgarishi, punkt
1	Transakstion depozitlar	55,4	50,0	47,6	-7,8
2	Muddatli depozitlar	41,4	47,4	51,5	10,1
3	Jamg'arma depozitlari	3,2	2,6	0,9	-2,3
	Depozitlar-jami	100,0	100,0	100,0	X

Jadval ma'lumotlardan ko'rinadiki, transakstion depozitlarning bank depozitlari umumiy hajmidagi salmog'ining pasayish tendensiyasi mavjud. Tahlil qilingan davr mobaynida ularning salmog'ini 7,8 punktga pasayishi yuz berdi. Bu pasayish muddatli depozitlar salmog'ining oshishi hisobiga yuz berdi. Bu holatni ijobiy

¹² ТИФ Миллий банки йиллик ҳисоботлари асосида тайёрланган.

baholash lozim, chunki u bankning xorijiy valyutadagi resurs bazasini mustahkamlanayotganligidan dalolat beradi. Ayni vaqtda, xorijiy valyutadagi depozitlarning umumiy hajmda o'z o'rnini va ular salmog'ining o'sish tendensiyasini ko'zatilayotganligi holat hisoblanadi. Bu holat, avvalo, bankning aholining vaqtinchalik bo'sh valyuta mablag'larini jalb qilish borasidagi faoliyatining yomonlashishi dalolat beradi. Rivojlangan xorijiy davlatlar bank amaliyotida depozitlar tijorat banklari balansining passivida salmog'iga ko'ra birinchi o'rinni egallaydi. Ikkinchi o'rinda depozitsiz resurs manbalari turadi, uchinchi o'rinni esa, bank kapitali egallaydi. O'zbekiston Respublikasi bank amaliyotida esa, yirik tijorat banklari balansining passivida salmog'iga ko'ra birinchi o'rinni depozitsiz resurs manbalari, ikkinchi o'rinni bank kapitali, uchinchi o'rinni esa, depozitlar egallaydi.

Mamlakatimizdagi yirik tijorat banklarining mijozlarini sezilarli qismini to'lovga qobilik darajasining pastligi, asosan, ularning pul oqimining zaifligi bilan izohlanadi. Pul oqimining zaifligi mijozning mutlaq likvidlilik koeffitsienti orqali yaqqol namoyon bo'ladi. Mijozning pul oqimini zaifligi, o'z navbatida, unda ortiqcha pul mablag'larini yuzaga kelmasligidan dalolat beradi. Bu esa, tijorat banklari tomonidan depozit siyosatini amaliyotga tadbiiq etishda hisobga olinadi.

Depozit siyosatni olib borilishi asosan jalb qilingan mablag'larni boshqarish, ushbu jarayonda jalb qilingan mablag'larning o'z mablag'lariga nisbati, bo'larning aktivlarga ta'siri va oxir oqibat tijorat banklarning daromadligini oshirish bilan bog'liqdir.

Bank resurslarining real qiymati o'z ichiga operastiyalarga ishlov berish xarajatlarini, hamda bank faoliyatini ta'minlashga ta'luqli xarajatlarni kiritadi. Ularning qarzga olingan mablag'larga va kreditlarga ta'siri, binobarin bank xizmatlarini ichki qiymatini koeffitsientini hisoblash formulasi orqali aniqlanadi. Bu vaqtda formulaning barcha qismi faqat bankning kredit operastiyalariga mansub bo'ladi.

quyidagi jadvalda Respublikamizdagi ayrim banklaridagi majburiyatlari tarkibi to'g'risidagi ma'lumot berilgan.

Jadval

Tijorat banklari majburiyatlarining tarkibi¹³

(foizda)

	Savdogarba nk		Sanoat qurilish		Ipoteka bank		Asaka bank	
	2007	2008	2007	2008	2007	2008	2007	2008
Transakstsií depozitlar	64,81	69,89	71,48	68,44	74,56	78,2 2	54,8	63,0
Muddatli depozitlar	10,51	8,48	8,75	7,94	5,20	4,75	12,0	10,0
Jamg'arma depozitlar	9,82	9,15	7,49	6,57	5,75	3,97	4,3	4,0
Boshqa áanklardan olingan ssudalar	14,86	12,48	12,28	17,05	14,48	13,0 6	28,9	23,0
Jami majburiyatlar	100	100	100	100	100	100	100	100

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, bank majburiyatlarining mutlaq asosiy qismi transakstion depozitlardan iborat. Bu esa bankning aktiv operastiyalarni, shu jumladan, ssuda operastiyalarini amalga oshirish imkoniyatini keskin jilovlaydi. Tahlil qilinayotgan tijorat banklarida muddatli depozitlarning bank

¹³ Мазкур тижорат банкларининг йиллик щисобот материаллари асосида ҳисобланди.-Т., 2008 й.

majburiyatlari hajmidagi salmog'i atigi 10 foizdan oshmaydi. Bu esa bankning resurslar bazasining zaifligidan dalolat beradi. Bankda boshqa banklardan olingan ssudalarning katta miqdoriga ega ekanligi bankning foizli xarajatlarini ko'payishiga va shu asosda bank daromadining pasayishiga sabab bo'ladi. Chunki, banklararo kredit mablag'lar jalb qilishning qimmat shakli hisoblanadi. Tijorat banklari resurs bazasi o'zgarish qonuniyatlarini tahlil qilishning muhim uslubiy xususiyati, bizning fikrimizcha, bank talabnomalari va majburiyatlarining turli guruhlar bo'yicha jalb etilgan va sarflanayotgan (ehtiyoj zarur bo'lgan) pul oqimi o'zgarishi qonuniyatlarining alohida o'rganilishi, ular o'rtasidagi mavjud ijobiy farqni esa bo'sh pul mablag'i ko'rsatkich sifatida kompleks, yakuniy natija deb tadqiq etishdan iborat. Bunday yondoshuv tijorat banklarining rivojlanish istiqbollari bo'sh pul mablag'lari hajmini birmuncha aniqroq taxminlashtirish imkonini beradi, chunki tashqi va ichki muhitning barcha omillari turli mablag' turlariga bir xilda ta'sir ko'rsatmaydi. Buning natijasida tijorat banki resurs bazasining umumiy hajmi o'zgarish qonuniyati mavhum bo'lishi mumkin, biroq uning alohida tarkibiy qismlari o'zgarishi qonuniyatlari esa ma'lum darajada aniqroq tus oladi.

Tijorat banklari faoliyatida ular resurs bazalari o'zgarish qonuniyatlari aniqlanishi va bo'sh pul mablag'larini aktiv operastiyalarga investistiyalash maqsadida taxminlashtirish, avvalo, mavjud natijani kutilishi maqbul bo'lgan qonuniyat bilan taqqoslashni, maqsaddan og'ish holatlarining oldini olish chora — tadbirlarni belgilashni talab etadi.

Iqtisodiyotning erkinlashuvi sharoitida tijorat banklari pul oqimlari harakatining bozor mexanizmi samarali faoliyatini

ta'minlashda moliyaviy resurslardan yanada oqilona foydalanishni rag'batlantirishda, xalq o'jaligi tarmoqlari (iqtisodiyotning real sektori) bo'yicha mablag'larning yuqori qaytim bilan ishlashini ta'minlashda faol ishtirok etishlari muhim zaruriyat sifatida qo'yilmoqda. Iqtisodiy bazisdagi ushbu o'zgarishlar tijorat ba'klari faoliyati samaradorligini tahlil qilishga, eski yondoshuvlarni qayta ko'rib chiqishni talab etadi.

Passiv operastiyalar yakuni bo'yicha auditorlik tekshirishning natijasiga kura auditor oraliq xulosa (memorandum) va hisobot tayyorlaydi. Boshqa turdagi operastiyalar yakuni bo'yicha xam shunday amallar amalga oshirishlihi mumkin.

Auditorlik hisoboti eng oz auditning maqsadi va ob'ekti , ichki auditning masshtabi , muammolarni va kamchiliklarni xamda xar bir ob'ekt bo'yicha aloxida ko'rsatma va tavsiyalarni o'z ichiga olishi kerak bo'ladi. Tavsiyalar topilgan kamchiliklarning qisqacha mazmunini, olinishi kerak bo'lgan tadbirlarning xam qisqacha mazmunini, aloxida bajarilishi krak bo'lgan tadbirlar bo'yicha tavsiyalar xamda ularning bajarilishi muddatini ifodalashi kerak.

Ɖǎæèàøèðè - áó àóäè òåêøèóâèíéíǎ èèé áíñqè÷è áúèèá, óíäà àóäè ìóääàðè àà õàæìè àìèqèàíàäè. Òåêøèðèíéíǎ ðǎæàñè àà òàððèáè èøèàá ÷èqèèääè. Áóäè æàðà, íéíéíǎ ìàíðèqèé ìàèèà ìøèðèèèèè áåèãèèàíàäè. Áóíäàí òàøqàðè àóäè òàèðèèèàñè àà ñòðàðåãèÿñè ùàì àìèqèàíàäè. Ɖǎæàìè èøèàá ÷èqèøää qóéèäääè ìðèíöèíèàðǎà ìàèè qèèèèø èìçèì:

ìàæìóàâèé - áóíäà àóäèðíéíǎ ðǎæà àà òàððèáèèè èóçèøääí íèäèí èíéíǎ ùàìà áíñqè÷èäèðè óég'óíèèèèèè èàùìèíèèè, ýúíè òàðìèèèè ðǎæà èóçèèääè.

Óçëóéñèçëèè - àóäèòíè ðåæàèàøòèðèøää àèèòèè àà ñòðàòåèè àèîqàà àìí,í áúèàäè. Áéíèqñà àóäèòíðèèè òèðlàñè ìèæíç áèèàí óçîq ààqò äîèèèè ùàèèðèèèèää áúèñà. Íòèìàèèèèè - ðåæàíèíä áèð íå÷òà ààðèàíòèèèè èøèää ÷èqèèääè àà ýíä ñòìàèè èàíèàíàèè. Ñàòàðààðèèèè - ðåèèèèèèè àññèèèèèè, èåèèí íóòàðàññèèèèèè ààqòèèèè ñàìàðàèèè íðìàèèèèèè èøèèèèèèèè.

Auditor zaruriyat tug'ilganda, ichki nazorat sistemasining natijasini baholashi mumkin. Agar ichki nazorat sistemasi o'z vaqtida ma'lumotlarda noaniqlik mavjudligi to'g'risida xabar bersa, auditor bundan keraklixa tushuncha hosil qilib audit hajmini taxmin qilishi mumkin.

Auditorlik xizmati xodimlarining xisbotlari Bank kengashiga va auditorlik komitetiga takdim etilishi kerak. Auditorlik xizmati xodimlarinig xar bir tavsiyalari auditorlar tomonidan yozma ravishda izoxlangan bo'lishi kerak. Lozim bo'lgan paytda ular bank boshqaruvi va auditorlik komitetiga takdim etiladi. Auditorlik xizmati auditorlik tavsiyalari bo'yicha bajarilishi kerak bo'lgan amallarni va uni bajarilishi kerakligini ta'minlashga oid ishlarni bajarishi kerak.

+isqacha xulosalar

Depozitlar banklarda ma'lum vaqtda qolib, kredit oluvchi mijozga ma'lum daromad keltiradi. Banklarning daromadi qarz oluvchining foiz summasidan kreditorga to'lanadigan foiz summasi farqi orqali kelib chiqadi. Xalqaro bank amaliyotida, quyilmalarga mablag'larni jalb qilish bilan bog'liq operastiyalarni - depozit operastiyalarè deyiladi. tijorat banklarining depozit operastiyalarini tashkil etishda uning iqtisodiy asoslari birlamchi ahamiyatga ega bo'lib, doimiy ravishda tahlil qilib borishni taqozo qiladi. Tijorat

banklari faoliyatida ular resurs bazalari o'zgarish qonuniyatlari aniqlanishi va bo'sh pul mablag'larini aktiv operastiyalarga investistiyalash maqsadida taxminlashtirish, avvalo, mavjud natijani kutilishi maqbul bo'lgan qonuniyat bilan taqqoslashni, maqsaddan og'ish holatlarining oldini olish chora — tadbirlarni belgilashni talab etadi. Passiv operastiyalar yakuni bo'yicha auditorlik tekshirishning natijasiga kura auditor oraliq xulosa (memorandum) va hisobot tayyorlaydi. Boshqa turdagi operastiyalar yakuni bo'yicha xam shunday amallar amalga oshirishlari mumkin.

Nazorat savollari

1. Banklarning passiv operastiyalari nima?
2. Depozit siyosatiga tushuncha bering
3. Passiv operastiyalar auditini tashkil etish asoslari anday tashkil etiladi?
4. Passiv operastiyalar bo'yicha audit o'tkazishning texnikasini tushuntiring?
5. To'zatisht provodkasi nima va u qanday ahamiyatga ega?
6. Passiv operastiyalar yakuni bo'yicha oraliq hisobot qanday tayyorlanadi?

V BOB. HISOB-KITOB OPERAҒIYALARI VA ULARNING AUDITI

5.1. Banklarda hisob-kitob operastiyalari va ularni tashkil etish asoslari

Íàqä îíöñèç hènía-èèíáëàð éîðóíà àà òàøèèèîèèàðíèíã òíâàðlar sotish, õeçìàò éo'dñàòèø àà òíâàðñèç ñîðàöèýèàð áo'ée÷ à ìæáóðèyòèèðíè èíö ìáèàg'èàðèèng hèníaâðàqàâí èèèè÷è hèníaâðàqàâà o'òèàçèø îðqàèè àìèëâ à òèèèèèøi bo'lib hisoblanadi.

Naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirish Markaziy banki Boshqaruvining 2002 yil 12 yanvardagi 1-4 (60)-sonli qarori bilan

tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasida naqd pulsiz hisob-kitoblar to'g'risida nizam» ga asoslanadi.

1) to'lov topshiriqnomalari bilan hisob-kitoblar;
2) akkreditivlar bilan hisob-kitoblar;
3) inkasso bo'yicha hisob-kitoblar;
4) cheklar bilan hisob-kitoblar.

Yuqorida ko'rsatilgan shakllar bo'yicha naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirishda quyidagi pul-hisob-kitob hujjatlaridan foydalaniladi:

- 1) memorial order;
- 2) to'lov topshiriqnomasi ;
- 3) to'lov talabnomasi ;
- 4) inkasso topshiriqnomasi;

5.2. Naqd pulsiz hisob-kitoblar bo'yicha audit o'tkazish texnikasi

O'zbekiston Respublikasi banklari nakd pulsiz hisob kitoblarni O'zbekiston Respublikasi konunchiligida va Markaziy bank normativ aktlarida o'rnatilgan tartibda amalga oshiradi.

To'lovlar mijoz shaxsiy mablaglaridan, ayrim vaqtlarda bank kreditidan koplanadi, agar bank va mijoz urtasidagi shartnomada boshqa holat ko'rsatilmagan takdirda.

Pul mablaglarini qabul kiluvchi hisobiga o'tkazish fakatgina pul to'lovchi hisobidan olingandan so'ng amalga oshiriladi., chek bilan hisob kitoblar qilish bundan mustasno.

Mijoz hisobida pul mablaglari etarli bulmagan takdirda, unga qo'yilgan talablarni kondirish konunchilik va Markaziy bank normativ aktlari asosida belgilangan tartibda o'tkaziladi.

Bank shartnoma shartlarini bajarmasdan, karzdor kreditorga jarima tulanishi va hisoblanishi uchun javobgarlikni o'z buyniga olmaydi. Etkazib berilgan tovar uchun pullarni xaridor o'z vaqtida tulamagan takdirda, etkazib beruvchi va xaridar urtasida to'zilgan shartnomaga xaridor jarima tulaydi.

O'zbekiston Respublikasi xududida banklar orasida hisob kitoblar Markaziy bankning xududiy boshqarmalarida ochilgan korrespondentlik hisobvaraklari orkali amalga oshiriladi.

Yuridik shaxslarga to'lovlar bo'yicha hisob kitoblarda summa O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan o'rnatilgan mikdordan oshib ketsa, to'lovlar fakat nakd pulsiz shaklda to'lovchining hisobidan qabul kiluvchiga o'tkaziladi.

Hisob operastiyalarini auditorlik tekshiruvini o'tkazish Nakd pulsiz hisob kitblar to'g'risidagi Nizomga asoslanadi. Banklarda bir xil hujjat oborotini tartibga soluvchi Nakd pulsiz hisob kitblar to'g'risidagi Nizom korxonalar tomonidan hisob kitob shaklini tanlashda erkinligi, ularni shartnomada ko'rsatish va banklarning korxonaga shartnomaviy alokalariga aralashmaslik tamoyilidan kelib chiqadi.

Nakd pulsiz hisob kitoblarni amalga oshiruvchi korxonalarni tekshirishda asosiy auditorlik standartlari hisob kitob formalari to'g'risidagi nizom, hisobvaraklardan mablaglarni fakatgina mablag egasi farmoyishiga kura olish tartiblaridan kelib chiqadi.

Hisob operastiyalarini tekshirish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- mijoz hisobvaraklari bo'yicha operastiyalarning to'g'ri va o'z vaqtida amalga oshirilishi,
- to'lov hujjatlarini to'g'ri hujjatlashtirish, akkreditivlarning o'z vaqtida qo'yilishi,
- o'z vaqtida solik inspektsiyasi va Pensiya fondiga hamma ochilgan hisobvaraklar to'g'risida axborot berish,
- mijozlarning ochilayotgan va yopilayotgan hisob kitob, valyuta va boshqa hisobvaraklarining konuniyligi.

To'lov topshiriknomasi mijozning farmoyishiga kura xizmat ko'rsatayotgan bankka ma'lum summani o'z hisobidan boshqa hisobga o'tkazish to'g'risidagi topshirikdir.

To'lovchi bankka belgilangan formadagi topshiriknomani takdim etadi. Topshiriknoma bo'yicha tovarlar, xizmat va boshqa to'lovlar amalga oshirilishi mumkin. To'lov topshiriknomalarini tekshirish davomida auditor topshirik muddatining takdim etilgan muddatga mos kelishini, bir biriga to'g'ri kelmagan takdirda, to'lov

topshiriknomasi bank tomonidan amalga oshirilmasligi lozim (byudjet va byudjetdan tashkari fondlar bundan mustasno). To'lov topshiriknomasi faqatgina mijoz hisobida pul mablagi mavjud bo'lgan takdirda bank tomonidan amalga oshiriladi, agar shartnoma va boshqa normativ hujjatlarda boshqa holat nazarda tutilmagan bulsa.

Auditor xo'jalik sub'ekti topshirigiga kura zaruriy talablarga mablag ajratish normativ hujjatlarda o'rnatilgan tartibda amalga oshirilganligini nazoratga oladi.

Topshiriknomada to'lov maqsadi albatta ko'rsatilishi lozim: "Zaruriy extiyojlar uchun".

Mijoz bankka quyidagi tartibda topshiriknoma takdim etadi:

a) uch nusxada, to'lovchi va qabul kiluvchi bir bank xizmatidan foydalansa,

- birinchi nusxa to'lovdan keyin kunlik hujjatlarga tikiladi.
- ikkinchi nusxa qabul kiluvchi hisobvaragining kuchirmasiga ilova qilinadi,
- uchinchi nusxa to'lovchi xisbvaragining kuchirmasiga ilova gilinadi.

b) Ikki nusxada, banklararo hisob kitoblarda, to'lovchi va qabul kiluvchiga turli banklarda xizmat ko'rsatilsa,

- birinchi nusxa to'lovdan keyin bank kunlik hujjatlariga tikiladi;
- ikkinchi nusxa to'lovchi hisobvaragining kuchirmasiga ilova qilinadi.

Mijoz Bank-klient aloka kanalidan olingan elektron to'lov topshiriknomalari xam tekshiriladi. To'lov talabnomasi mol etkazib beruvchining xaridorga belgilangan summani bank orkali tulash talabini o'zida aks ettiruvchi hisob kitob hujjatidir. Mol etkazib beruvchi bankka belgilangan tartibdagi talabnomani takdim etadi. quyidagilarga talabnoma qo'yiladi.

- yuklab junatilgan tovarlarga,
- ko'rsatilgan xizmatdarga,
- bajarilgan ishga,
- amaldagi konunda, normativ hujjatlarda va shartnomada ko'rsatilgan hollarda boshqa to'lovlar uchun.

Auditor talabnoma o'zida quyidagi rekvizitlarni aks ettirishiga e'tibor berishi kerak:

- shartnoma nomeri va sanasi,
- mol etkazib berish bo'yicha shartnoma kontraktastiyasi,
- mol junatilgan sana, transport turi va nomeri, tovarlarni pochta Agentligi yoki telekommunikastiya orkali junatilgan takdirida - pochta kvitanstiyasi nomeri,
- tovarni xaridor transporti bilan olib ketishda Mol junatish katorida "Sotib oluvchi transporti bilan olib ketildi" Ishonchnoma nomeri ko'rsatilishi lozim.
- konunchilikda belgilangan boshqa rekvizitlar.

Auditor to'lov talabnomasiga junatilgan tovar va ko'rsatilgan xizmat narxlari ko'rsatilgan transport hujjatlari ilova kiinganligini tekshirishi lozim, agar etkazib beruvchi va to'lovchi orasidagi shartnomada boshqa holatlar kelishilmagan bulsa. Mol junatilgandan so'ng shartnomaga kura transport hujjatlari bilan etkazib beruvchi tomonidan inkassoga beoiladi. Tomonlar kelishuviga binoan talabnoma aksteptlanishi yoki aksteptlanmasligi mumkin.

quyidagi hollardan boshqa hollarda mol etkazib beruvchi bir operastiya uchun takroran talabnoma takdim eta olmaydi:

- birinchi yuborilgan talabnoma bankka etib kelmaganligi tukrisida ma'lumot bulsa,

- yuk noto'g'ri adresga junatilgan takdirda. Bunda mol etkazib beruvchi birinchi talabnomani to'lovchi bankidan chakirib olishi lozim.

Talabnoma hisobvaraklar ruyxati bilan etkazib beruvchi tomonidan bankka takdim etiladi. Bunda hisobvaraklar ruyxati ikki nusxada to'ziladi va to'lov talabnomasining hamma rekvizitlarini o'zida aks ettirishi lozim. Birinchi nusxa korxonada raxbari va bosh buxgalter tomonidan imzolanib, muxr bilan tasdiklanishi kerak. Birinchi nusxa mol etkazib beruvchi bankida buxgalter tomonidan imzolanib, sanasi ko'rsatilib koladi.

Talabnoma quyidagi tartibda takdim etiladi:

- a) uch nusxada, to'lovchi va qabul uiluvchi bir bank xizmatidan foydalansa,
- b) ikki nusxada, banklararo hisob kitoblarda, qabul kiluvchi va to'lovchiga turli banklarda xizmat ko'rsatilsa.

Talabnomaning birinchi va ikkinchi nusxalari pochta orkali to'lovchi bankiga yuboriladi, bunda:

- birinchi nusxa bankda to'lov amalga oshirilgunga kadar koladi,
- ikkinchi nusxa transport hujjatlari ilova qilingan holda keyingi ish kunidan kechiqmasdanto'lovchiga takdim etiladi.

To'lovchi belgilangan muddat ichida aksteptlanganligini belgilab, talabnomani bankka qaytarishi lozim. Aks holda talabnoma umumiy tartibda bank tomonidan aksteptlanadi va to'lovdan so'ng:

- birinchi nusxa bank kunlik hujjatlariga tikiladi,
- ikkinchi nusxa hisobvarak kuchirmasi bilan birgalikda to'lovchiga beriladi.

To'lovchi depozitida mablag yuk bo'lgan takdirda, talabnoma 2 sonli kartotekaga o'tkaziladi. va bu xakida mol etkazib beruvchiga

xabar kiladi. Depozit hisobvarakka pul kelib tushishi bilan tartib bilan konunchilikka kura to'lovlar amalga oshiriladi.

Akkreditiv - bank shartli majburiyati, mijoz topshirigiga kura shartnoma bo'yicha karshi taraf foydasiga ochiladi. Akkreditiv ochgan bank mol etkazib beruvchiga yoki boshqa bankka akkreditivda keltirilgan hujjatlar takdim etilgan takdirda to'lovni amalga oshirish huquqini beradi.

Akkreditivlar bankning ayrim hisobvaraklarida yuritiladi va balansda 22602 "Akkreditiv bo'yicha mijoz depozitlari" hisobvaragida joy oladi. Xar bir mol etkazib beruvchi uchun o'z bankida aloxida akkreditiv hisob ochiladi.

koplangan va koplanmagan akkreditivlar chakirib olinadigan va chakirib olinmaydigan bo'lishi mumkin. Agar bunaka ko'rsatma mavjud bulmasa, akkreditiv chakirib olinuvchi hisoblanadi.

Bank tomonidan chakirib olinuvchi akkreditiv o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin, mol etkazib beruvchi roziligisiz. Chakirib olinuvchi akkreditiv o'zgarishlari xakida to'lovchi fakat bank-emitent orkali xabar beradi.

Ammo - akkreditiv shartlariga to'g'ri keluvchi, akkreditiv o'zgarishi oldidan takdim etilgan hujjatlar to'lovi amalga oshirilishi lozim.

Chakirib olinmaydigan akkreditiv mol etkazib beruvchi roziligisiz bekor qilinishi yoki o'zgartirilishi mumkin emas.

Mol etkazib beruvchi akkreditivdan foydalanish muddatidan oldin voz kechishi mumkin, agar bu akkreditiv shartlarida ko'rsatilgan bulsa.

Auditor akkreditiv yopilishining konuniyligini tekshirishi lozim. quyidagi hollarda mol etkazib beruvchi bankida akkreditiv yopilishi amalga oshiriladi:

a) akkreditiv muddati tugaganda. Akkreditiv yopilishi xakida ijro etuvchi bank bank-emitentga xabar beradi.

b) akkreditiv muddati tugamasdan oldin akkreditivni bekor qilish xakida mol etkazib beruvchi arizasiga kura. Ijro etuvchi bank bank-emitentga xabar beradi. Auditor bu holatlarning to'g'ri belgilangan tartibda amalga oshirilishini tekshiradi.

v) Sotib oluvchining akkreditivni to'liq yoki qisman chakirib olingan takdirida, akkreditiv shartlarida belgilangan balsa. Bunda auditor 22602 "Akkreditivlar bo'yicha mijoz depozitlari" balans hisobvaragidagi koldikdan yopilayotgan akkreditiv summasi oshib ketmaganligiga e'tiborni karatadi. Akkreditiv yopilishi xakida bank-emitentga xabar beriladi.

Auditor akkreditiv bo'yicha depozit hisobvaragidan nakd pul mablaglari tulanmaganligini xam tekshirishi lozim.

Inkasso topshiriknomasi o'zida bank mijozining to'lovchi hisobvaragidan mablagni majburiy echib olish talabini aks ettiradi.

Inkasso topshiriknomasini quyidagilar takdim etadi:

- solik organlari - davlat byudjetiga solik va boshqa to'lovlar o'tkazadi,
- byudjetdan tashkari fondlar - konun aktlarida ko'rsatilgan balsa, etmagan mablaglarni olishda,
- bojxona organlari - o'z vaqtida tulanmagan bojxona to'lovlarini undirishda,
- sud organlari - ular bergan ijro hujjatlari bo'yicha,
- konunchilikka kura boshqa organlar.

Auditor inkasso topshiriqnomalari hisob kitoblarini tekshirish davomida to'lovchi hisobidan mablaglar echib olinishining konuniy va to'g'riligiga e'tibor berishi kerak. To'lovchi hisobidan mablaglarni echib olish faqatgina xakikiy hujjatlar yoki ularning duplikatlariga ko'ra amalga oshiriladi. Ushbu hujjatlarning nusxalariga asoslanib, mablaglarni echib olish ruxsat etilmaydi.

Xo'jalik sudi karoriga ko'ra inkasso topshiriknomalarini tekshirishda auditor karorning nomerini, sanasini va davlat boji xarajatlariga e'tibor berishi lozim.

Konunda inkasso talabnomalarini quyidagi muddatlarda ko'yish belgilangan:

- sudga berilgan ijro varaklari bo'yicha - 3 yil;
- xo'jalik sudiga berilgan ijro varaklari bo'yicha - 6 oy;
- mexnat anglashmovchiliklari bo'yicha - 3 oy.

Agar to'lovchi hisobida mablag yo'k bo'lsa, inkasso topshiriknomasi 2 sonli kartotekaga o'tkaziladi va konunda belgilangan tartibda, navbat bilan to'lanadi.

Bankning aybi bilan inkasso talabnomasi bajarilmagan takdirida, konunchilikda belgilangan tartibda bank javobgar hisoblanadi.

Valyuta operastiyalari - tashki iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi pul birligini va xorijiy valyutani to'lov mablagi sifatida ishlatilishi bilan bogliq operastiyalardir. O'zbekiston Respublikasi xududiga valyuta boyliklarini kiritish va chiqarish, xalqaro pul ko'chirmalari xam valyuta operastiyalariga kiradi.

Valyuta operastiyalari joriy operastiyalar va kapital xarakati bilan bogliq operastiyalarga bo'linadi.

Joriy valyuta operastiyalariga quyidagilar kiradi:

- tovarlar eksport va importi bo'yicha hisob kitoblar, valyuta boyliklari oldi sotdisi, intellektual huquqlarni sotish bilan boglik operastiyalar;
- bank qo'yilmalari, kreditlar, investistiya va boshqa operastiyalar bo'yicha foizlar, dividend va boshqa daromadlarni davlat xududiga ko'chirish;
- savdoga boglik bo'lmagan ko'chirmalar, ish xaklari, aliment, me'ros va boshqa shunga o'xshash operastiyalar.

Kapital xarakati bilan boglik valyuta operastiyalariga:

- investistiya, shu bilan birga qimmatbaxo qog'ozlarni sotish va sotib olish;
- kredit berish va olish;
- mablaglarni jalb etish va ularni qo'yilmalarga joylashtirish;
- to'lovlarni amalga oshirish uchun moliyaviy operastiyalar.

Xorijiy valyutada operastiyalarni amalga oshirish tartibi, xamda xorijiy valyutada to'lov hujjatlaridan foydalanish O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan Moliya Vazirligi bilan kelishilgan holda o'rnatiladi.

Valyuta operastiyalarini tekshirish davomida auditor quyidagilarga e'tiborni karatishi lozim:

- xorijiy valyutada mijozlarning eksport-import operastiyalari bo'yicha hisob kitoblari;
- xorijiy banklar bilan korrespondentlik alokalarini o'rnatish;
- xorijiy valyutada oldi-sotdi operastiyalarini amalga oshirish;
- amaldagi konunchilikka ko'ra fukarolarga valyuta xizmatlarini ko'rsatish;

- savdoga oid bo'lmagan operastiyalar, ayirboshlash punktlari ishlari, ularning bank talablariga ko'ra jixozlanganligi;
- tovarlarni eksport qilishdan tushgan valyutalarni nazorat qilish;
- rezidentlarning import kontraktlari bo'yicha valyutalarni nazorat qilish.

Bank valyuta hisoblari va buxgalteriya moddalarini kayta baholashni tekshirishda quyidagi hujjatlardan foydalaniladi: kayta baholash vedomosti, "Valyuta mablaglarini kayta baholash" balans hisobvaragidan ko'chirma, ochiq valyuta holatini yuritish bo'yicha hisobot, memorial order balans.

Valyuta bozoridagi talab va taklifga ko'ra o'rnatiladigan Markaziy bank valyuta kursi bo'yicha xorijiy valyutalar kayta hisobga olinadi. Kursning o'zgarishi xorijiy valyutadagi hisoblarni kayta baholashni tastazo etadi. Kayta baholash natijalari "Valyuta mablaglarini kayta baholash hisobvaragida aks ettiriladi. Ushbu balans hisobvaragi o'ziga ikkita hisobvaraq(subschet)ni "Valyuta mablaglarini kayta baholashdagi kurs farqlari" va "Valyuta holati bo'yicha kurs farqlari"ni oladi.

Amaldagi tartibga ko'ra xorijiy valyutada asosiy vositalar sifatida kiritilgan ustav fondi kursining boshqa valyutaga nisbatan o'zgarishi bo'yicha kayta baholanmaydi.

Xar yili 31 dekabrning kunlik yakuniy holati bo'yicha "Valyuta holati bo'yicha kurs farqlari" hisobvaragi koldigi belgilangan tartibda "Operastion va turli xarajatlar" va "Operastion va turli daromadlar" hisobvaraklariga o'tkaziladi. Shu bilan birga bu balans hisobvaraklaridan "Foyda va zararlar" hisobvaragiga o'tkaziladi. Xorijiy valyutalarni kayta baholashni audit qilishda so'm kursining

Àóäèòìðëèè êñáiòëàðè èøí÷èè àà åòàðèè bo'liøè èiçèì. Óèàðíèíã åòàðèèèèèèè èíèàòãà kàðáá è÷èè íàçíðàò ñèñòàìàñè ààøíñèãà àà ðèñè ààðæàñèãà kàðáá áåëèèèàíaèè. Àóäèòìð íáúåèèè àà àñíñèè õóéñíà òóçèøè ó÷óí åòàðèè ààðæààà ñèòàðèè èñáiòëàð òuièàøè éåðàè.

Àóäèòìðëèè òèðíàñèèèíí ó'zè òuièàãái èñáiòëàðè, íäàòàà, iqtisodéé ñóáúåèò òàkåèì ýòãái àúéóíìèèèèèèè èøí÷èèèðík hisobèàíaèè. Øóíèíã áèèè àèðãà çíà øàèèèèèèè èóæèèèèèèèè ègçàèè èèèíãái èñáiòëàðãái èøí÷èèèðík hisobèàíaèè.

Àóäèòìð òíííèèèèè òuièàíaái èñáiòëàð áóóãàèèèèèèè hisobè àà è÷èè íàçíðàò òèçèèèèèè ààøíèèè èúéè÷à kàéáííàèèèèèè, áèàíèèèèèèè, æääàèèè àà àà,íííàèèèèèè àèñ ýòèðèèèèèè èiçèì. Íèèíãái èñáiò àúéóíìèèèèè èóäèòìðëèè èóéñíàñèèèè òóçèøèèè àà òåèèèèèèèèèèè èíðøííà ðàðáàðèèèèèèè èóäèòìðèè èàðèèèèèèèè èúéè÷à hisobìò áåðèèèèè èíèèèèèèèèèèè.

+isqacha xulosalar

Naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirish Markaziy banki Boshqaruvining 2002 yil 12 yanvardagi 1-4 (60)-sonli qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasida naqd pulsiz hisob-kitoblar to'g'risida nizam» ga asoslanadi. Tijorat banklarining muhim operastiyalaridan biri iqtisodiyotda faoliyat yuritayotgan xo'jalik sub'ektlarining o'zaro to'lovlarini o'tkazib berish hisoblanadi. Bunday tur operastiyalar bankning hozirgi kunda asosiy daromad keltiruvchi operastiyasi bo'lib hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi banklari nakd pulsiz hisob kitoblarni O'zbekiston Respublikasi konunchiligida va Markaziy bank normativ aktlarida o'rnatilgan

4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki tomonidan qo'yilgan kredit siyosatini tashkil etadi. Kredit siyosati banklarning kreditlash operatsiyalarining asosi bo'lib, unga ko'ra faoliyat yuritiladi. Demak, tijorat banklarining barqaror faoliyat yuritishi uchun kredit siyosati puxta ishlangan hamda belgilangan talablarga javob berishi kerak.
5. Bu talablar esa asosan O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki tomonidan qo'yiladi va belgilangan me'yorlarga javob berishi kerak. Tijorat banklari kredit siyosati O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi tomonidan 02.03.2000 yilda 905- son bilan ro'yxatga olingan «Tijorat banklari kredit siyosatiga nisbatan qo'yiladigan talablar to'g'risida» Nizomga asoslanadi.
6. Bankning kredit siyosati - kreditlash jarayonida yuzaga keluvchi tavakkalchilikni boshqarishda bank rahbariyati tomonidan qabul qilinadigan choralar va uslublarni belgilovchi hamda bank rahbariyati va xodimlarini kreditlar portfelini samarali boshqarishga doir ko'rsatmalar bilan ta'minlovchi hujjat bo'lib hisoblanadi. Kredit siyosati bankning kredit faoliyati maqsadlarini aniq ko'rsatib beradi

VI-BOB. TIJORAT BANKLARI KREDITLASH FAOLIYATINI BAHOLASH VA UNING TAHLILI

6.1. Banklarning kredit siyosati va unga qo'yilgan talablar

Tijorat banklarning kreditlashni amalga oshirish borasidagi chora-tadbirlari yig'indisi kredit siyosatini tashkil etadi. Kredit siyosati banklarning kreditlash operatsiyalarining asosi bo'lib, unga ko'ra faoliyat yuritiladi. Demak, tijorat banklarining barqaror faoliyat yuritishi uchun kredit siyosati puxta ishlangan hamda belgilangan talablarga javob berishi kerak.

Bu talablar esa asosan O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki tomonidan qo'yiladi va belgilangan me'yorlarga javob berishi kerak. Tijorat banklari kredit siyosati O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi tomonidan 02.03.2000 yilda 905- son bilan ro'yxatga olingan «Tijorat banklari kredit siyosatiga nisbatan qo'yiladigan talablar to'g'risida» Nizomga asoslanadi.

Bankning kredit siyosati - kreditlash jarayonida yuzaga keluvchi tavakkalchilikni boshqarishda bank rahbariyati tomonidan qabul qilinadigan choralar va uslublarni belgilovchi hamda bank rahbariyati va xodimlarini kreditlar portfelini samarali boshqarishga doir ko'rsatmalar bilan ta'minlovchi hujjat bo'lib hisoblanadi. Kredit siyosati bankning kredit faoliyati maqsadlarini aniq ko'rsatib beradi

va aniqlaydi. Tijorat banklari kredit siyosati alohida hujjat sifatida ishlab chiqariladi va bank Kengashi tomonidan tasdiqlanadi. Har bir bank o'z kredit siyosatini ishlab chiqishi va amalga joriy etishi lozim. Kredit siyosatini ishlab chiqish va ijro etish yuzasidan javobgarlik bank Kengashi va Boshqaruvi a'zolari, bankning boshqa mansabdor shaxslariga yuklatiladi.

Kredit siyosatining tavsifi kredit portfelining tarkibiga, bank o'z faoliyatini amalga oshirayotgan hududning iqtisodiyotiga qarab aniqlanadi. Kredit strategiyasini shakllantirishda va tegishli kredit siyosatini tayyorlashda, bank ushbu omillarni hisobga olishi kerak bo'ladi.

Bankning kredit siyosati uning joriy bank strategiyasi va iqtisodiy holatiga muvofiqligini ta'minlash uchun bank Kengashi tomonidan yiliga kamida bir marta tegishli yilning 1 fevraligacha bo'lgan muddatda qayta ko'rib chiqilishi va tasdiqlanishi kerak.

Kredit siyosati bank faoliyati turlariga qarab mazmuni va to'zilmasi jihatidan farq qiladi. Mazkur bo'lim bank maqomi va u joylashgan manzildan qat'i nazar kredit siyosatida aks ettirilishi lozim bo'lgan umumiy masalalar ro'yxatini belgilab beradi.

Bunda kredit siyosatining yo'nalishlarida berilayotgan kreditlarning hajmi va shakli, qisqa va o'zoq muddatli kreditlar o'rtasidagi nisbat, moliyaviy axborotlarni tahlil etish jarayoni, kredit portfeli hamda mablag'larning qaytarilishini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar aks ettirilishi lozim.

Har qanday kredit siyosatining maqsadi odatda quyidagilardan iborat bo'ladi:

o'zoq muddatli investitsiyalardan akstiyadorlarga yuqori daromad kelishini ta'minlash,

likvidlikni saqlab turish,
tavakkalchilikni diversifikastiya qilish,
siyosat va tadbirlar birligini kafolatlash,
qonunlar va me'yoriy hujjatlarga rioya qilish,
hududning kreditlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish.

Kreditlashning strategik yo'nalishlari bank Ksngashi tomonidan belgilanadi va tasdiqlanadi.

Kredit siyosati kredit berish jarayoniga jalb etilgan kredit xodimining lavozimi va vakolatlariga qarab ularning har biri uchun kreditlash to'g'risida qaror qabul qilish va kredit miqdorini cheklash tartibini belgilab beradi. Kreditlash uchun mas'ul bo'lgan barcha shaxslar vakolatlari kredit siyosatida qayd etiladi.

Kredit qo'mitasi majlislari va uning bank boshqaruvi organlari oldida hisobot berishi davriyligi ham kredit siyosatida belgilanadi. Kredit siyosati bank tomonidan beriladigan kreditlar toifasi va turlarini aniqlashi va belgilashi lozim.

Kredit siyosatida maxsus ssudalarni berish direktiv tamoyillari aniq ifodalangan holda mazkur bank uchun mos kelmaydi yoki maqbul bo'lmaydi, deb hisoblanuvchi kredit turlari va toifalari ham ko'rsatilgan bo'lishi kerak.

Kredit siyosati kreditlashning turli ko'rsatkichlari (kredit turlari, iqtisodiyot tarmoqlari, jo'g'rofiy hududlar va b.) bo'yicha kreditlarning to'planishi darajasini aniqlash va uni monitoring qilish to'g'risidagi talablarni o'z ichiga olishi zarur. Kredit siyosati muntazam ravishda rahbariyatga topshiriladigan tegishli hisobotlarni tayyorlashga doir talablarni belgilashi lozim bo'ladi.

Kreditni to'lash muddati uni to'lashning birlamchi va ikkilamchi manbalarini sinchiqlab baholash asosida belgilanishi kerak. Kredit

siyosat rahbariyat nuqtai nazaridan har xil toifa va turdagi kreditlarni to'lashning ma'qul dasturlaridan iborat bo'lishi zarur.

Kredit siyosati kreditlar berishning maksimal muddatlarini belgilashi lozim. Ushbu siyosat shuningdek kreditning asosiy summasini kredit to'lash muddatining so'ngida va kredit to'lashning boshlang'ich muddati o'zaytirilayotganda qaytariladigan kredit turlarini berish tartibini ham o'z ichiga olishi kerak. Kredit siyosati to'lovlarni o'z vaqtida to'lanishini ta'minlash, mablag'larning qaytarilishi va berilgan kreditlar bo'yicha qarzdorlikni undirib olish bo'yicha chora-tadbirlarni o'z ichiga olishi kerak.

Bank kredit siyosati kredit berish bosqichida ham, keyingi monitoring bosqichlarida ham jismoniy va yuridik shaxslarning moliyaviy hisobotlariga nisbatan qo'yiladigan talablarni o'z ichiga olishi kerak. Moliyaviy hisobotlarni auditorlik tekshiruvlaridan o'tkazish, naqd pul oqimi va boshqa ma'lumotlar bo'yicha hisobotlarni taqdim etish yuzasidan qo'yiladigan talablar aniq ifodalanishi zarur. Shuni ham qayd etib o'tish lozimki, banklar talab qiladigan ma'lumotlar Milliy Buxgalterlik Hisobi Standartlariga (MBHS) muvofiq taqdim etilishi kerak.

Fikrimizni isboti sifatida shuni aytish kerakki, tijorat banklari kreditlar berayotgan paytda uning muddati va turiga e'tibor qaratishlarini bilan bir qatorda uning tarmoqlarga ajratishi ham kreditlarning qaytishi kabi muammolarnig oldini olishga harakat qilinishini ko'rsatishi mumkin va uni quyidagi jadvalda ko'rishimiz mumkin.

Jadval

«Ipoteka» bankining sanoat tarmokdari bo'yicha kredit portfeli¹¹⁴

(ming A.K.Sh dollari)

¹⁴ Ипотека Банк йиллик ҳисоботидан олинган. 2008 йил.

	200	2008
+urilish va unga bog'lik soxalar	90,	91,9
Engil sanoat	-	15,9
Savdo	5,4	10,7
Transport xizmati	6,1	10,4
Xususiy tadbirkorlar	7,8	4,87
Oziq ovqat	-	4,08
Boshqalar	2,6	6,55
Jami	31,	144,

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, bankning sanoat soxalari bo'yicha kredit portfeli diversifikastiyasi ancha yaxshilangan. Kredit portfeli to'zilasidagi ijobiy usishga, asosan, transport, aloka, ko'rilish, kishlok xo'jaligi korxonalariga berilayotgan kreditlar hajmining oshirish evaziga erishildi.

Kredit siyosatida potensial qarzdorlarning kredit qobiliyatini (likvidlik, qoplanish, muxtorlik koefficientlari, kapitallashtirish darajasi, garov ta'minoti ekspertizasi va b.) aniqlash uchun ularning moliyaviy ahvolini tahlil qilish tadbirlari batafsil yoritilishi lozim. Bank qarzdorlarning kredit qobiliyati mezonlari va ularni baholash metodikasini aniq belgilab olishi kerak. Bundan tashqari, kredit siyosati qarzdorlar tomonidan biznes rejaga buyurtmalar portfelining to'zilishi va bank kreditidan foydalangan holda ko'rsatiladigan xizmatlar, ishlab chiqariladigan tovarlarni sotish bozorining mavjudligini kiritish bo'yicha talabni o'z ichiga olishi kerak.

Kredit siyosati muayyan turdagi qimmatliklar (ko'chmas mulk, avtomobillar va b.) garovi asosida beriladigan ssudalarning maksimal miqdori limitlarini o'z ichiga olishi hamda ta'minlangan ssudalarning har bir turi uchun kredit hujjatlari to'plamini rasmiylashtirish tadbirlarini belgilashi lozim. Bank kredit siyosatida

garov kreditlashning uni berish vaqtidayoq kreditni to'lash manbasi (naqd pul yoki davlat qisqa muddatli obligastiyalari (xazina veksellari) bilan ta'minlangan kreditlar bundan mustasno) hisoblangan yagona asosi bo'lmasligi belgilab qo'yilishi zarur.

Kredit siyosati garovga olingan mulk turiga qarab garov BOBiga nisbatan qo'yiladigan talablar va kreditning garov qiymatiga nisbatini o'z ichiga olishi kerak. Mazkur bandeda garovi sinchiqlab baholanishi va uning bozor qiymati uni sotish lozim bo'lgan paytda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zarar o'rnini qoplashi lozimligi aniq yoritilishi zarur.

Hujjatda garov BOBi mustaqil baholovchi va ichki bank baholovchisi tomonidan baholanadigan hollar ko'rsatib o'tilishi kerak. Turli garov toifalarini baholash uslublari batafsil aks ettirilishi lozim. Siyosat ko'chmas mulk, ishlab chiqarish jihozlari va iste'mol kreditlarini moliyalash uchun beriladigan kreditlarni to'lash hisobiga qarzdor tomonidan bo'nak to'lovlarini kiritishga doir muayyan talablarni o'z ichiga olishi zarur.

Kredit siyosatida kreditlarni tasniflash tizimi aniq ifodalanishi lozim. Kredit xodimlari kredit portfelidagi barcha ma'lum bo'lgan salbiy o'zgarishlar to'g'risida rahbariyatga xabar berishlari kerak. qarzdor yoki garov ahvoli yomonlashishini oldindan aniqlash ehtimoliy yo'qotishlarni kamaytirish uchun juda muhimdir.

Kredit siyosati kreditlarning barcha toifalari bo'yicha "to'lovsizlik" tushunchasining aniq ifodalanishi, foizlarni o'stirmaslik mezonlari, shuningdek bank Boshqaruvi va Kengashining tegishli hisobotlariga nisbatan talablarni o'z ichiga olishi lozim. Hisobotlarda ahvolning yomonlashishi, yashirin zararlar sabablari va sog'lomlashtirish rejalari batafsil bayon etiladi.

Kredit siyosat qarzlarni qaytarishga doir izchil bosqichma-bosqich chora-tadbirlar ko'rilishini talab qilishi kerak. Raxbariyat Markaziy bank tomonidan belgilangan talablarga muvofiq kreditlarni hisobdan chiqarish tadbirlarini ishlab chiqishi lozim.

Kredit siyosati turli kreditlar va qarzdorlar bo'yicha belgilanuvchi foiz stavkalarini aniqlashda foydalaniladigan omillarni o'z ichiga olishi kerak. Bunda hech bo'lmaganda resurslar qiymati, kredit bo'yicha xizmat ko'rsatishga doir ko'tilayotgan xarajatlar, vositachilik haqi, ma'muriy sarflar, ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi zaxiralar va bank marjasi baholanishi zarur.

Kredit siyosati bank bilan bog'liq shaxslarga beriladigan kreditlar bo'yicha Markaziy bank talablariga muvofiq keluvchi limitlarni o'z ichiga olishi lozim. Kredit siyosatida bank bilan bog'liq shaxslar bilan bitimlarni qisqartirish yoki ularni to'zishning har qanday imkoniyatlarini bartaraf etish maqsadida bog'liq shaxslarga beriladigan kreditlarni tasdiqlash va qayta tiklash tartibi va tadbirlari belgilab qo'yilishi kerak.

Kredit siyosatida kafolatlar va akkreditivlarning maqsadi va ishlatilishi, mansabdor shaxslarning bunday majburiyatlarni chiqarishga doir vakolatlari va bunday vositalar chiqarilishi mumkin bo'lgan hollar, shuningdek ularga doir hujjatlar va hisobotlarga nisbatan qo'yiladigan talablar batafsil yoritilishi lozim.

Balansdan tashqari majburiyatlarni berishda moliyaviy hisobotlar (hujjatlar)ni taqdim etishga oid talablar kreditning istalgan boshqa turlarini berishda foydalaniladigan hujjatlar va hisobotlar bilan bir xil bo'lishi zarur. Tijorat akkreditivlari bo'yicha to'lovlarni o'tkazish, to'lov va yuk ortish hujjatlari (yuk xatlari), sug'urta polisleri hamda xalqaro andozalar va tadbirlarga muvofiq talab

qilinadigan boshqa hujjatlarga nisbatan qo'yiladigan qo'shimcha talablar qayd etilishi kerak.

Siyosat bank kredit portfelini vaqti-vaqti bilan baholashga javobgar bo'lgan mansabdor shaxslar ro'yxatini belgilashi hamda kredit portfeli sifatini aniqlash va to'zatislar minimal yuzaga keluvchi yo'qotishlar bilan kiritilishi uchun muammoli kreditlarni aniqlash uchun zarur bo'lgan ichki bank kredit tahlili maqsadlarini belgilab qo'yishi lozim.

Tahlil maqsadlari kredit sifatini aniqlash bilan bir qatorda kreditlash jarayonini boshqarish sifatini baholash, jumladan, tasdiqlangan kredit siyosati muvofiqligini ta'minlash va kredit hujjatlarini rasmiylashtirish tadbiri, moliyaviy tahlil, garovni rasmiylashtirish va baholash, kreditlashga doir vakolatlarni taqsimlash, qonunchilik me'yorlariga rioya qilish.

Kredit siyosati bank xizmatlari va bo'linmalari tomonidan Bank Boshqaruvi va Kengashiga kreditlashning turli jihatlari bo'yicha topshiriladigan hamda kredit portfeli sifati va kredit portfelini boshqarish bilan bog'liq bo'lgan boshqa ma'lumotlarni o'z ichiga olgan hisobotlar turi va davriyligini belgilashi lozim.

Hisobotlar filiallar va bank bo'yicha umuman kreditlash vositalari va yo'nalishlariga qarab tavakkalchiliklarni baholash uchun boshqarishning turli darajalariga moslashtirilgan hamda batafsil yoritilgan bo'lishi kerak.

Bank daromadlarini oshirish, uni jadal rivojlantirish, ichki va tashki moliya bozorlarida uning mavkeini mustaxkamlash masalarini kredit resurslarini rastional va samarali ishlatish, kredit portfeli diversifikastiyasini ta'minlash va kredit risklarini minimallashtirish, kreditlashning asosiy tamoyillariga amal qilish, iqtisodiy normativlarga

rioya qilish, mijozlarga yuqori professional darajada va xizmat ko'rsatishning progressiv uslublarini kullagan holda, xizmat ko'rsatish xamda kreditlashning yangi turlarini amalda qo'llash orkali xal qilishni rejalashtiradi.

Korxonarlarning moliyaviy holatini hisobga olgan holda, kredit qaytarilmaslik riskini minimallashtirish maqsadida, tijorat banklari o'z kredit faolyatida ishonchli kreditlar berishni ham kullaydi.

Ishonchli kreditlar quyidagi shartlar bajarilganda berilishi mumkin:

1. Kredit aniqlovchi koefficientlar quyidagilardan past bulmasligi kerak:
 - likvidlik- 1,5;
 - koplash- 2,0;
 - avtonomiya -60%;
2. Aylanma mablaglarining aylanuvchanligi bitta aylanishdan ko'p bulmasligi kerak;
3. Kartoteka 2 bulmasligi kerak;
4. Birinchi navbatdagi to'lovlar bo'yicha karzdorlikning yuk bo'lishi;
5. Muddati o'tgan kreditorlik va debitorlik karzlarining yukligi;
6. Realizastiyadan kelgan tushum, sof foydaning usishi dinamikasi, jarima sankstiyalarining yukligi korxonaning mutadil, moliyaviy jixatdan muvozanatli faoliyati ko'rsatkichlariga mos kelishi lozim;
7. Mijozga ushbu bankda 3 yil yoki undan uzoqrok vaqt davomida xizmat ko'rsatilayotgan bo'lishi kerak, va bu muddat ichida kredit bilan foydalanganda bir marta xam kreditlarni qaytarish kechiqtirilmagan bo'lishi kerak;

8. Korxonada boshqaruvchisi quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi kerak; ma'suliyatlilik, talabchanlik, uyushtirish kobiliyati, tartiblilik.

Bank o'z kreditlarining xududiy va tarmokli joylashuvini, valyuta turlari bo'yicha sistematik ravishda monitoring qilib turadi. Buni u xar oyda risklar bo'yicha, tarmoklar bo'yicha, ta'minlanishi bo'yicha, yunalishi bo'yicha, miqdori bo'yicha, karz oluvchilar turlari bo'yicha, xududlar bo'yicha shakllantiriladigan kredit portfeli asosida amalga oshiradi. Bu Bankka kredit portfeli o'zgarishi dinamikalarini tahlil qilishga va kreditlash jarayonini qabul qilingan kredit siyosatiga muvofiq amalga oshirishga imkon beradi.

Iqtisodiy normativlarning bajarilishini nazorat qilish uchun xar oyda risklar va tarmoklar bo'yicha kredit portfeli shakllantiriladi. Bu hisobotni va analitik hujjatni shakllantirish bankka zarur bo'lganda kredit portfelini diversifikastiyalash bo'yicha choralar qabul qilish imkonini beradi va, shu bilan, kredit risklari minimallashtiriladi.

Mijozning kredit kobiliyati quyidagi ko'rsatkichlardan aniqlanadi:

Jadval

Mijozning kredit kobiliyati¹⁵

Nomi	1- sinf	2-sinf	3-sinf
Koplash koeffitsienti	> yoki 2	2 >= yoki > 1,0	1,0 > 0,5
Likvidlilik Koeffitsienti	> yoki 1,5	1,5 >= yoki > 1,0	1,0 > 0,5
Avtonomiya koeffitsienti	> yoki = 60%	60% >= yoki > 30%	30% > 15%

¹⁵ Абдуллаева Ш.З. Банк иши. Т. Молия 2005

Birinchi sinfga kiritilgan korxonalar umumiy shartlar asosida kreditlanadi. Ularga blank kreditlari berilishi yoki muayyan qulayliklar taklif etilishi mumkin. Ikkinchi sinf korxonalari xam umumiy shartlar bo'yicha kreditlanadi. Ularga, ba'zi qo'shimcha shartlar bajarilganda, ma'lum imtiyozlar beriladi (ishonchli kreditdan tashkari). Lekin korxonaning qo'shimcha ko'rsatkichlari salbiy bulsa, u omonat deb karaladi. Bunday korxonalar bilan shartnoma to'zilganda qo'shimcha nazorat chora-tadbirlari kelishiladi. Uchinchi sinfga kiritilgan korxonalar kreditga kobiliyatli emas deb karaladi, va fakat mulk garovi asosida, yuqori foiz stavkasi bilan kreditlanishi mumkin.

Uchinchi sinfdan past baholangan korxonalarga kreditlar berilmaydi

6.2. Bozor sharoitida banklarning kredit mexanizmi va uning elementlari auditi

O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari asosan universal tipdagi banklar bo'lib, turli xil kredit operastiyalarini bajarish huquqiga ega va bunda ular mijozlarning keng kamrovli spektriga xizmat ko'rsatadilar. Shu bilan birga, yirik banklarning deyarli barchasi xano'zgacha davlat ixtiyorida bo'lganligi sababli (50% dan ko'p kapitali davlat ixtiyorida), mamlakat moliya bozoridagi faoliyat «xududlari» ushbu yirik banklar tomonidan bo'lib olingan, desa xam bo'ladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Tashki Iqtisodiy Faoliyat Milliy Bankining mijozlari strukturasi uning nomida yakkol ko'rsatilgan, O'zbekiston Respublikasi SQB yoki «Agrobank» va x.k. Bu ularning boshqa tarmoklarga xizmat ko'rsatishi mumkin emas, degani emas, albatta. Banklarning strategik

maqsadi sifatida ko'riladigan bunday yunaltilganlik fakat ularning asosiy xizmat ko'rsatish soxasini belgilab beradi. Shunga kura, boshidan avtomobil sanoatini kreditlash maqsadida tashkil qilingan «Asaka» Bankining kredit faoliyati xam muayyan milliy, tarmokli va institustional ustunliklarga asoslanadi.

«Ipoteka» Bank quyidagi sabablarga kura kredit xizmatlariga o'z aktiv operastiyalarining birinchi galdagi zaruriy qismi sifatida yondashadi

- kredit xizmatlari korporativ va keng mijozlar bozoridagi rakobatda ustunlikka erishishning eng kuchli kuroli;
- kredit xizmatlari boshqa faol amaliyotlardan keladigan daromadlarga karaganda yuqori daromad olish imkoni.

Bank faoliyatining asosiy ustuvor yunalishi bo'lib bank boshqaruviga berilgan molyaviy mablaglarning yuqori likvidligini xamda ishonchliligini ushlab turishlari kerak. Bank tomonidan mamlamkat ichidagi aktivlarni ko'paytirish siyosati faol olib borilmokda. Bunda, birinchi navbatda, yirik investistiya loyixalarini xamda tashki savdo operastiyalarini kreditlash amalga oshiriladi. Xukumat tomonidan qabul qilingan maxsus yunalishlar doirasida, shu yakin orada kichiq va urta biznes korxonalarini tomonidan ishlab chiqariladigan maxsulotning yalpi milliy maxsulotdagi ulushini 25%ga chiqarish maqsadida, Bank kichiq va urta biznes sub'ektlariga kreditlar berishni faol davom ettirmokda.

Bank tomonidan eksport-kredit agentliklari va chet el banklari bilan kulay shartlarda tender asosida mamlakatning eng ustuvor yunalishlari uchun moliyalashtirish mablaglarini jalb etish amalga oshirilmokda.

Bank daromadlarini oshirish, uni jadal rivojlantirish, ichki va tashki moliya bozorlarida uning mavkeini mustaxkamlash masalarini

kredit resurslarini rasional va samarali ishlatish, kredit portfeli diversifikatsiyasini ta'minlash va kredit risklarini minimallashtirish, kreditlashning asosiy tamoyillariga amal qilish, iqtisodiy normativlarga rioya qilish, mijozlarga yuqori professional darajada va xizmat ko'rsatishning progressiv uslublarini kullagan holda, xizmat ko'rsatish xamda kreditlashning yangi turlarini amalda qo'llash orkali xal qilishni rejalashtiradi.

Yuz berishi mumkin bo'lgan valyuta almashtirish operatsiyalarini erkinlashtirish va kurslarni unifikatsiyalashni hisobga olgan holda, buning boshida chet el valyutasidagi kreditlarni kondirish bo'yicha muammolar yuzaga kelishi mumkin bo'lgani sababli, konvertatsiya uchun zarur bo'lgan milliy valyutadagi kreditlar kerak bo'ladi. Bunday sharoitda Bank milliy valyutadagi kreditlar mikdorini oshirish va, ayni vaqtda, chet el valyutasidagi kreditlar uchun rezervlarni oshirishni ko'zda tutadi.

Iqtisodiy normativlarning bajarilishini nazorat qilish uchun xar oyda risklar va tarmoklar bo'yicha kredit portfeli shakllantiriladi. Bu hisobotni va analitik hujjatni shakllantirish bankka zarur bo'lganda kredit portfelini diversifikatsiyalash bo'yicha choralar qabul qilish imkonini beradi va, shu bilan, kredit risklari minimallashtiriladi.

«Ipoteka» Bank asosan qisqa va uzoq muddatli kreditlar berish amaliyotini kullaydi. Buni quyidagi chizmada yakkol ko'rish mumkin. qisqa muddatli kreditlar salmogi bank portfelida 64% ni tashkil kilgan. Bunday holat aslida dunyodagi banklar amaliyotidan ancha fark kilmaydi. Barcha dunyo banklarida xam qisqa muddatli kreditlar salmogi barcha bank kreditlarining 50%dan yuqori qismini tashkil qilib kelmokda. Bu holatni korxonalar va firmalarning tovar moddiy qimmatliklarni sotib olishda to'lovlar bilan bo'ladigan kiyinchiliklari natijasida qisqa muddatli kreditlarga tug'iladigan extiyoj,

mamlakatdagi inflyatsiya ko'rsatkichlari bilan, umumiy iqtisodiy holat va, ko'pgina hollarda, bank tomonidan mijozlarga nisbatan ishonchsizlik bilan xam tushuntirish mumkin. Amalda O'zbekiston bank amaliyotida ko'pgina banklar uzoq muddatli kreditlardan kura urta muddatli kreditlar berishni ko'prok xush ko'rishadi. Lekin «Ipoteka» bankining uzoq muddatli kreditlarning salmogi (25%) urta muddatli kreditlarnikidan (11%) ko'prok bo'lishi bankning strategik siyosati bilan belgilanadi.

1-rasm

2008 yil 1 yanvar holatiga kredit portfeli to'zilmasi¹⁶

Kredit berishda Bank milliy iqtisodiyotga chet el kapitalini jalb etuvchi soxalarni kreditlashni o'ziga ustuvor maqsad deb biladi. Bank o'z ustavi bilan muayyan soxaga mutaxassislashgani sababli, bu tarmoklar ichida birinchi urinni avtomobilsozlik tutadi, shu bilan birga

¹⁶ Ипотека банк йиллик шисоботидан олинган.2008 йил.

ximiya, turizm, transport, aloka, ko'rilish, kishlok. xo'jaligi va u bilan boglik soxalarni kreditlash xam muhim urin tutadi.

Xukumatning aholini ozik-ovkat mollari va birinchi darajali zarur mollar bilan ta'minlash dasturi doirasida, kredit portfeliga ozik-ovkat va engil sanoatni kreditlash kiritilagan. Bu soxalarni kreditlash xam Bank o'z resruslari hisobidan milliy valyutada, xamda chet el investorlarining manbalarini kaytadan moliyalashtirish hisobidan amalga oshiriladi.

Mikrokreditlar berish orkali iqtisodiyot tarmoklarini, yniksa, kishlok xo'jaligi korxonalarini moliyalashtirish, kichiq biznes va shaxsiy tadbirkorlikka yordam berish asosan «Ipoteka» bankining filial va boshqarmalariga topshirildi. Shu qisqa vaqt ichida mikrokreditlar bilan iqtisodiyotni ta'minlash ancha rivojlantirildi.

Bankning aholiga ko'rsatayotgan chakana xizmatlarining kengaytirilishi bilan, ite'mol kreditining axamiyati oshmokda. Bunday kreditlarni berish fakat karz oluvchi tomonidan ishonchli a'minot berilganda, masalan, ish joyidan kafolatnoma, yoki ishchi shaxsning karzning 80%dan kam bulmagan qismini koplovchi depoziti ko'rinishida. Iste'mol krediti uzoq muddat ishlatiladigan, asosan milliy ishlab chiqaruvchilar tomonidan ishlab chiqilgan jixozlarni xarid qilishga beriladi.

Bank o'z kreditlarining xududiy va tarmokli joylashuvini, valyuta turlari bo'yicha sistematik ravishda monitoring qilib turadi. Buni u xar oyda risklar bo'yicha, tarmoklar bo'yicha, ta'minlanishi bo'yicha, yunalishi bo'yicha, mikdori bo'yicha, karz oluvchilar turlari bo'yicha, xududlar bo'yicha shakllantiriladigan kredit portfeli asosida amalga oshiradi. Bu Bankka kredit portfeli o'zgarishi dinamikalarini tahlil

qilishga va kreditlash jarayonini qabul qilingan kredit siyosatiga muvofik amalga oshirishga imkon beradi.

Ayrim hollarda, ob'ektiv sabablar natijasida karzdorning moliyaviy holati yomonlashganda, «Ipoteka» Bank, o'z kredit siyosatiga muvofik, amaldagi kredit shartnomalarini kayta ko'rib chiqishi mumkin. Bunda mijozga olingan kreditlar bo'yicha xizmat ko'rsatish va ularni qaytarish bo'yicha maxsus shartlar taklif qilinadi. Bu shartlarga:

- Kreditlashning umumiy muddatlarini o'zgartirmagan holda, uni qaytarish grafigini o'zgartirish;
- Foizlar tulashtirish grafigini o'zgartirish;
- Kredit bo'yicha foiz stavkasini o'zgartirish;
- Berilayotgan kredit miqdorini o'zgartirish, bunda, albatta, ta'minlanishi bo'yicha xam o'zgartirishlar kiritiladi;
- Konun tomonidan ta'kiklanmagan boshqa turlari.

Bank o'z kreditlash jarayonida mijozlaridan batafsil moliyaviy axborot talab qiladi. Moliyaviy axborot Bank tomonidan kredit berish bo'yicha masala ko'rilayotganda ishlatiladi, bunda hisobotlar oldingi ikki yil uchun, va keyinchalik butun kreditlash jarayoni mobaynida doimiy ravishda tahlil qilinadi.

6.3. Kreditlash usullari, kredit portfeli va ularni iqtisodiy tahlili

Bozor munosabatlarining rivojlanishi respublika banklarining kredit berish normativ bazasini tubdan takomillashtirishni shartlari ijobiy tomonga o'zgardir. Ularning o'ziga xos muhim xususiyatlari quyidagilardan iborat. Birinchidan, endi ob'ekt emas, balki sub'ekt kredit oladi va ikkinchidan kredit qaytarilishning ta'minlanganligi ssuda berishning majburiy sharti hisoblanadi.

Koidalarga kredit berishning quyidagi yangi shakllarida ko'zda to'tilgan:

- «kredit liniyasini ochmasdan» va «kredit liniyasini ochib» aloxida ssuda hisobvaragidan kredit berish;
- kontokorent-kredit;
- overdraft;
- qimmatli qog'ozlarni garovga quyib kredit berish (garov krediti)
- veksel krediti;

Tijorat banklarining kreditlari, bank faoliyatida asosiy urin tutgan operastiyalaridan biridir. O'zbekiston Respublikasi "Bank faoliti va banklar to'g'risidagi konuni" da bank terminiga tushuntirish berilganda, bu tashkilot uchta operastiyani albatda amalga oshirishi kerakligiga urgu berilgan bo'lardan biri, kredit berish operastiyasidir. Jaxon bank faoliyatida, bank terminiga moliyaviy univermag degan tushuncha berilganiga qaramay, kredit operastiyalari barcha banklar faoliyatida muhim urin egallagan. Bir tamondan bank krediti iqtisodiy sub'ektlar uchun zaruriy hollarda vaqtincha yuzaga kelgan moliyaviy kiyinchiliklarni echishda erdam beruvchi muhim manba hisoblanadi. Ikkinchi tomondan esa banklar olib borayotgan jarayonlari ichida eng ko'p foyda beruvchi jarayondir.

Bankning kredit operastiyalari uzoq yoki qisqa muddatli bo'lishligi iqtisodiy shart sharoitga boglik bo'ladi. Masalan xozirgi kunda Respublika tijorat banklarning kredit portfelini muddat bo'yicha tahlil kiladigan bulsak, qisqa muddatli kreditlani salmogi ancha yuqori ekanligini ko'rishimiz mumkin va bu holat nafakat

bizda, balki barcha MDX davlatlariga xam tegishlidir. Bunga sabab kegingi yillarda yuz bergan inflyastiyadir.

Bank o'z kredit portfelining sifatini yaxshilash ustida doimo ish olib boradi. Kredit portfelining umumiy sifati xar bir kredit sifatidan shakllanadi. Kredit portfelini baholash Markaziy bankning normativ hujjatlari va bankning ichki yo'riqnomalari asosida amalga oshiriladi. Risk darajasidan kelib chiqqan holda kredit portfeli besh guruxga bo'linadi. Birinchi guruxga yaxshi va subsidiyalangan kreditlar kiritiladi, ularning qaytarilishiga gumon bulmaydi.

Kredit operastiyalarining, bank faoliyatida eng riskli jarayonlardan biri hisoblangan, bir vaqtda uning daromadliligi xam yuqoridir. Bugungi bank tajribasi shuni ko'rsatmokdaki, rivojlangan davlatlar banklari daromadida, kredit jarayonlaridan olingan foiz daromadi salmokli ulushni tashkil etmokda. Respublika banklari bo'yicha, kredit jarayonlardan olingan daromadlarning operastion daromaddagi ulushini quyidagi jadval asosida tahlil qilishimiz mumkin.

Jadval

Kreditlarning jami aktivdagi salmogi (mln.sum hisobida)¹⁷.

Bankning nomi	Jami aktiv	jami kredit	Kreditning aktivdagi ulushi % hisobida
OATB Paxtabank	31588	16628	52,6
OAT SQB	35993	14850	41,3
AT G'alla bank	6154	3477	56,9
ATIB Ipoteka banki	4657,7	2621,3	56,3

¹⁷ Банкларнинг 2008 йил хисоботларидан олинган.

Karzdor moliyaviy jixatdan ustoychivo'y, etarlicha kapital darajasiga ega, barcha majburiyatlarini kondirish uchun etarlicha pul mablagi okimiga ega. Zalog xarakteristikasi «yaxshi ta'minlangan kredit» kriteriyalariga mos keladi. Ikkinchi «standart» kreditlar sinfiga ba'zan muddati kechiqtirilgan ssudalar schetiga 30 kundan kungacha qo'yilishi mumkin bo'lgan kreditlar kiritiladi. Uchinchi guryxra «substandart» kreditlar kiradi, ular bo'yicha yakkol ko'rinib turgan kamchiliklar bo'lib, karzning boshlangich shartnoma shartlari bo'yicha qaytarilishi gumon tugdiradi. Bunday kreditlarga odatdagidan yuqorirok risk xosdir. Turtinchi guruxga gumonli kreditlar kiritiladi, ularning o'z vaqtida kondirilishi gumonli, lekin ularda ba'zi ijobiy faktorlar mavjudki, ular kelajakda kredit sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Beshinchi guruxga umidsiz kreditlar kiradi, ularning kaitarilishi mumkin emas, ularning kiimati shunchalik pastki, uni Bank aktivi sifatida hisobda olib turishni davom ettirish maqsadga muvofik emas. Kredit portfeli holati xar oyda Monitoring boshqarmasi tomonidan tahlil qilinadi, tahlil materiallari Bank boshqaruviga ssudalar bo'yicha yukotishlar riskini pasaytirish maqsadida muayyan karor qabul qilish uchun takdim etiladi. Kredit portfeli sifati tahlili ssudalar likvidligi va kredit qo'yilmalari diversifikastiyasi nuktai nazaridan amalga oshiriladi. Ssudalar likvidligi ularning qaytarilishi ishonchliligi bilan ulchanadi.

Yuqorida yozib o'tilganlar shundan darak bermokdaki, bizning banklarimiz faoliyatida, kredit operastiyalariga daromadliligi jixatidan tenglashadigan operastiya yuk. Risklilik darajasiga qaramay, banklar bu jaraendan aktiv foydalanadilar, va ko'pincha banklarning iqtisodiy faoliyatida kiynchiliklar paydo bulsa, bu albatta

kredit operastiyalarida yul qo'yilgan xatoliklar sababli, yuzaga keladi. Kredit portfelining sifati, birinchi darajada, bank operastiyalarining sifatini bildirishi kerak. Banklarning kredit berish funkstiyasining sifatli, amalga oshirilishi, ular joylashgan regionlar iqtisodiy faoliyatining rivojiga xam katta xissa qo'shadi.

6.4. Tijorat banklarining kredit portfelini audit qilish.

O'zbekiston Davlat banklarining xo'jalik faoliyatini nazorat qilish to'g'risida mablag'berish va o'zlashtirish "Banklarning kredit berish funkstiyasining sifatli, amalga oshirilishi, ular joylashgan regionlar iqtisodiy faoliyatining rivojiga xam katta xissa qo'shadi." to'g'risida qonun va boshqa qonun hujjatlarida o'zlashtirish va o'zlashtirish to'g'risida qonun hujjatlarida qaytadan o'zlashtirish, o'zlashtirish, o'zlashtirish, o'zlashtirish va maqsadli nazoratni o'zlashtirish va o'zlashtirish.

Banklarning maqsadli nazoratini o'zlashtirish va o'zlashtirish to'g'risida qonun hujjatlarida o'zlashtirish va o'zlashtirish to'g'risida qonun hujjatlarida o'zlashtirish va o'zlashtirish.

Banklarning maqsadli nazoratini o'zlashtirish va o'zlashtirish to'g'risida qonun hujjatlarida o'zlashtirish va o'zlashtirish to'g'risida qonun hujjatlarida o'zlashtirish va o'zlashtirish to'g'risida qonun hujjatlarida o'zlashtirish va o'zlashtirish.

1. Banklarning maqsadli nazoratini o'zlashtirish va o'zlashtirish to'g'risida qonun hujjatlarida o'zlashtirish va o'zlashtirish to'g'risida qonun hujjatlarida o'zlashtirish va o'zlashtirish to'g'risida qonun hujjatlarida o'zlashtirish va o'zlashtirish.

Òèæîpàð ààíéèàpè qarzèàð áuéè÷à ýððèìïè áuéääí yo'qodèøèàp ó÷óí pãçãpâ òàøéèè kèèèø êåpàê. Áó pãçãpâèàpãà mablag'èàp àìèääàãè òàpðèáää èèpèðèèääè. qarzèàp áuéè÷à ýððèìïè òóðèèääí yo'qodèøèàp ó÷óí pãçãpâ xo'jalik îpãàíèàpèää àåpèèääí êpãàèðèàp òàðèèèè òàìää ààíé ðèñê ààpàæàñèää òàüñèp êupñàðóâ÷è ñèèèàpíè áääèèèàø àññèèää òàøéèè kèèèø êåpàê. Ðãçãpâèàpíè áääèèèàø àññèèää pãçãpâ òàæìè àìèääàãè qarzâîpèèè ,èè òàðàp ãópóðèää àígeèè áuéèääè. Áåpèèääí qarz èèpèðèèääí òàðàp ãópóðè ,ñíèèèääí òàkàèpãà qarzèàp áuéè÷à ýððèìïè òóðèèääí éóéíðèøèàp ó÷óí pãçãpâää àæpàðìàèàp òàp íéää ò'tkazèá àîpèèèèè èíçèìèèð.

Îðøè êpãàèðèàp áó ò'z vaqtèää qaytàpèèèá èääèíà ,ðääí êpãàèðèàp bo'liá, áóíää qarz íèóâ÷èèè ñèèèýâèè òàüìèíðèè àðàpèè÷à pkiðè êupñàðèè÷ää ò'z mablag'èàpèää ýää áuéèääè.

Standart êpãàèðèàpãà 30 éóíääí 60 éóíää÷à áuéääí ìóääàðè uðääí ññóääèàp àà òuèà òàüìèíèèèèèääí 30 éóíää÷à áuéääí ìóääàðè uðääí ññóääèàp èèpàèè.

Ñóáñðàíààpò êpãàèðèàp. Áó êpãàèðèàpãà ýðøè òàüìèíèèèèääí 60 éóíääí 180 éóíää÷à ìóääàðè uðääí qarzèàp èèpàèè àà 30 éóíääí 60 éóíää÷à òuèà òàüìèíèèèèèääí ìóääàðè uðääí qarzèàp àà 30 éóíää÷à òàüìèíèèèèèääí ìóääàðè uðääí ññóääèàp èèpàèè.

Øóáðàèè êpãàèðèàp. Áó êpãàèðèàpãà ýðøè òàüìèíèèèèääí èääèí qarz ìóääàðè 180 éóíääí uðääí àà òuèà òàüìèíèèèèèääí qarz ìóääàðè 60 éóíääí 180 éóíää÷à áuéääí àà 30-60 éóíää÷à áuéääí óíóíàí òàüìèíèèèèèääí ññóääèàp òääèèèè áuéèääè.

Óìèññèç êpãàèðèàp. Áó êpãàèðèàp qarz ìóääàðè 180 éóíääí uðääí àà 60-180 éóíää÷à òuèà òàüìèíèèèèèääí ìóääàðè uðääí qarzèàp èèpàèè.

ôîèçãà÷à êđãäè ðèñêèãà ýãà bo'liøè áó íđìàè êuđñàòèè÷ äãá
òàèèäèàìäè. Áó èèèè áàíéíè êđãäèèèðèèè ðèñêè äàðàæèèèðè
êuðèá ÷èkèèãàìäàí êãéèí óèèðíè ðãçãðâ àæðàòìèèèðè áèèàí
óìèäñèç êđãäèèèèðè áãðèèèèèèèè. Øó áèèàí áèpãèèèèèè ññóäà
qarzèíè áàèàíñäàí òàðkàpè ñ÷ãèèèè 5 éèèãà÷à hisobãà îèèá
áîpèø ó÷óí uòkàçèèèèè àà 95497 áàèàíñäàí òàðkàpè hisobvaraqa
íàçîðàòè îèèá áíðèèèèèèè.

VII BOB. BOSHQQA OPERAŲIYALAR AUDITI

7.1. Tijorat banklarida uzoq muddatli aktivlar va ularning tansifi

Tijorat banklari boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlar kabi uzoq muddatli aktivlarga egadir. Ularni hisobga olish va yuritish koidalari O'zbekiston Respublikasi konunchiligiga mos holda olib boriladi. Xususan asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, uzoq muddatli investistiyalar O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standartlariga kura olib boriladi. Ularning audit qilinishining asoslari xam mazkur standartlarga tayanadi. Mazkur standartning maqsadi mulk, xo'jalik yuritish yoki tezkor boshqaruv huquqlari asosida xo'jalik yurituvchi sub'ektga tegishli bo'lgan asosiy vositalar hisobi uslubiyatini belgilash hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining «Asosiy vositalar» 5-son milliy standartiga kura uzoq muddatli aktivlarning turi bo'lgan asosiy vositalarga quyidagicha tarif berilgan.

Asosiy vositalar - korxonadan tomonidan o'zoq muddat davomida xo'jalik faoliyatini yuritishda mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish jarayonida yoxud ma'muriy va

ijtimoiy-madaniy vazifalarni amalga oshirish maqsadida foydalanish uchun tutib turiladigan moddiy aktivlar hisoblanadi.

Asosiy vositalar tarkibiga quyidagi mezonlarga javob beradigan moddiy aktivlar kiritiladi:

a) bir yildan ortiq xizmat qilish muddati;

b) bir birlik (to'plam) uchun qiymati O'zbekiston Respublikasi (xarid paytida) belgilangan eng kam oylik ish haqi miqdorining ellik baravaridan ortiq bo'lgan buyumlar.

Bank rahbari hisobot yilida buyumlarni asosiy vositalar tarkibida hisobga olish uchun ular qiymatining eng kam chegarasini belgilashga haqli.

Asosiy vositalar tarkibida qonun hujjatlariga muvofiq bank mulkiga o'tkazilgan er uchastkalari ham hisobga olinadi.

Ko'p yillik ko'chatlarga, erni tubdan yaxshilashga, ijaraga olingan asosiy vositalar ob'ektlariga kapital qo'yilmalar har yili butun ishlar majmuasi yakunlangan sanadan qat'i nazar, hisobot yilida foydalanishga qabul qilingan asosiy vositalarga tegishli xarajatlar summasida asosiy vositalar tarkibiga kiritiladi.

Asosiy vositalarning buxgalteriya hisobi birligi bo'lib inventar ob'ekti hisoblanadi. Asosiy vositalarning inventar ob'ekti sifatida barcha qurilmalari va anjomlariga ega bo'lgan ob'ekt yoki muayyan mustaqil vazifalarni bajarish uchun mo'ljallangan alohida konstruktiv asosdagi buyum yoxud butun bir yaxlitlikni ifodalovchi va muayyan vazifalarni bajarish uchun mo'ljallangan konstruktiv jamlangan buyumlarning alohida majmui tan olinadi. Konstruktiv jamlangan buyumlarning alohida majmuasi - umumiy moslamalarga va anjomlarga, umumiy boshqaruvga ega, bir poydevorda qurilgan, natijada majmuaga kiruvchi har bir buyum o'z vazifasini mustaqil

ravishda emas, balki faqatgina majmua tarkibida bajara oladigan bir yoki turli mo'ljaldagi bitta yoki bir nechta buyumlardir.

Bitta asosiy vositada turlicha foydali foydalanish muddatiga ega bo'lgan bir nechta mustaqil ob'ektlar mavjud bo'lgan holatda har bir bunday ob'ekt buxgalteriya hisobida alohida mustaqil inventar ob'ekti sifatida tan olinadi.

Ikkita yoki bir nechta korxonada bo'lgan asosiy vositalar ob'ekti har bir korxonada umumiy mulkdagi uning ulushiga teng miqdorda asosiy vositalar tarkibida aks ettiriladi.

Asosiy vositalar aktiv sifatida tan olinadi, agar:

a) korxonaga kelgusida aktiv bilan bog'liq iqtisodiy foyda kelib tushishiga ishonch bo'lsa;

b) aktiv qiymatini aniq baholash mumkin bo'lsa.

Asosiy vositalar quyidagilar natijasida korxonada balansiga kiritiladi:

a) kapital qo'yilmalar tugaganidan so'ng tiklangan ob'ektni qabul qilish-topshirish;

b) oldi-sotdi shartnomasi bo'yicha ob'ektni sotib olish;

v) ustav sarmoyasiga ta'sischi ulushi ko'rinishida kelib tushish;

g) tekinga kelib tushish (hadya shartnomasi bo'yicha);

d) ayirboshlash;

e) tovar-moddiy zaxiralar tarkibidan o'tkazish;

j) o'zoq muddatli ijara (lizing) shartnomasi bo'yicha olish;

i) qiymati belgilangan asosiy vositalarga kapital qo'yilmalar;

k) asosiy vositalarning ortiqcha (hisobga olinmagan) ob'ektlarini aniqlash.

Asosiy vositalar aktiv sifatida tan olinganda ular boshlang'ich qiymat bo'yicha baholanadi. Asosiy vositalar boshlang'ich qiymat bo'yicha hisobga olinadi.

Kreditdan foydalanganlik uchun foizlarni to'lashga doir xarajatlar qarzga olingan sarmoya hisobidan butkul yoki qisman sotib olingan asosiy vositalarning boshlang'ich qiymatiga kiritilmaydi.

Bankning o'zida tayyorlangan asosiy vositalarning boshlang'ich qiymati deb asosiy vositalarning mazkur ob'ektlarini tiklash (qurish, qurib bitkazish) bo'yicha haqiqiy xarajatlar summasi tan olinadi. Qurilish davrida qurilish uchun olingan o'zoq muddatli kredit bo'yicha hisoblangan foizlar barpo etilgan asosiy vositalarning boshlang'ich qiymatiga kiritiladi.

Xarid qilish chog'ida qiymati xorijiy valyutada ifodalangan asosiy vositalarning boshlang'ich qiymati mazkur standartning 11-bandida nazarda tutilgan tegishli xarajatlarni hisobga olgan holda, bojxona yuk deklarastiyasini to'ldirish sanasidagi O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki kursi bo'yicha summani xorijiy valyutada hisoblab o'tkazish yo'li bilan so'mda belgilanadi.

Bank ustav sarmoyasiga ulush hisobidan olingan asosiy vositalarning boshlang'ich qiymati deb, agar O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida boshqa holat nazarda tutilmagan bo'lsa, korxonalar muassislari (ishtirokchilari) tomonidan kelishilgan ularning puldagi bahosi tan olinadi. Bank tomonidan tekinga (hadya shartnomasi bo'yicha) olingan asosiy vositalarning boshlang'ich qiymati deb 5-BXMS ning 11-bandida nazarda tutilgan xarajatlarni hisobga olgan holda buxgalteriya hisobiga qabul qilingan sanadagi ularning joriy qiymati tan olinadi.

Qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ayirboshlash yo'li bilan olingan asosiy vositalar ob'ektining boshlang'ich qiymati o'tkazilgan asosiy vositalar ob'ektining qoldiq qiymatiga teng.

Asosiy vositalar qo'shimcha to'lov bilan ayirboshlangan holatlarda almashtirish yo'li bilan xarid qilingan asosiy vositalar ob'ektining boshlang'ich qiymati o'tkazilgan asosiy vositalar ob'ektining ayirboshlanish chog'ida o'tkazilgan (olingan) pul mablag'lari yoki ularning ekvivalentlari summasiga oshirilgan (kamaytirilgan) qoldiq qiymatiga teng.

Qonun hujjatlarida belgilangan tartibda majburiyatlarni (to'lovni) pul ko'rinishida bo'lmagan mablag'lar bilan bajarish nazarda tutiladigan shartnomalar bo'yicha olingan asosiy vositalarning boshlang'ich qiymati deb korxonada tomonidan o'tkazilgan yoki o'tkazilishi lozim bo'lgan qimmatliklarning qiymati tan olinadi. Korxonada tomonidan o'tkazilgan yoki o'tkaziladigan mavjud boyliklarning qiymatini korxonada taqqoslash sharti bilan shunga o'xshash mavjud boyliklar qiymatini belgilaydigan narxlardan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Bank tomonidan o'tkazilgan yoki o'tkaziladigan mavjud boyliklarning qiymatini belgilash imkoniyati bo'lmagan taqdirda, majburiyatlarni (to'lovni) pul ko'rinishida bo'lmagan mablag'lar bilan bajarish nazarda tutiladigan shartnomalar bo'yicha korxonada olgan asosiy vositalarning qiymati shunga o'xshash asosiy vositalar ob'ektlarini taqqoslash sharti bilan sotib olinadigan qiymatdan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Majburiyatlari umumiy summada ifodalangan asosiy vositalar ob'ektlarining boshlang'ich qiymati mazkur summani asosiy vositalarning alohida ob'ektining joriy qiymatiga mutanosib ravishda taqsimlash bilan belgilanadi.

Asosiy vositalarning buxgalteriya hisobiga qabul qilingan qiymati O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida va mazkur standartda belgilangan holatlardan tashqari hollarda o'zgartirilmaydi.

Buxgalteriya hisobiga qabul qilingan asosiy vositalarning boshlang'ich qiymatini o'zgartirishga asosiy vositalarning tegishli ob'ektlari qurib bitkazilgan, qo'shimcha jihozlangan, rekonstruktsiya qilingan, zamonaviylashtirilgan, texnik qayta qurollantirilgan, qisman tugatilgan va ular qayta baholangan holatlarda ruxsat etiladi.

Qurib bitkazish, qo'shimcha jihozlash, zamonaviylashtirish ishlariga asosiy vositalar ob'ektining texnologik yoki xizmat mo'ljalining o'zgarishi, oshirilgan ishlar ko'lami va sifatni yanada yaxshilashga doir boshqa holatlar tufayli qilinishi lozim bo'lgan ishlar kiritiladi.

Rekonstruktsiya qilish ishlariga ishlab chiqarishni takomillashtirish va uning texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlarini oshirish bilan bog'liq bo'lgan hamda ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish, mahsulot (ishlar, xizmatlar) sifatini yaxshilash va nomenklaturasini o'zgartirish maqsadlarida asosiy vositalarni rekonstruktsiya qilish loyihasi bo'yicha amalga oshiriladigan mavjud asosiy vositalar ob'ektlarini qayta qurish kiritiladi.

Texnik qayta qurollantirishga ilg'or texnika va texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishni mexanizastiyalash va avtomatlashtirish, ma'nan va jismonan eskirgan uskunalarni zamonaviylashtirish va ularni yangilari, unumdorligi yanada yuqori bo'lganlari bilan almashtirish asosida asosiy vositalar va ularning ayrim qismlarining texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlarini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar majmuasi kiradi.

Asosiy vositalarga o'tkaziladigan **kapital qo'yilmalar** asosiy vositalardan foydalanishdan kelgusida iqtisodiy foyda olishni oshirish shartlarida ularning boshlang'ich qiymatini oshiradi. Kelgusida olinadigan iqtisodiy foydani oshirmaydigan boshqa barcha xarajatlar ular amalga oshirilgan davrdagi davr xarajatlari sifatida tan olinishi lozim.

Asosiy vositalar ob'ektlarini qurib bitkazish, qo'shimcha jihozlash, rekonstruktsiya qilish, zamonaviylashtirish va texnik qayta qurollantirishga doir xarajatlar, ular tugatilganidan so'ng, agar ular natijasida asosiy vositalar ob'ektining faoliyat yuritishining qabul qilingan boshlang'ich me'yoriy ko'rsatkichlari (foydali ishlatish muddati, quvvati, qo'llash sifati va boshqalar) yaxshilansa (oshsa), bunday ob'ektning boshlang'ich qiymati ham oshadi. O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining «Nomoddiy aktivlar» 7-son milliy standartiga kura uzoq muddatli aktivlarning turi bo'lgan nomoddiy aktivlarga quyidagicha tarif berilgan.

Nomoddiy aktivlar - moddiy-ashyoviy mazmunga ega bo'lmagan, xo'jalik yurituvchi sub'ekt tomonidan xo'jalik faoliyatida foydalanish yoki boshqarish uchun foydalanish maqsadida nazorat qilinadigan, shuningdek o'zoq vaqt (bir yildan ko'p) ishlatish uchun mo'ljallangan mol-mulk ob'ektlari. Nomoddiy aktiv

Aktiv ta'rifini qondirgan;

O'lchanadigan;

Ahamiyatga molik bo'lgan;

Ishonchli bo'lgan;

Kelgusida iqtisodiy foyda keltirgan;

Ajraladigan, ya'ni uni ishlatiladigan ishlab chiqarishdan alohida foydalanish mumkin bo'lgan hollarda aktiv sifatida tan olinadi.

Xo'jalik yurituvchi sub'ekt o'zining biror-bir aktividan kelgusida iqtisodiy foydalar olishi ehtimolini aniqlash paytida hujjatlarda dastlabki ro'yxatdan o'tkazish paytida mavjud bo'lgan isbotlar asosida ana shu foydalar bilan boglangan ishonchga komillik (muayyanlik) darajasini baholash zarur. Xo'jalik yurituvchi sub'ekt kelgusida iqtisodiy foydalar olishiga ishonch xo'jalik yurituvchi sub'ekt aktivdan foyda (daromad) olishi xususidagi kafolatlarni talab etadi. Agar xo'jalik yurituvchi sub'ekt ushbu iqtisodiy foydalar ustidan nazoratni amalga oshirgandagina, odatda, bunday kafolatlar berilishi mumkin.

Barcha xil nomoddiy aktivlarning dastlabki bahosi dastlabki qiymat bo'lishi kerak. Agar nomoddiy aktivlar pulsiz ayirboshlash (barter) tartibida xarid qilinsa, ularning qiymati, baholarning qaysi biri afzalroq ekaniga qarab, ayirboshlashga berilgan mol-mulkning yoki xarid qilingan huquqlarning bozor narxi bo'yicha belgilanishi mumkin.

Agar nomoddiy aktiv pulga xarid qilinsa, uning qiymati kontraktda ikkilamchi bozorda faol ishlayotgan shu singari aktivga aniqlangan bozor narxi bo'yicha ko'rsatilishi mumkin.

Nomoddiy aktiv xo'jalik yurituvchi sub'ektning o'zi tomonidan yaratilgan va uni yaratish chiqimlarini aniq belgilash mumkin bo'lgan hollarda nomoddiy aktiv haqiqiy tannarx bo'yicha aks ettiriladi.

Nomoddiy aktiv qiymatini belgilash mumkin bo'lgan hollarda u aktiv sifatida alohida modda bilan aks ettirilmaydi.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektning o'zi yaratgan gudvill (firmaning narxi) aktiv sifatida aks ettirilmasligi kerak, chunki u korxonani sotib olish paytida xarid qilish narxi bilan mazkur sub'ektni tashkil

qiluvchi aktivlarning haqiqiy narxi o'rtasidagi tafovut sifatida yuzaga keladi.

Nomoddiy aktivlarning balans qiymati hukumat grantlari summasiga kamaytirilishi mumkin.

Aktiv dastlabki qiymati, ya'ni tannarxi yoki xarid qilish narxi bo'yicha tan olinganidan keyin nomoddiy aktiv balansda jamgarilgan amortizastiya chiqarib tashlangan holda hisobga olinadi.

Moliyaviy investistiyalar - xo'jalik yurituvchi sub'ekt tasarrufidagi daromad olishga (foiz, royalti, dividend va ijara haqi shaklida) mo'ljallangan, investistiya qilingan sarmoya qiymatining ortishi yoki investistiya qiluvchi kompaniya boshqa naf olish uchun foydalanadigan aktivlar.

Qisqa muddatli (joriy) investistiyalar - muomala muddati 12 oydan oshmaydigan oson realizastiya qilinadigan investistiyalar.

O'zoq muddatli investistiyalar - qisqa muddatli (joriy) investistiyadan tashqari barcha investistiyalar.

Ko'chmas mulkka investistiya - investistiya qiluvchi sub'ektning yoki investistiya qiluvchi sub'ekt guruhiga kiruvchi boshqa sub'ektning ishlab chiqarish faoliyati davomida foydalanilmaydigan er uchastkalariga yoki imoratlarga investistiyalar.

7.2. Uzoq muddatli aktivlarni audit qilishning texnikasi

Uzoq muddatli aktivlarni audit qilish texnikasi auditorlik tashkiloti tomonidan belgilangan ish rejasiga asosan tashkil etiladi. Rejalashtirish audit o'tkazishning boshlang'ich bosqichi hisoblanib, audit o'tkazishning kutilayotgan hajmi, jadvallari va muddatlarini ko'rsatgan holda auditorlik tashkiloti tomonidan auditning umumiy

Øàõñ ìàúëóíîðëàðè áèèàí òàkkîñëàø;

Iqtisodèé ñóáúâêò ìóèèèèèíã èíâáíòàðèçàöèý ìàðèæàèàðè; áóõãàèòðèý hisobíðè.

Àóäèòîðèèè èèðìàñèèèã uzoq muddatli ativlar auditini o'tkazishida o'zè òuïèàãáí èñáíðèàðè, íààòàà, iqtisodèé ñóáúâêò òàkàèì ýòãáí ìàúëóíîðëàðèáí èøí÷èèðk hisobèàíàèè. Øóíèã áèèàí áèðãà çìà øàèèããàèè õóææàðèàð ìgçàèè íèèíãáí èñáíðèàðèáí èøí÷èèðk hisobèàíàèè. quyidagi jadvalda uzoq muddatli aktivlarni audit qilish bo'yicha dasturning taxminiy ko'rinishi berilgan.

3-jadval

YANGI MIJOZNING UZOQ MUDDATLI AKTIVLARINI AUDIT qILISH SHAKLI

Mijoz nomi	
Tarmok	
Adresi	
Direktor tavsiyalari	

I. Umumiy ma'lumotlar
I. Mijozni riskini baholash
Yakuniy risk baxosi

Past risk	
Urta risk	
Yuqori risk	

III. KASBIY XIZMATLAR KLASSIFIKACIYASI
IV. VAZIFANING RISKA DARAJASI
VAZIFANI BAJARISHDA BOSHAQA TASHKILOTLARNI JALB qilish MASALASI
Etakchi auditor: _____ Sana: _____
Direktor _____ Sana: _____

firmasiga buxgalteriya hisobi va ichki nazorat sistemasini to'g'ri baholash imkonini beradi. Agar auditor ichki nazorat sistemasini yuqori baholasa, u belgilangan meyorda tekshiriladigan elementlarni kamaytirishi mumkin.

Ayrim xo'jalik hisobi koidalariga amal qilinishini tekshirish.

Bu metod auditorlik firmasiga buxgalteriya tomonidan amalga oshirilayotgan hisoblarni nazorat qilish imkonini beradi.

Olingan ma'lumotlar fakatgina to'g'ridan-to'g'ri shu ma'lumotlarni urganish vaqtida olingan takdirda, ishonchli hisoblanadi.

Tasdiklash.

Auditor pul mablaglari, debitorlik va kreditorlik karzlari xakida to'g'ri ma'lumot olish uchun yozma ravishda uchinchi holis tarafning yozma tasdigini olishi lozim. Tasdiklash uchun surovnomalar iqtisodiy sub'ekt raxbariyati tomonidan uchinchi holis taraf adresiga yozilishi tavsiya etiladi. Xatda ma'lumotni to'g'ridan-to'g'ri auditorlik firmasiga takdim etish talabi ko'rsatilgan bo'lishi lozim. Agar zaruriyat tug'ilsa, auditorlik firmasi mustakil ravishda surovnoma yuborilgan uchinchi taraf bilan to'g'ri aloka boglashi mumkin. Agar uchinchi holis tarafdan olingan ma'lumotlar iqtisodiy sub'ekt hisob ma'lumotlari bilan bir xil bulmasa, auditor fark sabablarini aniqlash maqsadida qo'shimcha choralar ko'rishi lozim.

Bank xodimlari, iqtisodiy sub'ekt raxbarlarini va uchinchi holis tarafni ogzaki surovdan o'tkazish.

Bank xodimlari, iqtisodiy sub'ekt raxbarlarini va uchinchi holis tarafni ogzaki surovdan o'tkazish auditorlik tekshiruvining hamma boskichida amalga oshirilishi mumkin. quyidagi jadvalda uzoq

muddatli aktivlar bo'yicha yoritilgan memorandumning taxminiy shakli berilgan.

4-jadval

Uzoq muddatli aktivlarning tahlili

Ob'ekt - Uzoq muddatli aktivlar

01,01,200x sanaga uzoq muddatli aktivlar scheti bo'yicha sezilarli xatoliklarning mavjud emasligi

Kerakli ishlamlar

Dasturning bajarilishi uchun kerakli ishlar hajmi va tadbirlar bajarildi

1. Uzoq muddatli aktivlar ruyxati va amortizastiyasi bo'yicha ma'lumotlar olindi
2. Uzoq muddatli aktvlarni sotib olish bo'yicha to'zilgan shartnomalardan tanlanma bo'yicha tekshirildi.
3. Kerakli jadvallar tuidi..

Tekshirish natijasi

Tekshirish natijasida tafovut topilmadi.

Asosiy axborot

Bank ijara binoda joylashgan . -

Barcha qilingan ishlar natijalari ishchi hujjatlarda mujassamlashgan.

Hisob siyosati va huquqiy talablar

Ish uchun talablar- Markaziy bankning me'yoriy hujjatlari va Solik Kodeksi

<u>Tahlil</u>	<u>UZS</u>
Uzoq muddatli aktivlar (turlari bo'yicha)	
Jami	

Izoxlar

Tavsiya qilinayotgan provodkalar

	Dt				
	.				
		Kt.			

Ogʻzaki surov natijalari bayonnoma yoki qisqa konspekt tarzida yozib borilishi, unda surovni amalga oshirayotgan auditor va surovdan utayotgan shaxs ismi-familiyasi koʻrsatilishi shart.

Ayrim surovlarni oʻtkazish uchun auditorlik firmasi surovlardan tashkil topgan blanklar tayyorlashi mumkin. Bu blanklarda surovdan utayotgan shaxsning bergan javobi kayd etilishi mumkin. Ogʻzaki surov natijalarining yozma shakli auditorlik tekshiruvi boshqa hujjatlariga ilova qilinishi lozim.

Hujjatlarni tekshirish.

Hujjatli maʼlumotlar ichki, tashki yoki bir vaqtning oʻzida xam ichki xam tashki boʻlishi mumkin. Iqtisodiy subʼekt ichida tayyorlangan va kayta ishlangan hujjatlar ichki hujjatlar deyiladi. Auditorlik firmasining ishonchlilik darajasi ichki nazorat hujjatlarining tayyorlanishi va kayta ishlanishiga bogʻliq. Tashki hujjatlar ichki hujjatlarga kura ishonchli boʻladi – uchinchi shaslarga, iqtisodiy subʼektlarga uchun tayyorlangan va ularga junatilgan hujjatlar.

Hujjatlarni tekshirishdan maqsad, auditor hujjatlarning toʻgʻriligiga ishonch hosil qilishi kerak. Buning uchun auditor buxgalteriya hisobida aks ettirilgan maʼlumotlarning xakikiyligini va maqsadga muvofikligini tasdiklovchi birlamchi hujjatlarga eʼtiborni karatishi lozim.

Analitik ishlar deganda auditor tomonidan olingan maʼlumotlarni baholash va tahlil qilish, iqtisodiy subʼektning iqtisodiy va moliyaviy koʻrsatkichlaridagi gayrioddiy va xato maʼlumotlarni topib, ularning kelib chiqish sabablarini aniqlash maqsadida izlanishi

tushuniladi.

Analitik ishlarning tipik turlari quyidagicha:

A) hisob koldiklarini turli vaqtlarga solishtirib ko'rish;

B) buxgalteriya hisoboti ko'rsatkichlarini reja ko'rsatkichlari bilan takkoslash;

V) turli hisobot moddalarining o'zaro mos kelishini baholash va ularni utgan davr bilan takkoslash;

G) iqtisodiy sub'ekt moliyaviy ko'rsatkichlarini iqtisodiyotning mos keluvchi boshqa soxalaridagi urtacha ko'rsatkilar bilan takkoslash;

D) moliyaviy va moliyaviy bulmagan (iqtisodiy sub'ektning buxgalteriya hisobida to'g'ridan to'g'ri aks etmaydigan ma'lumotlar) ko'rsatkichlarni takkoslash;

Auditor audit isbotlarini samarali yigish uchun to'g'ri rejalashtirishda kanaka va kancha ma'lumotlarni tuplash lozimligini bilishi shart. $\text{Áóíäàé èçîõëàø áàíê ðàõáàðèÿðèää ààâñèÿ ýðèëääè.}$ Hisob ñè, ñàðèéè to'g'ri ààøèèè kèèèø, áàíéíéíã buxgalteriya ishini ààðòèáèè ààøèèè kèèèíãàíèèèèèè è èñ ýòòèðàäè

7.3. Chet el valyutasidagi operastiyalar va hisob-kitoblar auditi va uni amalga oshirish texnikasi.

Chet el valyutasidagi operastiyalar va hisob-kitoblar tijorat banklarininig tashki savdo, kapitallar va kreditlarning xarakati bilan boglik valyutaviy operastiyalar, valyutada oldi-sotdi qilish operastiyalari va boshqa tovarsiz xarakatdagi operastiyalar majmui tushuniladi. Boshqa so'z bilan aytganda, turli mamlakatlar urtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy alokalar natijasida yuzaga keladigan

pullik talablar va majburiyatlar yuzasidan to'lovlarni amalga oshirish tizimi tushuniladi. Xalqaro hisob-kitoblarning turli shakllari mamlakatlarning huquqiy va jismoniy shaxslari tomonidan keng qullaniladi .

Xorij valyutasidagi hisob-kitoblarning quyidagi o'ziga xos xususiyatlari aks ettirilgan:

1. Importer va eksporterlar va ularning banklari tashki savdo shartnomasidan aloxida bo'lgan rasmiylashtirish, yuborish, maxsulot biriktirilgan va to'lov hujjatlarni kayta ishlash, to'lovlarni amalga oshirish bilan boglik bo'lgan munosabatlarga kirishishadi. Ular urtasida mas'uliyatlarning taksimlanishi va majburiyatlarning hajmi hisob-kitoblarning aniq bir shakliga boglik bo'ladi.

2. Xalqaro hisob-kitoblar milliy konunchilik normativ aktlari, shu bilan birga xalqaro bank koidalari va tamoyillari bilan tartibga solinadi.

3. Xalqaro hisob-kitoblar -xo'jalik alokalarining baynalminallashuvi, bank amaliyotlarining universallasuvi bilan boglik bo'lgan unifikastiya ob'ekti bo'lib hisoblanadi.

4. Xalqaro hisob-kitoblar odatda hujjatlashtirilgan xarakterga ega, ya'ni moliyaviy va tijorat hujjatlarga karshi amalga oshiriladi. Bank mazkur hujjatlar mazmuni va to'liqligini tekshiradi.

5. Xalqaro to'lovlar turli valyutalarda amalga oshiriladi. Shu sababli ular valyuta amaliyotlari bilan, valyutaning oldi-sotdisi bilan chambarchas boglikdir. Ularning samarali amalga oshirilishiga valyuta kurslarining dinamikasi ta'sir kiladi.

O'zbekiston Respublikasi banklari nakd pulsiz xorij valyutasidagi hisob kitoblarni O'zbekiston Respublikasi

konunchiligida va Markaziy bank normativ aktlarida oʻrnatilgan tartiblarda amalga oshiradi.

Toʻlovlar mijoz shaxsiy mablaglaridan, ayrim vaqtlarda bank kreditidan agar bank va mijoz urtasidagi shartnomada boshqa holat koʻrsatilmagan takdirda koplanadi.

Pul mablaglarini qabul kiluvchi hisobiga oʻtkazish fakatgina pul toʻlovchi hisobidan olingandan soʻng amalga oshiriladi, chek bilan hisob kitoblar qilish bundan mustasno.

Oʻzbekiston Respublikasi xududida banklar orasida hisob kitoblar Markaziy bankning xududiy boshqarmalarida ochilgan korrespondentlik hisobvaraklari orkali amalga oshiriladi.

Yuridik shaxslarga toʻlovlar boʻyicha hisob kitoblarda summa Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan oʻrnatilgan mikdordan oshib ketsa, toʻlovlar fakat nakd pulsiz shaklda toʻlovchining hisobidan qabul kiluvchiga oʻtkaziladi.

Hisob operastiyalarini auditorlik tekshiruvini oʻtkazish Nakd pulsiz hisob kitblar toʻgʻrisidagi 2002 yilda yangi tuzatishlar bilan birga 1122-Nizomga asoslanadi. Banklarda bir xil hujjat oborotini tartibga soluvchi Nakd pulsiz hisob kitblar toʻgʻrisidagi Nizom korxonalar tomonidan hisob kitob shaklini tanlashda erkinligi, ularni shartnomada koʻrsatish va banklarning korxonaga shartnomaviy alokalariga aralashmaslik tamoyilidan kelib chiqadi.

3-jadval

Mijozning chet el valyutasidagi operastiyalari va hisob-kitob operastiyalari boʻyicha audit qilish shakli

Mijoz nomi	
Tarmok	
Adresi	

Direktor tavsiyalari	
I. Umumiy ma'lumotlar	
I. Mijozni riskini baholash	
Yakuniy risk baxosi	

Past risk	
Urta risk	
Yuqori risk	

III. KASBIY XIZMATLAR KLASSIFIKAÇIYASI
IV. VAZIFANING RISK DARAJASI
VAZIFANI BAJARISHDA BOSHQA TASHKIOTLARNI JALB qilish MASALASI
Etakchi auditor: _____ Sana: _____
Direktor _____ Sana: _____

Yuqoridagi jadval ma'lumotlariga asosan audit o'tkazish uchun belgilangan ma'lumotlar tuplanadi. Nakd pulsiz hisob kitoblarni amalga oshiruvchi korxonalarni tekshirishda asosiy auditorlik standartlari hisob kitob formalari to'g'risidagi nizom, hisobvaraklardan mablaglarni fakatgina mablag egasi farmoyishiga kura olish tartiblaridan kelib chiqadi.

Hisob operastiyalarini tekshirish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- mijoz hisobvaraklari bo'yicha operastiyalarning to'g'ri va o'z vaqtida amalga oshirilishi,
- to'lov hujjatlarini to'g'ri hujjatlashirish, akkreditivlarning o'z vaqtida qo'yilishi,
- o'z vaqtida solik inspekstiyasi va Pensiya fondiga hamma ochilgan hisobvaraklar to'g'risida axborot berish,
- mijozlarning ochilayotgan va yopilayotgan hisob kitob, valyuta va boshqa hisobvaraklarining konuniyligi.

Xorij valyutasidagi to'lov topshiriknomasi mijozning farmoyishiga kura xizmat ko'rsatayotgan bankka ma'lum summani o'z hisobidan boshqa (xorijiy) bank hisobiga o'tkazish to'g'risidagi topshirikdir.

To'lovchi bankka belgilangan formadagi topshiriknomani takdim etadi. Topshiriknoma bo'yicha tovarlar, xizmat va boshqa to'lovlar amalga oshirilishi mumkin. To'lov topshiriknomalarini tekshirish davomida auditor topshirik muddatining takdim etilgan muddatga mos kelishini, bir biriga to'g'ri kelmagan takdirda, to'lov topshiriknomasi bank tomonidan amalga oshirilmasligi lozim.

To'lov topshiriknomasi fakatgina mijoz hisobida pul mablagi mavjud bo'lgan takdirda bank tomonidan agar shartnoma va boshqa normativ hujjatlarda boshqa holat nazarda tutilmagan bulsa amalga oshiriladi.

Mijoz bankka quyidagi tartibda topshiriknoma takdim etadi:

a) turt nusxada topshiriknoma takdim etadi

- birinchi nusxa to'lovdan keyin kunlik hujjatlarga tikiladi.
- ikkinchi nusxa qabul kiluvchi hisobvaragining kuchirmasiga ilova qilinadi,
- uchinchi nusxa to'lovchi xisbvaragining kuchirmasiga ilova gilinadi.

Akkreditiv - bankning shartli majburiyati, mijoz topshirigiga kura shartnoma bo'yicha karshi taraf foydasiga ochiladi. Akkreditiv ochgan bank mol etkazib beruvchiga yoki boshqa bankka akkredetivda keltirilgan hujjatlar takdim etilgan takdirda to'lovni amalga oshirish huquqini beradi.

Akkreditivlar bankning ayrim hisobvaraklarida yuritiladi va balansda 22602 "Akkreditiv bo'yicha mijoz depozitlari"

hisobvaragida joy oladi. Xar bir mol etkazib beruvchi uchun o'z bankida aloxida akkreditiv hisob ochiladi.

koplanmagan va koplanmagan akkreditivlar chakirib olinadigan va chakirib olinmaydigan bo'lishi mumkin. Agar bunaka ko'rsatma mavjud bulmasa, akkreditiv chakirib olinuvchi hisoblanadi.

Bank tomonidan chakirib olinuvchi akkreditiv o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin, mol etkazib beruvchi roziligisiz. Chakirib olinuvchi akkreditiv o'zgarishlari xakida to'lovchi fakat bank-emitent orkali xabar beradi.

Ammo - akkreditiv shartlariga to'g'ri keluvchi, akkreditiv o'zgarishi oldidan takdim etilgan hujjatlar to'lovi amalga oshirilishi lozim.

Chakirib olinmaydigan akkreditiv mol etkazib beruvchi roziligisiz bekor qilinishi yoki o'zgartirilishi mumkin emas.

Mol etkazib beruvchi akkreditivdan foydalanish muddatidan oldin voz kechishi mumkin, agar bu akkreditiv shartlarida ko'rsatilgan bulsa.

Auditor akkreditiv yopilishining konuniyligini tekshirishi lozim. quyidagi hollarda mol etkazib beruvchi bankida akkreditiv yopilishi amalga oshiriladi:

a) akkreditiv muddati tugaganda. Akkreditiv yopilishi xakida ijro etuvchi bank bank-emitentga xabar beradi.

b) akkreditiv muddati tugamasdan oldin akkreditivni bekor qilish xakida mol etkazib beruvchi arizasiga kura. Ijro etuvchi bank bank-emitentga xabar beradi. Auditor bu holatlarning to'g'ri belgilangan tartibda amalga oshirilishini tekshiradi.

v) Sotib oluvchining akkreditivni to'liq yoki qisman chakirib olingan takdirida, akkreditiv shartlarida belgilangan bulsa. Bunda auditor

22602 “Akkreditivlar bo’yicha mijoz depozitlari” balans hisobvaragidagi koldikdan yopilayotgan akkreditiv summasi oshib ketmaganligiga e’tiborni karatadi. Akkreditiv yopilishi xakida bank-emitentga xabar beriladi.

Auditor akkreditiv bo’yicha depozit hisobvaragidan nakd pul mablaglari tulanmaganligini xam tekshirishi lozim.

Inkasso topshiriknomasi o’zida bank mijozining to’lovchi hisobvaragidan mablagni majburiy echib olish talabini aks ettiradi.

Inkasso topshiriknomasini quyidagilar takdim etadi:

- solik organlari - davlat byudjetiga solik va boshqa to’lovlar o’tkazadi,
- byudjetdan tashkari fondlar - konun aktlarida ko’rsatilgan bulsa, etmagan mablaglarni olishda,
- bojxona organlari - o’z vaqtida tulanmagan bojxona to’lovlarini undirishda,
- sud organlari - ular bergan ijro hujjatlari bo’yicha,
- konunchilikka kura boshqa organlar.

quyidagi jadvalda memorandumning taxminiy ko’rinishi berilgan

3-Jadval

Memorandumning qisqacha ko’rinishi

ASAKA BANK	Tayyorlandi AAA
Tekshirilish sana 200X	Muddati 200X
Ob’ekt - talab qilib olingunsha kadar hisob rakamlari	
Ob’ektning qisqacha mazmuni	

Zarur ishlamlar

Dastur talablariga muvofik quyidagi ishlar amalga oshirildi

01 01 200X davr holatiga ob'ekt bo'yicha batafsil ma'lumotlar olindi.

1.

2.

Bajarilgan ishlarning qisqacha mazmuni**Asosiy axborot****Hisob siyosati va huquqiy talablar**

Ishning talabi -	-	UZS
Ishchi jadval		
Jami		

To'zatisht provodkalar:

Tavsiya qilinayotgan provodkalar	Dt.				
		Kt.			
Xulosa.					

Auditor inkasso topshiriknomalari hisob kitoblarini tekshirish davomida to'lovchi hisobidan mablaglar echib olinishining konuniy va to'g'riligiga e'tibor berishi kerak. To'lovchi hisobidan mablaglarni echib olish faqatgina xakikiy hujjatlar yoki ularning dublikatlariga ko'ra amalga oshiriladi. Ushbu hujjatlarning nusxalariga asoslanib, mablaglarni echib olish ruxsat etilmaydi.

Valyuta operastiyalari - tashki isttisodiy faoliyatni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi pul birligini va xorijiy valyutani to'lov mablagi sifatida ishlatilishi bilan boglik operastiyalardir. O'zbekiston Respublikasi xududiga valyuta boyliklarini kiritish va

chiqarish, xalqaro pul ko'chirmalari xam valyuta operastiyalariga kiradi.

Valyuta operastiyalari joriy operastiyalar va kapital xarakati bilan boglik operastiyalarga bo'linadi.

Joriy valyuta operastiyalariga quyidagilar kiradi:

- tovarlar eksport va importi bo'yicha hisob kitoblar, valyuta boyliklari oldi sotdisi, intellektual huquqlarni sotish bilan boglik operastiyalar;
- bank qo'yilmalari, kreditlar, investistiya va boshqa operastiyalar bo'yicha foizlar, dividend va boshqa daromadlarni davlat xududiga ko'chirish;
- savdoga boglik bo'lmagan ko'chirmalar, ish xaklari, aliment, me'ros va boshqa shunga o'xshash operastiyalar.

Kapital xarakati bilan boglik valyuta operastiyalariga:

- investistiya, shu bilan birga qimmatbaxo qog'ozlarni sotish va sotib olish;
- kredit berish va olish;
- mablaglarni jalb etish va ularni qo'yilmalarga joylashtirish;
- to'lovlarni amalga oshirish uchun moliyaviy operastiyalar.

Xorijiy valyutada operastiyalarni amalga oshirish tartibi, xamda xorijiy valyutada to'lov hujjatlaridan foydalanish O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan Moliya Vazirligi bilan kelishilgan holda o'rnatiladi.

Valyuta operastiyalarini tekshirish davomida auditor quyidagilarga e'tiborni karatishi lozim:

- xorijiy valyutada mijozlarning eksport-import operastiyalari bo'yicha hisob kitoblari;
- xorijiy banklar bilan korrespondentlik alokalarini o'rnatish;

- xorijiy valyutada oldi-sotdi operastiyalarini amalga oshirish;
- amaldagi konunchilikka ko'ra fukarolarga valyuta xizmatlarini ko'rsatish;
- savdoga oid bo'lmagan operastiyalar, ayirboshlash punktlari ishlari, ularning bank talablariga ko'ra jixozlanganligi;
- tovarlarni eksport qilishdan tushgan valyutalarni nazorat qilish;
- rezidentlarning import kontraktlari bo'yicha valyutalarni nazorat qilish.

Bank valyuta hisoblari va buxgalteriya moddalarini kayta baholashni tekshirishda quyidagi hujjatlardan foydalaniladi: kayta baholash vedomosti, "Valyuta mablaglarini kayta baholash" balans hisobvaragidan ko'chirma, ochist valyuta holatini yuritish bo'yicha hisobot, memorial order balans.

Valyuta bozoridagi talab va taklifga ko'ra o'rnatiladigan Markaziy bank valyuta kursi bo'yicha xorijiy valyutalar kayta hisobga olinadi. Kursning o'zgarishi xorijiy valyutadagi hisoblarni kayta baholashni tastazo etadi. Kayta baholash natijalari "Valyuta mablaglarini kayta baholash hisobvaragida aks ettiriladi. Ushbu balans hisobvaragi o'ziga ikkita hisobvarast(subschet)ni "Valyuta mablaglarini kayta baholashdagi kurs farqlari" va "Valyuta holati bo'yicha kurs farqlari"ni oladi.

Amaldagi tartibga ko'ra xorijiy valyutada asosiy vositalar sifatida kiritilgan ustav fondi kursining boshqa valyutaga nisbatan o'zgarishi bo'yicha kayta baholanmaydi.

Xar yili 31 dekabrning kunlik yakuniy holati bo'yicha "Valyuta holati bo'yicha kurs farqlari" hisobvaragi koldigi belgilangan tartibda

“Operastion va turli xarajatlar” va “Operastion va turli daromadlar” hisobvaraklariga o’tkaziladi. Shu bilan birga bu balans hisobvaraklaridan “Foyda va zararlar” hisobvaragiga o’tkaziladi. Xorijiy valyutalarni kayta baholashni audit qilishda so’m kursining xorij valyutasiga nisbatan kursi to’g’ri o’rnatilganligi, “Valyuta holati bo’yicha kurs farqlari” hisobvaragidagi koldikning hisobot ma’lumotlariga mos kelishi, “Operastion va turli xarajatlar” va “Operastion va turli daromadlar” hisobvaraklariga koldiklarning o’z vaqtida o’tkazilganligiga e’tiborni karatishi lozim.

7.4. Bank moliyaviy faoliyatini audit qilish va uning tahlili.

Tekshirishda quyidagi hujjatlardan foydalaniladi: “Kelgusi davr xarajatlari”, “Kelgusi davr daromadlari”, “Operastion va turli daromadlar”, “Joriy yil foyda va zararlar”, balans hisobvaraklarining ko’chirmalari, Foyda va zararlar to’g’risidagi hisobot, bank Kengashi, Boshstaruvining foydani taksimlash bo’yicha karori, birlamchi hujjatlar va balans.

“Operastion va turli xarajatlar” balans hisobvaragida korxonalar depozitlari bo’yicha, fustarolar qo’yilmalari bo’yicha, banklararo kredit va qimmatbaxo qog’ozlar bo’yicha foizlar hisoblanishi va to’lanishi uchun axsus hisobvaraklar ochiladi. Bundan tashkari asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar eskirishi bo’yicha amortizastiya ajratmalari, ijara xaklari, mulk soligi va boshqa xarajatlar bo’yicha xam hisobvaraklar ochiladi.

“Boshqaruv apparatini saqlash xarajatlari” balans hisobvaragida quyidagi subschetlar ochiladi: Ish xaki xarajatlari, Nafaka Fondi ajratmalari, Bandlik Fondi va boshqalar.

“Operastion va turli xarajatlar” va “Boshqaruv apparatini saqlash xarajatlari” balans hisobvaraklari debeti bo’yicha boshqa debitorlar va kreditorlar hisobvaragi bilan korrespondentlanadi. Ushbu hisobvaraklar kredit bo’yicha “Joriy yil foyda va zararlari” hisobvaragi bilan korrespondentlanadi.

Ustav fondini audit qilish. Ustav fondi shakllanishi to’g’riligini tekshirish tartibi uning shakllanish usuliga boglik. Ustav kapitali bank ta’sischilari va akstionerlarining to’langan mablaglaridan tashkil topadi. Tijorat banklari tashkil etilishi va faoliyat doirasini kengaytirish uchun o’z qimmatli qog’ozlarini – akstiyalarini chiqaradi. Akstionerlik tijorat banklarining akstiyalari oddiy va imtiyozli bo’lishi mumkin.

Imtiyozli akstiyalarning oddiy akstiyalardan kulayligi shundaki - ular bank tugatilgan takdirida, belgilangan foydani olish huquqini beradi, ammo ovoz berish huquqini bermaydi.

Oddiy akstiya – rezerv fondi to’ldirilgandan so’ng va imtiyozli akstiyalarga dividend to’langandan keyin egalariga sof foydani taksimlashda ovoz berish huquqini beradi. Oddiy akstiyalar bir xil nominal kiymatga ega bo’lishi lozim.

Tijorat banklari tashkil etilayotganda va ustav kapitalini kengaytirish uchun akstiyalarni emissiya qilishi mumkin. Bank tomonidan chiqarilgan qimmatbaxo qog’ozlar ta’sischilar va investorlar orasida o’zaro taksimlanadi.

Tekshirish davomida quyidagilar aniqlanadi:

- so’ralgan mikdorning to’lik o’tkazilganligi;
- ustav fondini shakllanishi muddatlariga amal qilish;

- ustav fondining manbalari (ta'asischilarning o'z mablaglaridan yoki uchinchi shaxslardan kredit jalb qilish yo'li bilan).

Tekshirish uchun: ta'asis shartnomasi, ustav fondiga ko'shilgan ulushiga ko'ra akstionerlar ro'yxati.

E'lon qilingan ustav fondining shakllanish muddati va tartibi tahlil qilinishi lozim. Bunda xar bir akstionerning ko'shgan ulushi anistlanadi. Kunlik bank balansi va birlamchi hujjatlar bo'yicha akstionerlardan xakikatda "Ustav fondi" hisobvaragiga kelib tushgan mablaglar tekshiriladi.

Tijorat banklari ustav fondini tekshirishda quyidagi hujjatlardan foydalaniladi: balans hisobvaraklaridan ko'chirmalar, ta'asis hujjatlari, emissiya prospekti, birlamchi hujjatlar va balans.

Ustav fondi balansda "Ustav fondi" hisobvaragida aks ettirilib, fakatgina bosh bank balansida hisobga olinadi. Analitik hisobda xar bir paychi, akstioner uchun aloxida hisobvaraklar ochiladi (akstiya turlari bo'yicha).

Ustav fondi shakllanishini tekshirish davomida bankning tashqiliy-huquqiy formasiga e'tibor berilishi kerak. Agar bank paychilik asosida ko'rilgan bo'lsa, davlat ro'yxatidan o'tgandan so'ng buxgalteriya hisobida paylar bo'yicha quyidagi to'lovlar amalga oshiriladi:

- milliy valyutada bankka nakd pul mablagi kelib tushganda: "Kassa" hisobvaragi debetlanadi, "Ustav fondi" hisobvaragi kreditlanadi.

- Paylar nakdsiz shaklda to'langanda: Korrespondentlik hisobi debetlanadi, "Ustav fondi" hisobvaragi kreditlanadi.

- Paylar bank mijozi tomonidan to'langanda: mijoz hisob kitob varagi debetlanadi, "Ustav fondi" hisobvaragi kreditlanadi.

- Ustav fondi material boyliklar sifatida to'langanda: "Bino va inshootlar", "Xo'jalik inventarlari", ko'rilish va boshqa materiallar", "Xo'jalik materiallari", "Arzon baholi va tez eskiruvchi buyumlar" hisobvaraklari debetlanadi, "Ustav fondi" hisobvaragi kreditlanadi.

- Pay nakd xorijiy valyutada to'langanda: "Xorijiy valyutadagi to'lov hujjatlari va nakd pullar" hisobvaragi debetlanadi, "Ustav fondi" hisobvaragi kreditlanadi.

Akstionerlik tijorat banklarini tashkil etishda ustav fondini shakllantirishda ayrim o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

Qimmatbaxo qog'ozlar chistarilishi ro'yxatdan o'tgandan so'ng, bank-emitent Qimmatbaxo qog'ozlarni sotishni boshlaydi. Xastistatda sotilgan Qimmatbaxo qog'ozlar miqdori ro'yxat hujjatlarida keltirilgan miqdordan oshib ketmasligi lozim. Agar Qimmatbaxo qog'ozlar uchun to'lov milliy valyutada nakdsiz amalga oshirilayotgan bo'lsa, bu mablaglar to'g'ridan to'g'ri tijorat bankining Markaziy bankdagi maxsus yigma hisobiga o'tkazilishi lozim. Bu yigma hisob rakami asosiy korrespondentlik hisobi yuritilayotgan joyda ochiladi. Bu mablaglar akstiyalar chiqarilishining yakuniy ro'yxati chiqkunga kadar mo'zlatib qo'yiladi va tijorat banklarida "Korrespondentlik hisobi" balans hisobvaragi debetida hisobga olinadi.

7.4. Tijorat banklari boshqa operastiyalarining auditini o'tkazilish texnikasi va uning tahlili

o'ila'atda ilaniq o'ila'atda aue'na, o'ila'atda kadalana'atda o'ila'atda hisob aadagel
i'atda'atda aue'na, e'atda'atda'atda haqida o'ila'atda ,atda'atda xo'jalik
pda'atda'atda no'atda'atda da'atda'atda, a'atda'atda da'atda'atda o'akael yoda'e.
O'ila'atda'atda a'atda'atda o'atda'atda pda'atda'atda no'atda'atda'atda o'atda'atda
eudna'atda'atda ,atda'atda e'atda'atda'atda aniq eudnel'atda'atda ,atda'atda a'atda'atda.

A'atda'atda a'atda'atda a'atda'atda'atda to'lov i'atda'atda'atda O'zbekiston
D'atda'atda'atda'atda lada'atda'atda a'atda'atda'atda 2008 e'atda'atda 22 iyul'atda'atda 1834
yo'riqnoma da'atda'atda'atda a'atda'atda a'atda'atda, a'atda'atda'atda'atda o'atda'atda'atda'atda.
A'atda'atda yo'riqnoma'atda a'atda'atda har a'atda'atda xo'jalik pda'atda'atda no'atda'atda o'atda'atda
a'atda'atda hisob aadagel i'atda'atda'atda o'atda'atda'atda hisob a'atda'atda a'atda'atda i'atda'atda'atda
l'atda'atda'atda a'atda'atda'atda k'atda'atda yoda'atda a'atda'atda'atda.

A'atda'atda a'atda'atda'atda xo'jalik pda'atda'atda no'atda'atda'atda har a'atda'atda o'atda'atda
da'atda'atda'atda, o'atda'atda'atda'atda o'atda'atda'atda o'atda'atda'atda i'atda'atda'atda'atda a'atda'atda
a'atda'atda'atda da'atda'atda'atda e'atda'atda'atda'atda. A'atda'atda o'atda'atda'atda pda'atda'atda no'atda'atda o'atda'atda
o'atda'atda'atda o'atda'atda'atda o'atda'atda'atda hisob da'atda'atda'atda ,atda'atda'atda vaqtda
eudna'atda'atda'atda.

A'atda'atda a'atda'atda'atda a'atda'atda'atda a'atda'atda i'atda'atda'atda u'atda'atda'atda'atda
a'atda'atda'atda'atda bo'li'atda'atda o'atda'atda'atda saqla'atda'atda. E'atda'atda'atda'atda e'atda'atda'atda'atda
hisob'atda'atda o'atda'atda'atda 2 i'atda'atda'atda e'atda'atda'atda'atda i'atda'atda'atda o'atda'atda'atda a'atda'atda
e'atda'atda'atda i'atda'atda'atda o'atda'atda'atda a'atda'atda'atda'atda i'atda'atda'atda'atda a'atda'atda'atda
o'atda'atda'atda a'atda'atda'atda o'atda'atda'atda'atda o'atda'atda'atda'atda, e'atda'atda'atda'atda
i'atda'atda'atda a'atda'atda'atda i'atda'atda'atda a'atda'atda'atda to'lov i'atda'atda'atda'atda
a'atda'atda'atda'atda'atda o'atda'atda'atda'atda k'atda'atda'atda o'atda'atda'atda'atda o'atda'atda'atda'atda
aue'na o'atda'atda'atda a'atda'atda'atda e'atda'atda'atda'atda k'atda'atda'atda'atda.

A'atda'atda i'atda'atda'atda 20 e'atda'atda'atda o'atda'atda'atda i'atda'atda'atda o'atda'atda'atda'atda
e'atda'atda'atda'atda yoda'atda'atda'atda a'atda'atda'atda'atda, i'atda'atda'atda'atda hisob da'atda'atda'atda
k'atda'atda'atda o'atda'atda'atda'atda. A'atda'atda o'atda'atda'atda e'atda'atda'atda'atda to'lov i'atda'atda'atda'atda
l'atda'atda'atda'atda

Éèë îõèðèää òóãàëëàíãàí îáîîòèèð áóõãàèòðèýíèã ðåæà
ðàkàìèèèèè àñîñàí òóçèèèèè. Óíèã ìóããàðè áîð ìóîñèèá òîîíèèè
áãëèèèèá áðèèèèèè.

VIII BOB. AUDITORLIK XULOSASI VA UNI TAYYORLASH

8.1. Bank faoliyati to'g'risda ma'lumotlarni olish va ularning tahlili

Auditorlik tekshiruvining boshida quyidagi ma'lumotlar bilan bilan tanishish lozim: bank faoliyatining hajmi, tashkilotchilik, raxbarlarning malaka darajasi, umumiy ichki nazoratning tashkil etilishi. Keyinchalik auditorlik tekshiruvi protessida xatolar mavjud bo'lishi ko'rib chiqiladi.

Bu ishlarni amalga oshirish uchun oldindan «Rejalashtirish varakasi» to'zib olingan bo'lishi kerak.

Bank auditi asosan ichki va tashki auditlarga bo'linadi. Tashki audit - yuqorida aytib utganimizdek, mustakil auditorlik firmasi tomonidan amalga oshiriladi. Uning asosiy maqsadi moliyaviy hisobotning to'g'riligini tasdiklashdan iborat. Bankdagi audit izlanishlarining birinchi ob'ekti yil yakunlariga tayyorlangan bank moliyaviy hisobotidir. Hisobot o'zida aktiv va passiv holati bankning daromadlar va zararlar, debitorlik va kreditorlik va boshqa ma'lumotlarni joylashtirgan.

Auditorlar bank moliyaviy holatini tahlil kiladilar, ayniksa likvidlilikni, kredit portfelining sifati, qimmatli qog'ozlarga investistiyalar, valyuta operastiyalari, klassifikastion ssudalarga asoslangan rezervlar, boshqaruv (menejment sifati, daromad va xarajat strukturasi, ma'lumotlar sistemasining avtomatizastiyalashuvi va boshqa ma'lumotlarni). Hamma bank operastiyalarida mavjud risklarni qisman va umumiy baholashda ko'rish maqsadida.

Ichki audit - ichki nazorat sistemasi va bank xavfsizlik sistemasini ta'minlash maqsadida olib boriladi. Bank faoliyatida

omonatchilar manfaatlarini ximoya etish va aniq natijalarga erishish maqsadida ichki nazorat sistemasi joriy etiladi.

U bankning reja, metod va jarayonlari foydaning ko'payishi, bank raxbariyati topshiriklarining aniq bajarilishini ta'minlash samaradorligini o'z ichiga oladi.

Ichki audit bank strukturasi tashkilotchilik bo'linmasi sifatida tanilgan va bank raxbariyatiga buysunadi.

Ichki auditning vazifasi turlicha bo'lishi mumkin: buxgalteriya hisobini to'g'ri olib borishni tekshirish: bank daromadlar va xarajatlarni hisobining to'g'ri olib borilishini nazorat etish (foydani to'g'ri hisoblash, xarajatlarni o'z vaqtida hisoblarga yozish va boshqalar): boshqa operastiyalarni konuniy bajarilishini nazorat etish va boshqalar. Ichki auditni tashkil etish va o'tkazish uchun metodik topshiriknomalar yoki instrukstiyalar ishlab chiqishni tavsiya etadilar. Kerakli ish uchastkasida nimani nazorat qilishlarini aniqlab beradi. Ichki audit yillik reja asosida olib boriladi. Tekshiruvni tashkil etish va o'tkazishda ichki audit boshligi tula javobgarlikni o'z buyniga oladi.

Ichki audit boshqaruv nazorat sistemasining bir qismi sifatida karaladi. Tarixan ichki nazorat xarakteri o'zgargan. Avval auditning roli moliyaviy boshqaruv va aktivlar xavfsizligini ta'minlashdan iborat edi. Nazorat kiyin bo'lgan sharoitda ichki nazorat sistemasining stiklik bajarilishi jarayoni asta sekinlik bilan rivojlanib bordi.

Chet el tajribasidan kelib chiqib, ichki auditorlar mustakil ravishda kompaniya va firmalar boshqaruv funkstiyasini ekspertlar sifatida baholaydi va o'z faoliyatini xam kengaytiradilar. Ular o'z kontoralariga tekshirilayotgan korxonalar faoliyati to'g'risidagi tahlil natijalari, baholari, tavsiyalari, maslaxat va ma'lumotlarni takdim

etadilar. Ichki audit davlat va xususiy sektor shaklida faoliyat yuritadi. Ichki auditning vazifasi - ishchilarning o'z vazifalarini imkon kadar malakali va samarali bajarilishiga yordam beradi. Ichki auditor buxgalteriya ma'lumotlari to'g'riligini tekshiradi. Ichki auditorlar raxbariyat oldida hisobot beradi va auditorlar komiteti bilan to'g'ri alokada bo'ladi.

Tashki audit ichki audit bilan o'zaro alokadadir. Birinchi urinda ichki nazorat faoliyati va tashkilotchiligi baholanadi, bunda ichki auditning ob'ektivlik darajasi, mustakilligi komponentligi, bajarilgan funkstiyalar hajmiga e'tibor karatiladi.

Auditorlar tekshirilayotgan bankning umumiy faoliyatini urganadilar. Ob'ektiv baholash uchun eng birinchi urinda aktiv va passiv operastiyalarning holati ko'rib chiqilishi, buxgalteriya hisoboti to'g'ri kusatilishi, bu operastiyalar konun talablariga javob berishi lozim.

Auditorlik faoliyati auditorlik firmasining raxbariyati tomonidan rejalashtiriladi. Strategik rejalashtirish va qismlarga bo'lib rejalashtirishlarga bo'linadi:

Strategik rejalashtirish quyidagi extimollarni aniqlaydi:

- bilim va tajribaga asoslangan ish hajmi,
- risklarni aniqlash,
- mijozlar xoxishi.

Bankni tekshirish jarayonida auditorning ish hajmi va auditor risk darajasini baholashda auditorning bilim va tajribasi katta yordam beradi.

Auditor ish hajmini aniqlagandan keyin tekshiruvni kaysi usul yoki shaklda olib borishni tanlaydi. Kaysi usulda tekshirish olib

borish bank obro'si va kutilayotgan tekshiruvdan konikish hosil qilinishiga bog'liq. Tekshiruv metodini tanlash quyidagicha:

- Nazorat usuli,
- analitik usul,
- operastiyalarni sinchiqlab o'rganish.

Nazorat usuliga bank boshqaruvi nazoratining sifati, kompyuterli nazorat sistemasining mavjudligi, fizik nazorat, xakikiy aktivlar tekshiruvi (pul belgilari, qimmatli qog'ozlar va b.) kiradi.

Analitik usulga kredit summasi yoki hisob koldigini tasdiklash uchun mijozlarga xat bilan murojaat qilish; urganish, misol uchun, operastiyalar darajasinig kutarilishi yoki pasayishi, mavjud daromad va oldingi yillar ko'rsatkichlarini solishtirish kiradi.

Nazorat va analitik tez va kam ish talab kiladilar. Sinchiqlab urganish o'zida; buxgalteriya hujjatlarini tekshirish, hisob yozuvlarining hujjatlar bilan mosligi, solishtirma tekshiruvlarni o'tkazishni aks ettiradi.

Bankning kredit siesatini izoxlashda, boshqaruv organlari tomonidan kreditni foydaliligini ta'minlash uchun, eng asosiyalaridan biri bu belgilangan standartlarga rioya qilinishidan iborat bo'ladi. Bunday izoxlash kredit inspektorlari va bank raxbariyatiga tavsiya etiladi. Kredit siesatini to'g'ri tashkil qilish, bankning kredit portfelini tartibli tashkil qilinganligini aks etiradi. Agarda kredit siesati effektivligi to'g'ri tashkil qilinmasa eki amalga oshirilmasa raxbariyat tomonidan bu siesat kayta ko'rib chiqilishi va chora tadbirlar kayta ko'rib chiqish kerak.

Tijorat banklarining asosiy faoliyati kredit operastiyalarini o'tkazish hisoblanadi. Shu sababli xam kredit portfeli to'g'risida ma'lumot muhim hisoblanadi. Bo'lar quyidagilardir.

1.Kredit portfelini tashkil etishdan maqsad, ya'ni yaxshi kredit portfeli xususiyatlarini ko'rsatish; kredit turlari; qaytarish muddati; hajmi va sifati shulardan iborat bo'ladi.

2.Kredit berish soxasida, vakolatlarni izoxlashda, belgilangan kredit inspektorlari va kredit kumitasi urtasida taksimlab berish(maksimal pul mablagi va kredit turini, belgilangan xodim va kerakli imzo orkali tasdiklanishidir).

3.Kredit boshqarmasi tomonidan huquqlarni berish majburiyati va ma'lumotlarni etkazishlar chegaralanishi.

4.Iltimosnoma (praktika) amalieti, tekshiruvlar, baxo berishlar va mijoz kredit talabnomasi ustidan karor qabul qilinishi.

5.Xar bir kredit talabnomasiga kerakli hujjatlarni ilova qilish va shu kabi hujjatlar, ya'ni kredit papkasida saqlanmogi shart.

6.Bank xodimlari huquqlarini to'liq ko'rsatilishi, kredit hujjatlarini tekshirilishi va saqlanishining javobgarligi.

7.Asosiy usul koidalari, baholari va kredit ta'minotini amalga oshirilishi.

8.Siesatni va amalietlarni izoxlash, foiz stavkasini o'rnatish va kredit qaytarilishi shartlari bo'yicha komissiyani belgilash.

9.Kreditlarga kullanilaetgan standartlarni sifatini izoxlamok.

10.Kredit mablaglari sarfining maksimal ulchamini ko'rsatmok (ya'ni kredit mablaglarinig sarfi maksimal ruxsat etilgan darajadagi nisbati va aktivlar tuplamiga).

11.Xizmat ko'rsataetgan bankning regioni, izoxi va kredit qo'yilmalarini asosiy qismi kayerga yunaltirilganligi.

12.Tahlilning aniqlanish amalietini izoxlash va muammoli kreditlarga boglik bo'lgan holatdagi karori.

Auditor bankning kredit siesatini audit qilishdan oldin ushbu izoxlarga etiborini karatish kerak. Kredit siesati Tijorat banklari uchun juda katta ahamiyatga ega. Bankning kredit portfeliga ta'sir etuvchi omillar ichida, bank xizmatlariga aloxida etiborni karatilishi shart. Bunda shu narsalar nazarda tutiladiki, xar bir bank o'zining mijozlarini kreditga bo'lgan talablarini hisobga olishi kerak. Bundan tashkari kredit portfelini strukturasi bank kapitalini kattaligiga bog'lik bo'ladi. Bir karzdorga beriladigan urtacha kredit summa aynan shunga bog'likdir. Odatdagidek yirikrok banklar katta miqdordagi kreditorlarga aylanishadi. Bo'lar asosan kredit resurslarini korporastiya va sanoat ko'rilish inshootlariga yunaltirishadi. Shu bilan birgalikda boshqa ko'p yirik banklar o'z kredit mablag'larini hajmi jixatidan katta bulmagan xususiy shaxslarga kredit berishga yunaltirishadi. Yirik guruxlarga kirmaydigan banklar, unchalik katta bulmagan savdo-sanoat tashkilotlari va savdo korxonalariga karz berishga ixtisoslashadi.

Kredit siesatini aniq va mukammal izoxlanishi, xar bir bank uchun juda katta ahamiyatga ega bo'ladi. Unda hamma kredit berish tartibini mazmuni ochib ko'rsatiladi va shu tartibga tegishli bo'lgan bank xodimlarini majburiyatlari xam aniqlanib ko'rsatiladi. Kredit siesati axvoliga rioya qilish bankning kredit portfelini tashkil topishiga ijozat beradi, ya'ni bank faoliyatida maqsadlarga erishishga imkon yaratadi. Bu maqsadlar bankning foydalilik ta'minotini, risklarni boshqarishdagi nazoratini va bank faoliyati soxasidagi konunchiliklarga bo'lgan talablarga rioya qilishni ta'kidlaydi.

Kredit siesati koidalaridan xar bir cheklanishi hujjatlashtirilmog'i shart va asoslantirilishi maxsus ifodalanadi. Kredit siesatini

ifodalovchi vaziyat, etarlicha egiluvchan bo'lishi shart, bo'larning hammasi siesiy, iqtisodiy va huquqiy sharoitlarni o'zgarishini hisobga olish uchun kerak bo'ladi. Xar bir bankda, kredit uchun javobgarlik, raxbarlar kengashiga yuklatiladi. Ular bankning kredit siesatini ishlab chiqishadi, ya'ni xar xil jamlanadigan maxsus hujjatlar bilan ifodalanadi.

Xozirgi kunda yirik banklarimizni hammasida xam bunga uxshash bo'lgan hujjatga kredit siesati to'g'risidagi bayonotiga ega emaslar. Birok, bu ishlab chiqilaetgan bayonotlar ko'p hollarda rasmiy ko'rinishda bo'ladi va bank raxbariyati bu dasturlarga rioya kilmaydi. Ko'p hollarda kredit beraetgan bankning raxbariyati tomonidan ogzaki ko'rsatma asosida kredit berish amaliyotda kullanilmokda. Bunday ogzaki ko'rsatmalar okibatida bank kreditlarining kaytmasligiga olib keladi va kredit bo'limi boshliklari eki bank xodimlari ayblanadi, ya'ni shubxali kreditga olib kelgani uchun ko'p hollarda bunday kreditlar bankning zarariga chiqarib qo'yilmokda.

Kredit operastiyalari risklar bilan boglik bo'ladi, ya'ni ishlab chiqarishni tushib ketishi va iqtisodietni nostabil usish sharoiti ta'sir ko'rsatadi. Bu bankning kredit portfelini sifatli tashkil qilinishini aniqlaydi. Riskga ko'prok ega bo'lgan operastiyalar ko'prok foyda keltirishi mumkin bulsa xam ularning ulushi kam bo'lishi kerak. Riskning darajasi karzlar bo'yicha foydalilik normasiga va bankning kredit resurslari bilan ma'muriy sarflarni hisobga olgan holda to'g'ri kelishi shart. Kredit siesatini aniqlashda, kredit strategiyasini diversifikastiyalashga mijozlar tarkibi va ularga beriladigan karzlarning turlariga yunaltirish lozim.

Kredit ishini mukamallashtirishda bank uchun karz berishni tashkillashtirishni optimal ishlab chiqilishini talab etadi. Banklar bu

maqsadda, o'z apparatida malakali bank xodimlariga ega bo'lishi, karzdorni kredit faoliyatini hisoblashda va kredit berish koidalarini metodikasini optimal variantlarini izlashga diqqatini karatishlari kerak. Kredit berishni tashkil qilish, karzlarni mutlok kaytishini ta'minlash, maqsadli sarflanishi, maxsulot ishlab chiqarish hajmini usishini ragbatlantirishi, jamiyat talablariga javob beruvchi va kredit qo'yilmalari ulushini oshirishi, kelajakdagi yuqori effektivli tarmoklarga investitsiya loixalarini yunaltirilishi lozim. Shu bilan birgalikda oxirgi kredit summasini belgilash xar xil kategoriyaga tegishli bo'lgan lavozimdagi xodimlar tomonidan xal etiladi.

Karzlarni o'z vaqtida qaytarishini taminlash tahlillar asosida xulosalanishi maqsadga muvofik bo'ladi. Chunki beriladigan kredit summalarini tekshirilmasa karz qaytarilish xavfini oldini olib bulmaydi.

8.2. Riskni baholash xamda ichki nazorat tizimining tahlili

Yuqorida ko'rib chiqkanimizdek, auditorlik faoliyati juda murakkab faoliyat hisoblanib va o'z ichiga katta javobgarliklarni oladi. Bank faoliyatini hamma yunalishlarini bilish uchun yuqori malakaga ega bo'lishni talab kiladi. Bank faoliyatini auditdan o'tkazishda, bank ishining kaysi yunalishini audit qilish bank va auditorlik firmalari urtasida kelishiladi va shartnoma asosida audit o'tkaziladi. Auditor shartnomaga binoan tekshiruv usulini va shaklini mustakil xal kiladi va tekshirilaetgan ob'ektga alokador bo'lgan xar kanday hujjatlarni ko'rishga imkoniyat yaratilishi lozim. Tekshirish

vaqtida tushuntirish ishlari nafakat ogzaki balki ezuv shaklida, bank xodimlari va raxbar shaxslardan olinishi kerak.

Auditorning majburiyatlari :

Dastlabki hujjatlarning hisob informastiyalarini to'g'riligini sinchiqlab tekshirib chiqib va konunchilik nukta nazaridan hamma talablarga javob berishi kerak .

Auditor xulosasini ko'rsatish :

Aniqlangan cheklanishlarni, konunbo'zarliklarni, kullanilaetgan konunchilikka solishtirilgandagi xatolarni bank mamuriyati bilan eki kerak bulsa mulk egasi bilan muxokama qilish kerak.(akstionerlar, ta'sischilar) Bankning axvoli va bank ishlarining holati maxfiy hujjatlarni saqlanishi, shartnomaga kattiy kiritilishi va ularni oshkora kilmaslik xakida shart qo'yilgan bo'lishi lozim. Auditor mijoz oldida olingan ma'lumotni maxfiyiligini saqlashda moddiy javobgar bo'ladi .

Bank va auditor manfatlari to'g'ri kelishi kerak eki bankning moliyaviy xo'jalik ko'rsatkichlari faktga asoslangan ob'ektiv bo'lishi kerak. Bu ma'lumotlar investorlarga, mijozlarga, solik xizmatiga, Markaziy bank uchun zarur bo'ladi.

Auditor tijorat bankini auditdan o'tkazishda, buyurtmachi tomonidan belgilangan bo'limni auditdan o'tkazishi kerak. Tijorat banklari auditorni shartnoma asosida bank faoliyatini auditdan o'tkazish uchun ellaganda, auditor o'z majburiyatlarini unutmashligi va ellangan tomon xam auditor oldida hamma ma'lumotlarni ochiq oydin tushuntirib berishi va hamma hujjatlarni etkazib berishga so'z berishi lozim. Auditor bankning kredit operastiyalar faoliyatini audit qilishda kredit bo'limi xodimlari auditorga kredit berish vaqtida yuz bergan kamchiliklarni hammasini ochiq-oydin aytishi kerak ,aks-holda bu kamchiliklar vaqt utishi bilan oshkor bo'lib, noxush okibatlariga

olib kelishi mumkin. Auditor kredit operastiyalarini auditdan o'tkazishda, nafakat kredit hujjatlarini rasmiylashtirilishiga etiborini karatish kerak, balki tijorat bankining kredit siesatiga, kredit portfelini tahliliga, kredit berish tartibiga, kredit berish vaqtida kreditni qaytarilishi uchun javobgarlik kimlarning zimmasiga yuklatilganligiga va bankning kredit faoliyatida hammaga ma'lum bo'lgan beshta tamoyil, ya'ni to'lovlilik, qaytarishlik, muddatlilik, ta'minlanganlik va maqsadlik tamoyillari bo'zilmaganligiga chukur e'tiborini karatish kerak.

Auditor bank biznesi to'g'risidagi axborotni audit boshlanishidan oldin olishi kerak. Shartnoma to'zilgunga kadar yigilgan axborotlar auditor tomonidan sistemalashtiriladi va «Oldindan rejalashtirish varakasi» ishchi hujjatida kayd etiladi. Mazkur ma'lumotlar auditorlar yoki mazkur bankning auditini amalga oshiruvchi tekshiruvchilar tomonida saqlanishi va kayta ishlanishi lozim bo'ladi. Auditorlik tekshiruvi jarayonida ma'lumotlar tuldirilib va ko'paytirilib boriladi. Auditorlar bank faoliyatiga oid o'zgarishlarni doimiy ravishda olishlari kerak va ularning moliyaviy holatiga ta'sirini urganishga kiritishga xarakat qilishlari kerak.

Yul qo'yilishi mumkin bo'lgan xatoliklar va kamchiliklar auditor uchun bankning hisobotlarni ishonchliligini tasdiklash uchun mezon bo'lib hisoblanadi. Yul qo'yilishi mumkin bo'lgan xatoliklar va kamchiliklar ikki tomoni mavjud.

- sifat
- son

Sifat tomonidan auditor mavjud yul qo'yilishi mumkin bo'lgan xatoliklar va kamchiliklarni bank tomonidan amaldagi Konunchilikdan kanchalik fark qilishi tomonlari urganiladi. Son

tomonidan esa aloxida olingan tomonlari xamda tekshirilayotgan bank uchun mumkin bo'lgan yul qo'yilishi mumkin bo'lgan xatoliklar va kamchiliklar summasi ko'riladi.

Yul qo'yilishi mumkin bo'lgan xatoliklar va kamchiliklar darajasi buxgalteriya hisobotining asosiy ko'rsatkichlari bilan aniqlig xamda ishonchliligi natijasi bilan ulchanadi. Mazkur ko'rsatkich qiymat ko'rinishida aks ettiriladi. Bu ko'rsatkich tekshirilayotgan bank uchun tekshiruv jarayoni davomida aniqlanadi. Oralik auditorlik tekshiruvi uchun xam bu ko'rsatkich o'rnatilishi mumkin xamda u tekshiruv jarayonida o'zgartirilishi mumkin. Yul qo'yilishi mumkin bo'lgan xatoliklar va kamchiliklar darajasi tekshiruv jarayonida aniqlanadi xamda u auditorlik tashkiloti raxbari tomonidan tasdiklanadi va ishchi hujjatlarida aks ettiriladi.

Yul qo'yilishi mumkin bo'lgan xatoliklar va kamchiliklar darajasi asosan quyidagi hollarda e'tiborga olinadi:

- rejalashtirish jarayonida auditorlik ishlamlarni bajarish, vaqt sarfi xamda hajmidan kelib chiqqan holda ;
- konkret auditorlik tekshiruvini bajarish jarayonida
- auditorlik tekshiruvining bitishi arafasida buxgalteriya hisobotiga ta'sir ko'rsatuvchi xatoliklar mavjudligi topilgan sharoitda.

Shuni aytish kerakki , aloxida kayd qilingan xatoliklar va kamchiliklar aloxida axamiyat kasb etmaydi , birok umuman olinganda xamda barcha yul qo'yilishi mumkin bo'lgan xatoliklar va kamchiliklar mujassamlashtirilganda katta hajmni egallashi mumkin. Yul qo'yilishi mumkin bo'lgan xatoliklar va kamchiliklar mezoni buxgalteriya ko'rsatkichlaridan kelib chiqqan holda foizlarda

belgilanadi. Asosiy hollarda buxgalteriya ko'rsatkichlari sifatida foyda soligi tulangunga kadar foyda , maxsulot sotishdan kelib tushgan sof tushum , kapital va rezervlar xamda aktivlar summasi bo'lishi mumkin.

Yul qo'yilishi mumkin bo'lgan xatoliklar va kamchiliklar mezonining hisobini amalga oshirish uchun shuningdek , joriy yil ko'rsatkichlaridan foydalani mumkin. Bu ko'rsatkichlar xususan joriy yilda bank faoliyatida sezilarli o'zgarishlar amalga oshirilganda xamda utgan yildagi ko'rsatkichlarga solishtirish imkoni mavjud bulmagan hollarda kullanilishi mumkin. Umumiy hollarda yul qo'yilish mumkin bo'lgan xato va kamchiliklar darajasi quyidagicha hisoblanadi va yul qo'yilishi mumkin bo'lgan xatoliklar va kamchiliklar quyidagi jadvalda ko'rsatilgan

2-jadval

Yul qo'yilishi mumkin bo'lgan xato va kamchiliklar darajasini aniqlash*

Ko'rsatkichlar	Asosiy ko'rsatkich (sum hisobida)	Mezon %	Yul qo'yilish mumkin bo'lgan xato va kamchiliklar darajasi kiymati (sum) (1*2)/100
Foyda soligi tulangunga kadar foyda		5	
Maxsulot sotishdan kelib tushgan sof tushum		2	
Kapital va rezervlar		5	
Aktivlar summasi		2	
Notijoriy muassasalar			

uchun: Tashkilot
tomonidan qilingan
sarf-xarajatlar

2

Yuqorida aytib utilgan ko'rsatkichlardan kelib chiqqan holda tekshirilayotgan ob'ektlar uchun risk darajasini belgilash mumkin bo'ladi. Birok ob'ektlarning tahlilidagi risk darajasiga qarab ma'lum darajani belgilash mumkin bo'ladi. Bu esa ma'lum ob'ektlarda tanlanma tekshirishni, boshqasida esa tula tekshirishni amalga oshirish imkonini beradi.

8.3. Memorandumlar va auditorlik xulosasini yozishga tayyorgarlik jarayonining tahlili

Auditorlik tekshirishning natijasiga kura auditor xulosa va hisobot tayyorlaydi. Boshqa turdagi auditorlik xizmatini ko'rsatilganda xam shunday amallar amalga oshirishlari mumkin.

Auditorlik xulosasi auditorlik tekshiruvi tugallangandan keyin yozilishi lozim bo'ladi.

Auditorlik hisoboti eng oz auditning maqsadi va ob'ekti, ichki auditning masshtabi, muammolarni va kamchiliklarni xamda xar bir ob'ekt bo'yicha aloxida ko'rsatma va tavsiyalarni o'z ichiga olishi kerak bo'ladi. Tavsiyalar topilgan kamchiliklarning qisqacha mazmunini, olinishi kerak bo'lgan tadbirlarning xam qisqacha mazmunini, aloxida bajarilishi kerak bo'lgan tadbirlar bo'yicha tavsiyalar xamda ularning bajarilishi muddatini ifodalashi kerak.

Auditorlik xizmati xodimlarining xisbotlari Bank kengashiga va auditorlik komitetiga takdim etilishi kerak. Uning nusxalari bo'limlarga (boshliklariga) takdim etilishi kerak.

Auditorlik xizmati xodimlarinig xar bir tavsiyalari auditorlar tomonidan yozma ravishda izoxlangan bo'lishi kerak. Lozim bo'lgan paytda ular bank boshqaruvi va auditorlik komitetiga takdim etiladi.

Auditorlik xizmati auditorlik tavsiyalari bo'yicha bajarilishi kerak bo'lgan amallarni va uni bajarilishi kerakligini ta'minlashga oid ishlarni bajarishi kerak.

Auditorlik firmasining xulosasi bank audit tekshiruvning asosiy yakuni bo'lib hisoblanadi. Auditorlik xulosasi Markaziy Bankning Bosh boshqarmasiga uch oylik muddat ichida yillik hisobot topshirilgunga kadar topshirilishi kerak. Auditorlik xulosasi Markaziy bank talablariga mos ravishda va auditorliarning tavsiyanomasi bilan qo'shilgan holda topshirladi. Bu narsa kredit muassasining tekshiruvlari natijasida olingan aktlariga mos holda beriladi. Dalolatnomaning xar bir saxifasi bir necha auditorlar tomonidan to'ziladi va imzolanadi xamda raxbar tomonidan imzolanib muxr qo'yiladi. Dalolatnoma tikilgan bo'lishi shart.

Auditorlik xulosasining titul saxifaida auditorlik tashkilotining nomi , listenziya nomeri va auditorlik tekshiruvi amalga oshirilgan bankning to'liq nomi keltiriladi. Titul varagi bank bo'yicha ma'sul shaxs tomonidan imzolanadi va auditorlik tashkiloti tomonidan muxr bilan tasdiklanadi.

Auditorlik xulosasi prostessual konunchilik bo'yicha ekspertlar xulosalariga yakinlashtiriladi.

Auditorlik xulosasi Konunchilik va Xalqaro standartlar bo'yicha amalga oshirilganligini ifodalashi kerak. Bu belgilar bulmagan takdirda auditorlik xulosasi qabul qilinmaydi.

Auditorlik xulosasi uch qismdan - kirish, tahliliy va yakuniy iborat bo'lishi kerak

1. Kirish qismi auditorlik tashkiloti , xamda tekshirilayotgan bank to'g'risida ma'lumot berishi kerak.

Auditorlik tashkiloti to'g'risida :

- Auditorlik tashkilotining rekvizitlari
- Listenziya berilgan sana va amal qilish muddati
- Davlat ruyxatidan utganligini bildiruvchi ma'lumotlar;
- Hisob rakami va kaysi bankda ochilganligi
- Mazkur auditorlik tekshiruvda katnashayotgan auditorlar

ruyxati va ularning sertifikatlari

- Auditorlik tekshiruvining davom etishi muddati

Tekshirilayotgan mijozning ma'lumotlari

- Bankning nomi va manzili;
- Tashqiliy huquqiy shakli;
- Bank operastiyalarni o'tkazish huquqni beruvchi Markaziy Bank

listenziyasi;

- Filiallar mikdori

- Tahliliy qism quyidagilarni o'z ichiga oladi
- audit davomida bajariladigan ishlar hajmi
- audit jarayonida kullaniladigan tekshiruv turi
- Bank tomonidan amalga oshirayotgan operastiyalarning konuniyligini nazorat qilish
- Buxgalteriya uchetining holati
- Analitik va sintetik uchetning uygunligi

- Hisobotning to'g'ri to'zilayotganligi
- Bankning belgilangan normativ hujjatlarga rioya etishi
- Ustav , rezerv va boshqa fondlarning to'g'ri shakllantirilayotganligi
- Bank tomonidan mijozlarga ochilayotgan hisob rakamlarinig to'g'riligini va konuniyligi
- Aktiv passiv operastiyalarning to'g'ri amalga oshirilayotganligi Iqtisodiy kredit operastiyalarining to'g'riligini
- Valyuta nazorati bo'yicha agentning bajarayotgan ishining nazorati
- Majburiy rezervlarni kutilmagan holatlarga karshi shakllantirish holati
- Markaziy Bank bilan yozishmalarning bajarilishi
- Pul miqdori va qimmatli qog'ozlarning saqlanishini ta'minlash
- Foiz va boshqa daromadlarning to'g'ri hisoblanishi va olinishi holati
- Bankning kredit bo'yicha boshqarish sifati
- Ichki nazorat tizimiinig holati
- Oldingi auditorlik tekshiruvi ko'rsatmalarining bajarilishi

3. Yakuniy qismda auditor tomonidan o'z xulosasida bankning uchet yuritish holatiga o'z fikrini bildiradi va uning hujjatlarga mos ravishda olib borayotganligini aytib utadi , xususan Schetlar rejasiga amalga kiilishga e'tibor qilinadi.

Auditorlik tashkiloti bank auditi yakuni bo'yicha bankning moliyaviy hisobotni to'g'ri yoki noto'g'riligini tekshirib tasdiklaydi (yoki tasdiklamaydi), shuningdek , yillik hisobotga yakuniy xulosa beradi. Auditorik xulosasiz yillik hisobot Markaziy Bank tomonidan qabul qilinmaydi.

Auditorlik tashkiloti tomonidan bankning hisoboti tasdiqlanmagan takdirda bu xakida ma'lumot Markaziy bank boshqarmasiga bildiriladi va bu xakida tegishli choralar ko'riladi.

Bank auditlari tijorat banklari faoliyatini doimiy ravishda tahlil qilib, ularda bajariladigan to'lov, kassa, valyuta operastiyalarini tekshirib xulosalar beradi.

Buxgalteriya operastiyalarini audit qilishda, bank auditori ochilgan hisob-kitob, valyuta varakalarini ochilish tartibini, to'lov operastiyalarini tartiblari nazorat qilinadi.

Hisob-kitob, valyuta varakalari o'z oborot mablaglariga, mustakil balansga ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun ochiladi. Bunda ular mulkchilikning kandy shakliga mansubligi axamiyatsizdir.

Joriy hisob-kitob varaglari quyidagi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga ochiladi:

- ishlab chiqarish, ilmiy ishlab chiqarish, birlashmalarning, korxonalar, tashkilot va muassasalarning boshqa erda joylashgan, xo'jalik hisobida ishlaydigan ishlab chiqarish boshqa bo'linmalariga;

- byudjet hisob varakalari Respublika byudjeti xamda maxalliy byudjetdan muayyan maqsadlarga sarflash uchun mablag ajratilgan korxonalar tashkilot musassalarga ochiladi;

- hisob kitob, joriy va byudjet hisob varakalari bo'yicha operastiyalar bank auditlari tomonidan konunlar xamda Markaziy Bank koidalari asosida tartibga solib turishi va belgilangan shakldagi hisob kitob pul hujjatlari bo'yicha amalga oshirilishi tekshirib tushuntirilgan.

Bank auditlari xo'jalik yurituvchi sub'ekt bergan nizomni tahlil qilib chiqadi.Uning nizom fondini kelgusida ish yuritish uchun etarli eki etmasligi ko'rib chiqib,ma'lum xulosalar beriladi.Tahlil paytida uning faoliyat ko'rsatish uchun kiladigan ishlari tartibi tekshiriladi. Nizomdagi ish tartiblari,nizom fondlari noaniq holda bulsa,shunga qaramasdan unga hisob varaka ochilgan bulsa, kamchiliklar xakida xulosa ezilib xo'jalik yurituvchi sub'ekt raxbariga, bank raxbariga takdim etadi.Xulosadan audit xo'jalik yurituvchi sub'ektining faoliyat ko'rsatish eki ko'rsatmasligini aniq ko'rinishlarni eritib beradi.